

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка

О.М. Чайковська

ПСИХОЛОГІЯ ПІДЛІТКОВОЇ КОНФЛІКТНОСТІ

Навчальний посібник

Кам'янець-Подільський
2016

УДК 159.964.21 (075.8)

ББК 88.53Я73

Ч-15

Рецензенти:

БИГУН Н.І. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри теоретичної та консультативної психології НПУ імені М.П. Драгоманова;

МУДРАК І.А. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогічної та вікової психології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

ГУДИМА О.В. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної та практичної психології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

*Рекомендовано до друку на засіданні вченої ради
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка.*

Протокол № 13 від 24 грудня 2015 року

Чайковська О.М.

Ч-15 Психологія підліткової конфліктності: навчальний посібник /
О.М. Чайковська. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006»,
2016. – 126 с.

ISBN 978-617-681-114-5

У навчальному посібнику розглянуто теоретичні (визначення поняття, психологічні механізми і детермінанти) та прикладні (психологічні діагностика і корекція) аспекти конфліктності особистості підлітка; розкрито окремі методи, форми, прийоми превентивної роботи з підлітками.

Для студентів психологічних та педагогічних спеціальностей, соціальних педагогів, працівників соціальних служб, шкільних психологів, педагогічних працівників загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів.

ISBN 978-617-681-114-5

УДК 159.964.21 (075.8)

ББК 88.53Я73

© Чайковська О.М. 2016

ЗМІСТ

Передмова	6
Курс лекцій зі спецсемінару «Психологія підліткової конфліктності»	7
Тема 1. Психологічні особливості підліткового віку	7
Загальна характеристика підліткового віку	7
Криза підліткового віку	10
Особливості мотиваційної сфери підлітка	12
Особливості поведінки підлітків.....	13
Тема 2. Поняття конфліктності особистості у підлітковому віці	16
Актуальність проблеми підліткової конфліктності	16
Поняття про конфліктність особистості у психології.....	18
Психологічна сутність конфліктності підлітка	19
Типи конфліктних особистостей.....	20
Тема 3. Психологічні детермінанти конфліктності підлітків.....	23
Внутрішньоособистісні суперечності як причина підліткової конфліктності	23
Причини конфліктності підлітків у взаєминах з ровесниками	26
Причини конфліктності підлітків у взаєминах з дорослими	29
Тема 4. Функції та структура підліткової конфліктності	32
Функції підліткової конфліктності	32
Конфліктність потребнісно-мотиваційної сфери підлітка	34
Конфліктність почуттів, волі, спілкування підлітка	34
Критерії і показники складових підліткової конфліктності.....	35
Тема 5. Міжособистісні конфлікти у підлітковому віці	38
Особливості міжособистісних конфліктів підлітків з батьками... 38	
Особливості міжособистісних конфліктів підлітків з вчителями 40	
Особливості міжособистісних конфліктів підлітків з..... 42	
ровесниками..... 42	
Тема 6. Особливості проявів підліткової конфліктності	47
Особливості проявів високої підліткової конфліктності..... 47	
Особливості поведінки помірно конфліктних підлітків..... 49	
Особливості проявів зниженої підліткової конфліктності..... 51	
Тема 7. Конфліктність як чинник формування девіантної поведінки підлітків	54
Роль конфліктності у формуванні девіантної поведінки підлітків54	
Конфліктність як ланка механізму формування девіантної поведінки підлітків	55

Профілактика девіантної поведінки як один із шляхів зниження підліткової конфліктності.....	58
Зниження конфліктності через корекцію девіантної поведінки підлітка.....	61
Тема 8. Загальна характеристика психокорекції підліткової конфліктності	63
Поняття психокорекції конфліктності підлітків	63
Єдність діагностики і корекції у роботі з подолання підліткової конфліктності	64
Вимоги до психокорекції конфліктності підлітків	65
Основні складові програми психокорекції конфліктності підлітків	66
Етапи психокорекції конфліктності підлітків	68
Тема 9. Психодіагностичний етап корекції підліткової конфліктності	69
Вимоги до методів діагностики підліткової конфліктності.....	69
Карта комплексної психодіагностики підліткової конфліктності	71
Етапи діагностики конфліктності підлітків.....	72
Тема 10. Методики комплексної психодіагностики підліткової конфліктності	74
Методики психодіагностики потребнісно-мотиваційної конфліктності підлітків.....	74
Методики психодіагностики емоційно-вольової конфліктності підлітків	76
Методики психодіагностики комунікативно-поведінкової конфліктності підлітків.....	80
Тема 11. Конфліктологічна компетентність підлітків як мета психокорекції.....	82
Поняття та чинники конфліктологічної компетентності особистості	83
Формування конфліктологічної компетентності	85
Формування чинників конфліктологічної компетентності.....	86
Тема 12. Організаційні питання корекції підліткової конфліктності	88
Психолого-методичні умови корекції підвищеної конфліктності підлітків	88
Методи та форми психологічної корекції конфліктності особистості	89
підлітків	89

Напрями корекції підвищеної конфліктності підлітків	91
Список рекомендованої літератури	94
Додатки.....	95
Додаток А. Діагностика потребнісно-мотиваційної конфліктності підлітків.....	95
Додаток Б. Діагностика емоційно-вольової конфліктності підлітків.....	106
Додаток В. Діагностика комунікативно-поведінкової конфліктності підлітків	114
Додаток Д. Анкета на виявлення психологічних особливостей міжособистісних конфліктів підлітків.....	122

Передмова

Кризові явища у суспільстві відчутно впливають на підліткове середовище, сприяють виникненню конфліктної соціальної позиції сучасного підлітка, обумовлюють прояв деструктивних форм поведінки і викривленого ціннісного ставлення до себе і до навколишнього світу. У зв'язку з цим проблема конфліктів, у тому числі і в підлітковому віці, неминуче знаходиться в центрі уваги вчених.

Здатність будувати конструктивні відносини з оточуючими і ефективно долати їх ускладнення є важливим показником розвитку особистості. Характерні для кожної людини способи поведінки в конфліктних ситуаціях виникають на ранніх етапах становлення особистості, в процесі активного освоєння дитиною соціального довкілля, її інтеграції у широку систему міжособистісних взаємин. Особливо важливим з цього погляду є підлітковий вік як найбільш суперечливий і конфліктний період життя людини.

У запропонованому навчальному посібнику розглядаються теоретичні питання психологічної сутності, механізмів і детермінант конфліктності особистості підлітка. Також приділяється увага прикладним питанням психологічної корекції конфліктності підлітків. Розкриваються методи, форми, прийоми превентивної роботи у подоланні підвищеної конфліктності підлітків. Окрема увага приділяється діагностичним методикам на визначення складових конфліктності, виявлення психологічних особливостей міжособистісних конфліктів підлітків.

Для поглибленого вивчення проблеми конфліктності особистості підлітків пропонується список літератури, що відповідає за своїм змістом темам посібника.

Навчальний посібник адресується студентам психологічних та педагогічних спеціальностей, соціальним педагогам, працівникам соціальних служб, шкільним психологам і педагогічним працівникам загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів.

Курс лекцій зі спецсемінару «Психологія підліткової конфліктності»

Тема 1. Психологічні особливості підліткового віку

План

1. Загальна характеристика підліткового віку.
2. Криза підліткового віку.
3. Особливості мотиваційної сфери підлітка.
4. Особливості поведінки підлітків.

Література

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте [Текст] / Л.И.Божович. – СПб.: Питер, 2008. – 398 с.
2. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Л.С.Выготский. – М.: Педагогика-Пресс, 1996. – 536 с.
3. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб./ О.В. Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
4. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія: навч. пос. / Т.В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 424 с.
5. Рыбакова М.М. Конфликты и взаимодействие в педагогическом процессе / М.М. Рыбакова М.М. –М.: Просвещение, 1991. – 128 с.

Загальна характеристика підліткового віку

Особливості підліткового віку досліджуються широким колом науковців у галузі фізіології, соціології, психіатрії, психології тощо. Найголовнішим і загально визнаним є факт перехідного характеру підліткового віку – від дитинства до дорослості, що протікає дуже гостро – тут переплітаються суперечливі тенденції соціального розвитку. Їх перша об'єктивна основа – у значній різниці між вимогами суспільства до дітей і дорослих, різниці в їх обов'язках і правах. Відомо, що “доросле” життя складніше, ніж життя дітей.

Звідси – типові вікові конфлікти і їхнє відбиття у самосвідомості підлітка. У цілому – це період завершення дитинства і початку «виростання» з нього. Біологічно – це період завершення фізичного дозрівання.

Підлітковий вік охоплює період з 11 до 14 років (± 2 роки). У цей час проходить багаторівнева перебудова організму, завершується формування особистості. На гормональному рівні відбувається активація роботи гіпофізу, статевих і щитовидної

залоз. Це приводить до значного збільшення росту й маси тіла, до появи вторинних статевих ознак.

Психологічні особливості віку визначаються комплексом обставин, насамперед, суспільними умовами й способом життя людини, вихованням й характером діяльності. Вони пов'язані зі статевими, типологічними й індивідуальними особливостями віку.

Як зазначають науковці (Л.І.Божович, Т.В.Драгунова, Д.Б.Ельконін та ін.), центральним новоутворенням особистості підлітка є «почуття дорослості», що виявляється у гіпертрофованій потребі самостійності, самоствердження, відмови від дитячої «моралі успіху». Підліток прагне усвідомити себе як особистість, виявити себе у вільно обраній ним діяльності. Він важко переносить зневажливе ставлення до його бажань і суджень, не хоче підкорятись авторитарному стилю виховання, прагне визнання, розуміння і поваги навколишніх.

Відбувається подальший розвиток пам'яті (особливо смислової) довільної уваги, моторики. Активно розвивається логічне й абстрактне мислення. Підліток уже цілком здатний сприймати математичні, фізичні та філософські поняття.

В емоційній сфері підліткам притаманна неврівноваженість, суперечливість переживань, можливість зривів, афективна поведінка, що виникає внаслідок невідповідності між завищеними домаганнями та незначними можливостями дитини. Остання невідповідність отримала назву «афекту неадекватності» (Л.С.Славіна). Такою поведінкою здебільшого відзначаються підлітки, котрі ступили на шлях правопорушення. Для частини дітей емоційні зриви та негативізм стають «нормою», що є свідченням зростання їх девіантності. За даними психологічних, педагогічних, соціальних, юридичних досліджень, у значної частини сучасних підлітків спостерігаються життєва безпорадність, песимізм, пасивність, байдужість. Емоційний фон підліткового життя нестійкий. Його часта зміна і широкі коливання від безтурботної веселості до похмурості і замкнутості, часто турбує не тільки оточуючих, але і самого підлітка.

Проживання підлітка в ситуаціях зовнішнього і внутрішнього дискомфорту з властивими суперечностями і напруженням призводить до того, що його емоційна сфера фрустрована, оскільки підліток реагує на ці ситуації негативними переживаннями, які в

свою чергу можуть викликати як тривожність, так і підвищену конфліктність одночасно.

Важливою новою якістю учнів підліткового віку є самостійність у постановці складних цілей і можливість підпорядковувати їм свої дії і поведінку. Це пов'язано з новою фазою у розвитку волі підлітка. Розширення загального кругозору та пізнавальних інтересів, розвиток мотивації досягнення успіху та уникнення невдач, можливість з власної ініціативи підбирати захоплення, прагнення цілеспрямовано займатися самовихованням – всі ці явища сприяють розвитку в цьому віці таких вольових якостей, як ініціативність, рішучість, витримка, самоконтроль.

Підлітки не обмежуються виконанням лише навчальних завдань, вони поглиблюють свої знання, читаючи цікаву для них літературу, захоплюються винахідництвом, спортом.

В кінці підліткового віку відмічається тенденція у представників обох статей займатися саморозвитком. Дослідження вчених вказують на те, що у підлітків розвивається здатність критично ставитися до себе, помічати недоліки своєї поведінки, виникає здатність усвідомлювати власні мотиви та підпорядковувати їм свою поведінку.

Можна відзначити, що багато підлітків оволодівають прийомами самостійного планування і контролю своєї діяльності. При виконанні складних навчальних завдань чи доручень, вони здатні підпорядковувати свої дії прийнятому плану, який може бути розрахований на кілька тижнів. Здатні вносити корективи у свій постійний режим, розподіляти свої сили відповідно до розміру і термінів завдання. Цими діями підкреслюється наявність у них найважливішої якості волі – організованості.

При достатньо сприятливих умовах становлення особистості підлітка у сім'ї, шкільному середовищі та поза ними відбувається інтенсивне формування самостійності, опанування прийомами самовиховання вольової поведінки. Психологи (І.Ю. Кулагіна, В.С. Мухіна, Р.С. Немов) відзначають, що підлітковий вік є сензитивним для розвитку вольових якостей особистості. Однак, відсутність сприятливих умов розвитку вольових якостей може спричинити появу в підлітків негативізму, впертості, невитривалості, неорганізованості, імпульсивності поведінки.

Внутрішній дискомфорт, незадоволеність собою, невпевненість у своїх силах можуть ускладнити стосунки з оточенням і викликають багаточисельні конфлікти.

Криза підліткового віку

Л.С. Виготський визначив підлітковий вік як одну з найскладніших критичних епох в онтогенезі людини, коли рівновага, що склалася на попередньому віковому етапі порушується у зв'язку із статевим дозріванням.

Відбуваються докорінні зрушення, зумовлені перебудовою раніше сформованих психологічних структур і виникненням нових утворень. Зміст, тривалість, особливості переходу до цього віку, а від нього до юності, визначені умовами суспільного розвитку. Звідси мінливість й умовність підліткового віку, його специфічність у різних суспільствах (М.Мід, Р.Бенедікт, К.Левін).

Численні якісні та кількісні зміни в організмі та у психіці підлітка кардинально перетворюють його попередні інтереси та взаємини з ровесниками та дорослими. Все це викликає складні, суперечливі переживання підлітка, що зумовлюють труднощі його виховання та негативні прояви поведінки: впертість, грубість, негативізм, агресивність, дратівливість. Згадані прояви свідчать про кризу підліткового віку.

Причини кризи підліткового віку пояснюються психологами по-різному. Питання про підліткову кризу та суперечливий характер переходу від дитинства до дорослості є досить проблемним – щодо нього існують цілком полярні погляди. Так, точки зору розподіляються від сприймання всього підліткового періоду як однієї неперервної кризи (Л.І. Божович, Д.М. Крилов, А.М. Прихожан) до підкреслення можливості безкризового протікання підліткового періоду (М. Кле, Дж. Коулмен, Ф.Райс, М. Раттер, Х. Ремшмідт та ін.).

На думку Стенлі Холла, Зигмунда Фрейда, криза підліткового віку біологічно зумовлена і тому є неминучою, виявляючись обов'язково в усіх підлітків. Ці психологи аргументують свою позицію тим, що в організмі підлітка неминуче відбуваються глибокі перетворення, які впливають на його переживання і психічний розвиток.

Л.С. Виготський наголошував на тому, що причина кризи підліткового віку полягає в неузгодженості процесів статевого дозрівання, загально органічного розвитку та соціального

формування. Нині ця суперечність, що зумовлена випередженням статевого дозрівання, має особливо гострий характер. Перехідний період включає два ряди процесів: натуральний ряд (процеси біологічного дозрівання особистості, включаючи статеve дозрівання) і соціальний ряд (процеси навчання і соціалізації в широкому смислі цього слова). Центральним новоутворенням особистості підлітка є формування почуття власної дорослості: не просто бути, але і здаватися дорослим. Джерелами виникнення почуття дорослості є значні зрушення фізичного розвитку, початок статевого дозрівання і соціальні чинники.

В підлітковому віці відбувається перехід особистості із соціальної групи дітей до соціальної групи дорослих. Відтак підліток «зависає» між «дитячим» і «дорослим» світами. Він уже не хоче належати до групи дітей, а група дорослих його ще не приймає. Таке положення є джерелом емоційних станів напруженості, нестійкості, підвищеної чутливості, сором'язливості, невпевненості, що характеризується зміною контрастів поведінки і настрою, епізодичною агресивністю, схильністю приймати крайні позиції та точки зору. Ця напруженість і конфліктність тим більша, чим більш різка відмінність існує між світом дитинства і світом дорослості у певному суспільстві (К.Левін).

Водночас, дослідження вітчизняних психологів показують, що криза підліткового віку також є не обов'язковою і для нашого суспільства, а залежить від успіху в перебудові системи взаємин підлітка з дорослими. Криза з'являється тоді, коли дорослі не змінюють своєї поведінки у відповідь на появу в підлітків прагнення до нових форм взаємин з батьками та вчителями (Т.В. Драгунова, Д.Б. Ельконін).

У психології поняття вікових криз асоціюється зі станом вираженої конфліктності. Підліток, який вступає на шлях дорослості, втрачає інтереси, які ще вчора спрямовували його діяльність, форми взаємин з ровесниками та дорослими. По суті, це форма кризи виражається простою формулою: підліток прагне почуватись дорослим й будь-що утвердити свою дорослість. Очевидно, що соціально прийнятними засобами утвердження своєї дорослості підліток – вчорашня дитина не володіє. Неправильна реакція дорослих на прагнення підлітка самоствердитись може стати пусковим механізмом до здійснення правопорушень, до вживання психоактивних речовин, в тому числі наркотиків – як

символом дорослості, як засобом зняття напруги, як пошуком дорослих зразків поведінки, пошуком авторитетів.

Загальмовують перехід підлітка до справжньої дорослості, а відтак, і посилюють кризові прояви такі обставини:

- підліток, як і раніше, залишається учнем;
- цілковита його матеріальна залежність;
- звичка дорослих контролювати поведінку дитини і страх перед самостійністю підлітка;
- прояви у підлітка дитячих рис, відсутність справжньої самостійності.

Незважаючи на перелічені труднощі, саме дорослий повинен сприяти конструктивному виходу з підліткової кризи шляхом змін у відносинах з підлітком. При відсутності таких змін дитина або залишиться непідготовленою до дорослого життя і страждатиме у майбутньому інфантилізмом, або виникатимуть бурхливі міжособистісні конфлікти дорослих і підлітка.

Особливості мотиваційної сфери підлітка

Відбуваються зміни й у мотиваційній сфері особистості – замість навчальної мотивації на передній план виступають мотиви, зумовлені потребами в спілкуванні з однолітками, у входженні в підліткове середовище. Кожен підліток прагне бути учасником, а не просто свідком подій, заявити про себе справою, вчинком, виразити своє ставлення до оточуючих, впливати на одноліток. Потреба у персоніфікації є однією з базових для підлітка (А.В. Петровський).

Ця основна потреба активізує цілий «кущ» пов'язаних з нею потреб, характерних для цього віку, а саме:

- потреба в самовираженні проявляється у підлітка в підвищеному інтересі і повазі до себе, прагненні відстояти свою думку, захистити від грубості у спілкуванні з ним відповідною грубістю, не мовчазним змиренням;
- посилена статева ідентифікація призводить до того, що хлопчики прагнуть демонструвати «чоловічу поведінку», а дівчатка – «жіночу», що при фемінізації школи не завжди схвалюється жінками-вчителями, і це створює конфліктогенні ситуації;
- потреба вміти «щось робити», а не тільки вчитися, на думку П.В.Симонова, найбільш яскраво потребує свого задоволення саме в підлітковому віці і є одним із способів самовираження,

яке можуть оцінити ровесники. Така оцінка більш значима для підлітка, ніж оцінка вчителів його навчальної праці, сенс якої для нього не завжди значимий;

- потреба «щось означати» для інших, бути комусь потрібним зі своїми індивідуальними якостями, досягненнями і недоліками, не відчувати себе «нікчемним» в очах дорослих і ровесників;
- характерна для підлітка потреба в рівноправному спілкуванні з дорослими виражається в протесті проти наказних форм розмов з ним. У відповідь він, як правило, не виконує вимог дорослих, йде на відкритий конфлікт з вчителями (М.М. Рибаківа [5,с.66-67]).

Формування провідних потреб підлітків відбувається на основі їх вікових особливостей. Важливо, щоб по мірі формування провідних потреб задовільнялась потреба в діяльності. В протилежному випадку їх задоволення набуває стихійного або аномального характеру. Суперечність між потребою і можливістю її задоволення поглиблюється, або в кінці кінців приводить до конфліктної поведінки підлітків. До того ж за таких умов неможливо повноцінне формування чергової групи потреб, що в свою чергу ускладнює взаємодію школяра з оточенням.

У підлітковому віці спостерігається зниження успішності, інтересу до учіння. Причини цього явища:

- школа приваблює не стільки навчальною діяльністю, оскільки можливістю спілкування з ровесниками;
- розширюється коло джерел інформації, життєвих зв'язків;
- нові вимоги в середній школі – поява нових вчителів, зростають вимоги до самостійності в навчальній діяльності;
- внаслідок актуалізації професійного вибору підліток поділяє навчальні предмети на «важливі та неважливі».

У ставленні до батьків проявляються широка палітра ознак емансипації від відстоювання своїх поглядів з тих чи інших питань до втеч з дому.

Особливості поведінки підлітків

Сучасний підліток живе у світі, складному за своїми змістом і тенденціями соціалізації. Це пов'язано, по-перше, з темпом і ритмом технологічних перетворень, що висувають до зростаючих людей нові вимоги. По-друге, з насиченим характером інформації,

яка глибинно впливає на підлітка, в якого ще немає чіткої життєвої позиції. По-третє з екологічними і економічними кризами у суспільстві, які викликають у дітей почуття безнадійності і роздратування. При цьому у молодих людей розвивається почуття протесту, часто неусвідомленого, і в той же час зростає їх індивідуалізація, яка при втраті загальносоціальної зацікавленості веде до егоїзму. Підлітки більше за інші вікові групи страждають від соціальної, економічної і моральної нестабільності в країні.

На тлі девальвації загальнолюдських цінностей у суспільстві посилюються поведінкові девіації неповнолітніх, а саме: втечі з дому, алкоголізація, наркоманія, насильство, суїцидальна та агресивна поведінка тощо.

Поведінка підлітків відрізняється низкою особливостей, пов'язаних із недостатністю їхнього життєвого досвіду й низьким рівнем самокритики, нездатністю до адекватної оцінки життєвих обставин, підвищеною емоційною збудливістю, невірноваженістю, імпульсивністю, руховою й вербальною активністю, загостреним прагненням до незалежності, до набуття визнання і певного статусу у референтній (значущій) групі, негативізмом.

Зростання потреби в спілкуванні настільки велике, що стає ведучим для даного віку, хоча далеко не всі підлітки вміють спілкуватися. Завдяки недостатній сформованості вольових і комунікативних якостей, виникають різні бар'єри спілкування. Одні підлітки не зважуються першими підійти і познайомитися, особливо з особами протилежної статі; вони не вміють підтримати бесіду, тому що не вміють слухати інших – у цьому віці їм важливіше висловитися самим. Інші погано відчують настрій і стан партнера по спілкуванню, а значить часто попадають у незручне становище, говорячи щось невлад чи недоречно. Невдалі спроби в такій значимій для підлітків діяльності, як спілкування, порушують їхню самоповагу, в зв'язку з цим у них формується неприйняття себе, як нездатного до спілкування, що веде до згортання числа спроб вступу в контакт, тобто до змушеної самотності, яку вони переживають дуже болісно.

В працях деяких психологів можна знайти поняття «підлітковий комплекс» і «пубертатна криза». Перше охоплює психологічні особливості підлітка в їх яскравому прояві, а друге – зміни в поведінці, обумовлені ними. Суть підліткового комплексу складається з поведінкових моделей і специфічних поведінкових

реакцій на вплив оточуючого середовища. О.Є. Лічко до них відносить реакцію емансипації, групування з ровесниками, реакції захоплення (хобі-реакції) і реакції обумовлені сексуальним потягом. Реакція емансипації розвивається у підлітків під впливом соціопсихологічних факторів (надмірна опіка зі сторони дорослих, дрібний контроль, позбавлення елементарної самостійності і якої-небудь свободи в діях і ставлення до підлітка як до дитини). Реакція групування з ровесниками має майже інстинктивне походження. Саме наявністю цієї реакції може бути пояснено той факт, що більшість порушень підлітки здійснюють в групі: саме там виникає і формування психічної залежності до алкоголю. Хобі-реакція у дорослих людей може бути відсутня, проте є невід'ємним атрибутом підлітків. Одне і теж захоплення може бути сформовано різними спонуканнями, тобто відноситься до різних тип хобі, тому й деякі захоплення підлітків можуть лежати в основі порушень поведінки з-за надмірної інтенсивності хобі чи асоціального змісту самого захоплення. Дослідження реакцій, обумовлені сексуальними потягами, свідчать про те, що сексуальна поведінка підлітків відрізняється нестійкістю і може наближатися до патологічних форм. Причиною цієї нестійкості є недиференційована сексуальність. Крім того, підліткам властиві дитячі поведінкові реакції відмови, опозиції, імітації, компенсації і гіперкомпенсації.

Висновки до теми. Отже, підлітковий період є важливим етапом психічного та особистісного розвитку. Він характеризується особливою соціальною ситуацією, видами діяльності, новоутвореннями, специфічним перебігом кризи. Значні зміни відбуваються у розвитку інтелектуальної, емоційно-вольової сфер, у становленні самосвідомості. За несприятливих соціально-психологічних умов виникають труднощі у розвитку особистості, зокрема зростає конфліктність. Знання дорослими (батьками, педагогами) вікових та індивідуальних особливостей підлітків дасть змогу ефективно керувати психічним та особистісним розвитком дітей, попереджувати й долати труднощі і проблеми.

Тема 2. Поняття конфліктності особистості у підлітковому віці

План

1. Актуальність проблеми підліткової конфліктності.
2. Поняття про конфліктність особистості у психології.
3. Психологічна сутність конфліктності особистості підлітка.
4. Типи конфліктних особистостей.

Література

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте [Текст] / Л.И. Божович. – СПб.: Питер, 2008. – 398 с.
2. Выготский Л.С. Диагностика развития и педагогическая клиника трудного детства // Собрание сочинений [Текст]: в 6 т. / Л.С. Выготский. – М.: Педагогика, 1984. – Т.5. – 369 с.
3. Драгунова Т. В. Подросток / Т.В. Драгунова. – М.: Знание, 1976. – 96 с.
4. Дуткевич Т.В. Конфліктологія з основами психології управління: навч. посібник / Т. В. Дуткевич. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 456 с.
5. Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды / Д.Б. Эльконин; под ред. В.В.Давыдова, В.П. Зинченко. – М.: Педагогика, 1989. – 256 с.
6. Ложкін Г.В., Пов'якель Н.І. Психологія конфлікту. Теорія і сучасна практика: навч. посібн. / Г.В. Ложкін, Н.І. Пов'якель. – К.: Професіонал, 2006. – 416 с.
7. Пірен М.І. Деонтологія конфліктів та управління [Текст]: навч.-практ. посіб. / М. І. Пірен. – К.: УАДУ, 2001. – 378 с.
8. Шейнов В.П. Конфликты в нашей жизни и их решение / В.П. Шейнов. – М.: Амалфея, 1996. – 288 с.

Актуальність проблеми підліткової конфліктності

Становлення особистості сучасного підлітка проходить у складних соціально-економічних умовах українського суспільства, в якому відбуваються інтенсивні інноваційні процеси, поєднані з відмиранням багатьох усталених норм, стереотипів, цінностей, поглядів тощо. Бурхливо змінюються основи функціонування важливих соціальних інститутів – сім'ї, школи, системи права, закладів соціальної допомоги, що повинні забезпечити найбільш сприятливі й повноцінні умови особистісного зростання підлітків.

За обставин, коли перелічені соціальні інститути переживають докорінні трансформації, ще тільки засвоюють шляхи виживання в умовах нових і заплутаних економічних, політичних, моральних викликів, послаблюються їх виховні функції, а зразки, які вони пропонують підліткам, є далекими від досконалості.

Соціально-психологічна напруженість призводить до зростання конфліктності у всіх сферах життя сучасного суспільства. Навчально-виховний процес у загальноосвітній школі супроводжується дефіцитом фізичної активності, невідповідністю вимог можливостям учнів, жорстким оцінюванням їх знань, ігноруванням їх індивідуальності, що чимдалі більше посилює нервово-психічне перевантаження учнів, призводить до порушень у поведінці. Ситуація ще більш ускладнюється тим, що саме у період підліткового віку вперше бурхливо виникають прояви підліткової кризи, які викликають різкий супротив і осуд навколишніх й можуть згодом призвести до стійкої девіантності дитини. Натомість, в арсеналі виховних впливів відсутні ефективні засоби корекції й попередження різкого загострення суперечностей, властивих для особистості цього віку. Підлітки втрачають життєві орієнтири, спроможність відстоювати ще слабкі моральні норми і переконання, легко стають об'єктом маніпуляцій у щоденному безпосередньому спілкуванні і через засоби масової інформації (передовсім, інтернет, телебачення, мобільний зв'язок). У цих умовах назрілою є активізація участі психологів у корекції й профілактиці кризових явищ, властивих для поведінки підлітків. Натомість, у сучасній педагогічній практиці накопичилась низка суперечностей, що ускладнюють виховання підлітків, підвищують їх конфліктність та сприяють виникненню девіантної поведінки. Зокрема, це суперечності між:

- новими суспільними викликами, які провокують конфліктні ситуації, та спроможністю наявних психолого-педагогічних технологій в їх вирішенні;
- проголошеними у суспільстві пріоритетними цінностями і нормами та реальними зразками поведінки в оточенні підлітка;
- прагненням підлітка до самостійності й незалежності та його потребою у кваліфікованій допомозі навколишніх дорослих.

Отже, назрілі суспільні запити, соціально-психологічні суперечності та недостатність технологій їх вирішення зумовлюють важливість і актуальність проблеми підліткової конфліктності.

Поняття про конфліктність особистості у психології

Особистісним чинником виникнення конфліктів є рівень конфліктності особистості. Коли цей рівень високий, то це свідчить про конфліктну особистість, яка схильна до конфліктних взаємин. Узагальнюючи дослідження конфліктності (Т.В. Дуткевич, В.П.Шейнов та ін.), можна сказати, що конфліктність є системною складною властивістю особистості, яка включає комплекс психічних властивостей, а саме:

- неадекватну (завищену або занижену) самооцінку своїх можливостей і здібностей, яка йде у розріз з оцінками навколишніх, що й викликає конфлікт;
- прагнення домінувати будь-що, де це можливо і неможливо;
- консерватизм мислення, поглядів, переконань, небажання подолати застарілі традиції;
- зайва принциповість і прямолінійність у висловах і думках, прагнення сказати те, що є, на погляд особистості, правдою, іншому в очі, незважаючи ні на що;
- певний набір емоційних якостей особистості: тривожність, агресивність, упертість, дратівливість.

У передумовах особистісної конфліктності виділяють ситуативну і характерологічну основи.

До ситуативних передумов належать такі психічні стани особистості, як незадоволення актуальної потреби; почуття невизначеності, невпевненості, нестійкість настрою, підвищена збудливість.

До характерологічних передумов особистісної конфліктності належать ті якості особистості, що припускають зіткнення з людьми, що оточують її, викликають негативне ставлення до інших особистостей, почуттів антипатії та протидії. Серед таких передумов виділяють риси особистісного характеру: нетерпимість до «чужих» недоліків і зниження самокритики; користоловство та егоїзм, неухважність до оточуючих; вкоріненість негативних забобонів, імпульсивність, нестриманість у почуттях, схильність до агресивної поведінки.

Конфліктність особистості розглядають як поняття, що характеризує рису характеру чи їх сукупність як інтегративну особистісну властивість, яка відрізняється частотою виникнення конфліктів та включення у них людини. Отже, конфліктність

особистості – це така риса характеру чи особистісна властивість, яка передбачає частоту ескалації та включення особистості у конфлікти. При високій конфліктності індивід стає постійним ініціатором напружених стосунків з оточуючими незалежно від того, чи існує об'єктивно проблемна ситуація.

Психологічна сутність конфліктності підлітка

Конфліктність підліткового віку знайшла позначення як суперечливість, нерівномірність, дисгармонійність, гетерохронність, кризовий період, важкий вік, перехідний вік тощо.

Дослідження вітчизняних психологів показують, що суперечливість і кризовість підліткового віку відіграє конструктивну роль лише за умови вчасної перебудови дорослими системи своїх взаємин з підлітком. Якщо дорослі не змінюють своєї поведінки у відповідь на появу в підлітків прагнення до нових форм взаємин з батьками та вчителями, то це призводить до порушень розвитку особистості підлітка (Т.В.Драгунова, Д.Б. Ельконін). Особистість підлітка відзначається посиленням компенсуючих тенденцій, спрямованих на зміну свого статусу і позбавлення від дисконформного стану.

На думку К. Левіна, підліток знаходиться в стані “маргінальної особистості”: він вже вийшов з дитячого віку, але ще не став дорослим.

Суперечності кожного вікового періоду стали принципом і отримали докладне висвітлення в епігенетичній періодизації розвитку особистості Е.Еріксона. Перехід до нової фази розвитку відбувається у формі кризи, яка має закономірний характер і за своїм змістом є процесом подолання суперечностей розвитку, характерних для попередньої фази. Кожна з восьми життєвих фаз завершується сприятливо лише за умови подолання основних суперечностей. Якщо суперечності віку не знаходять свого вирішення, то розвиток особистості відхиляється від норми.

Так, за періодизацією Е.Еріксона, на підлітковий вік (з 10 до 15 років) припадає завершення передпубертатної фази, що розпочинається у 6 та триває до 12 років, а також початок юності, що охоплює вік 13-18 років. Провідні суперечності виникають між компетентністю та неспроможністю (передпубертатна фаза) і між визнанням, набуттям ідентичності та невизнанням. Значущими особами стають ровесники-однокласники, сусіди та ін. На початок

підліткового віку подолання провідної суперечності завершується появою почуття підприємливості та ефективності, цілеспрямованості; найважливішими цінностями підлітка стають ефективність і компетентність, закладається ставлення до праці. Якщо ж суперечність не подолано, то у підлітка формується почуття власної неповноцінності, усвідомлення своєї неспроможності у вирішенні якихось конкретних задач. Наприкінці підліткового віку подолання провідної суперечності призводить до появи в особистості почуття власної унікальності, відмінності від інших. Суперечність, яку не вдалось подолати, викликає у підлітка формування невиразного, дифузного, нестійкого "Я", рольову й особистісну невизначеність. Почуття власної неповноцінності глибоко травмує психіку підлітка, викликає його гостре незадоволення собою і навколишніми, підвищує конфліктність у спілкуванні з ними. Накопичення суперечностей, які не вдалось подолати на найбільш сприятливих для цього етапах життя, призводить врешті-решт до невротизації особистості дорослої людини, проявом чого є гострі конфлікти у її взаєминах.

На основі розглянутих досліджень конфліктності (Т.В.Дуткевич, Г.В.Ложкін і Н.І.Пов'якель та ін.), пропонується тлумачення, згідно з яким **конфліктність підлітка являє собою різнорівневе та інтегральне об'єктивно-суб'єктивне утворення в єдності внутрішніх (психічних) та зовнішніх (поведінкових) складових, що зумовлене властивими для підліткового віку внутрішніми суперечностями й знаходить прояв у системі спілкування підлітка як бурхливий та емоційно гострий тип реагування на конфліктогени.**

Типи конфліктних особистостей

Різне поєднання конфліктних якостей у характері конкретної людини обумовлює **типи конфліктних особистостей**, до яких належать наступні:

1)**Демонстративні**: прагнуть будь-де перебувати в центрі уваги;

2)**Ригідні**: надмірна честолюбність, підвищена самооцінка, небажання рахуватись з думкою інших;

3)**Некеровані**: імпульсивність, нестриманість, зухвалість, знижений самоконтроль, агресивна, екстравагантна поведінка;

4)**Педантичні**: надмірні вимоги до інших, різка критика,

тривожність, підозрілість, чутливість до оцінок з боку керівників;

5) *Раціоналісти*: використовують конфлікт як засіб досягнення своїх цілей;

6) *Безвольні*: без власних переконань, принципів, діють під впливом інших.

На думку М. Пірен, існує велика кількість комбінацій особистісних рис, які утворюють різні типи конфліктогенних особистостей. Основну групу складають особистості таких типів: *агресивісти*, що постійно прискіпливо відносяться до оточуючих, висловлюючи їм свої уїдливі зауваження, надмірно дратуються, коли їх ігнорують; *скаржники*, які завжди на когось або на щось скаржаться, але не беруть на себе відповідальності за проблеми, які виникли; *мовчуни*, які не діляться своїми думками, а тримають їх при собі і цим ставлять навколишніх у складне становище – їм важко здогадатися про що насправді думають і чого бажають їхні партнери по спілкуванню; *надто поступливі*, які завжди погоджуються з усім і обіцяють підтримку, проте слова в них часто розходяться з ділом; *песимісти*, які завжди в будь-якій справі передбачають невдачу, на різні пропозиції з легкістю відповідають «ні» і відчувають сильне занепокоєння, з чимось погодившись; *нерішучі*, які боячись помилитись, якомога довше не приймають рішення, що залежить від них, аж поки потреба у ньому не відпадає; *всезнайки*, які своєю начебто обізнаністю вводять в оману оточуючих.

Значну кількість конфліктів у підлітків провокують люди емоційно лабільні, з високим ступенем нейротизму, котрі й раді були б, але не завжди спроможні контролювати свою поведінку. Але певна кількість конфліктів у колективі припадає на долю й психічно стабільних людей для котрих конфлікт – засіб досягнення своїх цілей. Їх можна назвати цілеспрямовано-конфліктні особистості. Якщо всі вище описані особистості – джерело емоційних конфліктів, то цілеспрямовано конфліктна особистість породжує тільки раціональні конфлікти. Для таких підлітків постійний спокійний стан – позбавлений сенсу, а конфліктна ситуація вабить новизною, гостротою відчуттів, можливістю виділитися, похизуватися, ствердитися в чомусь.

Отже, є підлітки, для яких конфліктність – не ситуативна, а постійна властивість, що витікає з їх характерологічних особливостей. Але, крім того, конфліктність є, певною мірою,

свідченням низької психологічної культури, дефектів у вихованні, їх коріння сягає раннього дитинства.

Висновки до теми. Підлітковий вік відрізняється конфліктністю. Всі фізіологічні особливості підліткового віку тісно взаємопов'язані з розвитком психіки. Поява психічних новоутворень пов'язана зі складнощами його переходу зі стану дитячості у доросле життя. Підлітковий вік характеризується підвищеною збудливістю, нестійкістю емоцій і поведінки, підлітки погано контролюють себе, емоційні й нестабільні, що призводить до підвищення конфліктності, що пов'язано зі специфікою протікання даного вікового періоду. Перебіг цього періоду має різні варіанти і залежить від зовні середовищних умов. У зв'язку з цим актуальним є вивчення існуючого рівня конфліктності і розробки індивідуальних і групових заходів щодо зниження конфліктності в підлітковому ланці.

Тема 3. Психологічні детермінанти конфліктності підлітків

План

1. Внутрішньоособистісні суперечності як причина підліткової конфліктності.
2. Причини конфліктності підлітків у взаєминах з ровесниками.
3. Причини конфліктності підлітків у взаєминах з дорослими.

Література

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте [Текст] / Л. И. Божович. – СПб.: Питер, 2008. – 398 с.
2. Бородкин Ф.М., Коряк Н.М. Внимание: конфликт! / Ф.М. Бородкин, Н.М. Коряк. – Новосибирск: Наука, 1989. – 190 с.
3. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб./ О.В. Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
4. Гришина Н.В. Психология конфликта / Н.В. Гришина. – СПб.: Питер, 2001.– 464 с.
5. Драгунова Т. В. Подросток / Т.В. Драгунова.– М.: Знание, 1976. – 96 с.
6. Дуткевич Т.В. Конфліктологія з основами психології управління: навч. посібник / Т. В. Дуткевич. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 456 с.
7. Пірен М.І. Деонтологія конфліктів та управління [Текст]: навч.-практ. посіб. / М. І. Пірен. – К.: УАДУ, 2001. – 378 с.
8. Шейнов В.П. Конфликты в нашей жизни и их решение / В.П. Шейнов. – М.: Амалфея, 1996. – 288 с.

Внутрішньоособистісні суперечності як причина підліткової конфліктності

Конфліктність особистості визначається дією цілого комплексу чинників, до яких відносять:

- 1) психологічні – особливості темпераменту, рівень агресивності, психологічна стійкість та саморегуляція, рівень домагань, актуальний емоційний стан;
- 2) соціально-психологічні – соціальні установки і цінності, ставлення до опонента, спрямованість у спілкуванні, компетентність у спілкуванні;

3) соціальні – особливості умов життя та діяльності, середовища та соціального оточення, можливості релаксації, загальний рівень культури, можливості для задоволення потреб і т.і.

Перелічені детермінанти різною мірою обумовлюють підліткову конфліктність, тобто мають свою ієрархічну структуру.

Проблема внутрішньоособистісних конфліктів в підлітковому віці набуває особливого значення через зростання конфліктогенних чинників сучасного життя. Джерелом їх виникнення виступають не лише закономірні глибинні трансформації ціннісно-нормативних основ суспільства, що постійно розвивається, але й специфічні труднощі «дорослішання», обумовлені конкретним «простором-часом» в період підліткового віку.

Традиційно підлітковий вік вважається одним із найскладніших і суперечливих періодів формування особистості, що насичений різними видами конфліктів, передовсім, внутрішньоособистісними й міжособистісними.

Розвиток особистості в підлітковому віці супроводжується виникненням внутрішньоособистісних протиріч. Ще В.О. Сухомлинський помітив, що «...підлітку властива суперечність між багатством бажань, з одного боку, і обмеженістю сил, досвіду, можливістю для здійснення їх, з іншого». Наявність таких суперечностей, їх виникнення, розвиток і вирішення здійснюють суттєвий вплив на особистість підлітка. Накопичення невирішених внутрішньоособистісних суперечностей веде до порушень у сфері спілкування і взаємин підлітка і врешті решт до появи міжособистісних конфліктів, відхилень у поведінці.

Відмічені закономірності психічного розвитку підлітків ускладнюють характер взаємодії з ними. І тому збільшення складних педагогічних ситуацій, які сприяють конфліктам, пояснюється об'єктивними причинами, а саме: загостренням протиріч в кризовий період психічного розвитку підлітка.

Основні об'єктивні суперечності підліткового віку й породжують його конфліктність, оскільки на початку підліткового періоду складається ситуація, що сприяє виникненню суперечностей за умови, якщо у дорослих зберігається ставлення до підлітка як до дитини. Це ставлення, з одного боку, входить у суперечність із завданнями виховання і гальмує розвиток соціальної дорослості підлітка, з іншого – не відповідає уявленням підлітка щодо ступеня власної дорослості та його претензіям на нові

права. Саме ця суперечність є джерелом більшості конфліктів і труднощів у стосунках підлітка з дорослими, однолітками, батьками. Підвищена конфліктність учнів підліткового віку зумовлена тим, що в 12-14 років у психологічному розвитку багатьох дітей настає переломний момент, відомий під назвою «підліткової кризи». Існування цих протилежних тенденцій породжує зіткнення, які при незмінності ставлення дорослого стають систематичними, а негативізм підлітка – сильнішим. За умови збереження ситуації, зміна попередніх стосунків може затягнутися на весь підлітковий період і набути форми хронічного конфлікту. Як правило, спочатку це конфлікти вчинків, лише потім – конфлікти стосунків. Конфлікт може продовжуватися до того часу, поки дорослий не змінить свого ставлення до підлітка. Тільки за таких умов з'являється можливість створити ефективне міжособистісне спілкування дорослих та дітей.

Причини конфліктності підлітків часто зумовлені ситуацією, в якій знаходиться підліток. Як зауважує Т.В. Драгунова, перехід до нового типу відносин підлітка з дорослими може здійснюватися по-різному при двох крайностях: по-перше, з конфліктами і труднощами, по-друге, без них. У першому випадку ініціатором переходу є підліток, у другому – дорослий. При ініціативі дорослого існує можливість управляти цим процесом і уникати труднощів. При ініціативі підлітка можливість зростання конфліктності велика і залежить від існуючого в дорослого ставлення до підлітка.

Підліток є ініціатором зміни взаємин тоді, коли у нього виникає «почуття дорослості», а ставлення дорослого до нього у порівнянні з дитинством не змінюється. На думку Т.В. Драгунової, таке розходження в оцінці ступеня дорослості підлітка (ним самим чи дорослим) виступає в якості протиріччя, здатного породжувати конфліктність.

Л.І. Божович вважає, що в основі конфліктності лежить внутрішньоособистісний конфлікт, названий автором «смісловим бар'єром». Даний ефект в тому, що підліток не приймає вимог дорослих, тому що ці вимоги не мають для нього справжнього сенсу, а мають іноді протилежний смисл.

Підвищена конфліктність, особливо у стосунках з дорослими, котра виявляється в підлітковому віці, спричиняється не тільки органічними змінами, але й тим, що змінюється вся система

відносин підлітків з дорослими і однолітками. Прагнучи позбутися від впливу дорослих, підліток стає критичним стосовно своїх батьків, учителів, починає загострено реагувати на їхні недоліки. Активний процес засвоєння навичок соціальної поведінки продовжується.

По-друге, підвищена конфліктність зумовлена зіткненням невдалих спроб підлітка досягти «статусу дорослого» із нерозумінням та небажанням дорослих надати йому допомогу в цьому процесі. Прагнучи позбутися від авторитарного впливу дорослих, підліток стає критичним стосовно своїх батьків, вчителів, починає загострено реагувати на їхні недоліки, а до себе надміру поблажливий, не помічає своїх помилок. При цьому необхідно констатувати, що, незважаючи на значну актуальність проблеми конфліктності у життєдіяльності підлітків, сучасний підліток в умовах загальноосвітнього навчального закладу позбавлений можливості зрозуміти сутність конфлікту, побачити його витoki, зміст, хід розвитку, наслідки, можливі способи розв'язання та запобігання конфлікту, набути досвіду подолання конфліктів. Активний процес засвоєння навичок соціального поведіння продовжується, і підлітка необхідно своєчасно підготувати до конструктивного поведіння у конфліктних ситуаціях.

Підвищена конфліктність підлітків зумовлена наявністю у їх характері певних і вже досить фіксованих властивостей, що заважають конструктивній дії та сприяють ескалації конфліктів, а врешті-решт призводять до девіантної поведінки. Якщо у шкільному класі таких підлітків кілька, то зриви уроків, систематичне порушення дисципліни та інші девіантні прояви гарантовані. Деструктивний конфлікт у навчально-виховному процесі є важливою соціально-психологічною проблемою. Правильне управління вчителем процесом вирішення конфлікту або його попередження сприяє підвищенню ефективності педагогічного спілкування з учнями, а отже для педагогів актуальним є розроблення психолого-методичних рекомендацій з проблеми конфліктів.

Причини конфліктності підлітків у взаєминах з ровесниками

Виділяють два основних підходи до визначення причин виникнення конфліктів у підлітковому віці: психоаналітичний та соціально-психологічний.

Центральним чинником для психоаналітичного підходу є пробудження в період статевого дозрівання сил, що мають інстинктивну природу та порушують рівновагу і призводять до зростання напруги, різких проявів у емоційній сфері.

Представники цього напрямку (Ст. Холл, З.Фрейд) відмічають, що для підлітків характерне підсилення збудливості та підвищення сексуальної активності. Саме це і є основним джерелом психічної нерівноваженості і внутрішньоособистісних конфліктів, які супроводжують статево дозрівання.

Увага психологів соціально-психологічної традиції (Ф.М. Бородкін, Н.В. Гришина, Н.М. Коряк, К.Левін та ін.) зосереджена на дослідженні міжособистісного, міжгрупового конфлікту. Так, на противагу психоаналітичному підходу, соціальна психологія виділяє причину внутрішнього напруження і конфлікту, характерного для підлітка, не у внутрішній емоційній нестабільності, а в суперечливості впливів суспільства на молоду людину. Логічним є твердження, що будь-який внутрішньоособистісний конфлікт соціально обумовлений, оскільки він виникає, розвивається та вирішується в діяльності суб'єкта, в його взаємовідносинах. Аналізуючи причини конфліктності підлітків, особливу роль слід відводити соціальній життєдіяльності індивіда і таким категоріям, як роль, статус, рольовий конфлікт, рольова невизначеність, соціальні очікування.

Отже, для соціально-психологічного підходу головними поняттями є соціалізація і роль. Послаблення впливу колишніх авторитетів та можливість експериментування у сфері соціально-рольової поведінки часто призводять до виникнення у молодих людей сумнівів та нерішучості, які часто супроводжуються невпевненістю, непослідовністю, конфліктністю та іншими труднощами рольового вибору.

Беззмістовне проведення вільного часу, відсутність у підлітків можливостей проявляти свої схильності в позитивній діяльності породжують велику кількість гострих конфліктних вчинків.

У психолого-педагогічній науці виділяють наступні конфліктогенні проблеми підлітків, у яких криються причини їх конфліктів між собою: низька здатність управляти своїми негативними емоціями, відсутність чи слабо виражені навички ефективної взаємодії в складних ситуаціях; низький рівень

толерантності; пасивна позиція у вирішенні проблем окремими підлітками, обумовлена низьким рівнем активної участі у вирішенні проблем, які часто є принципово важливими для даного підлітка.

Джерелом напруженості, конфліктності є невизначеність підлітків у життєвій ситуації, яка склалась. Великий вплив на поведінку підлітків здійснює безпосереднє оточення, тобто те мікросередовище, з яким вони постійно контактують.

Однією з важливих причин конфліктності є положення підлітка в групі. Підлітки стають популярними в колективі ровесників тому, що вони краще інших можуть реалізувати свої прагнення. Те, що раніше засуджувалось, заборонялось, в теперішній час дозволено. Девіантну поведінку підлітків, їх конфлікти ми вважаємо однією із форм самореалізації особистості. Через конфлікти такі підлітки самовиражаються, реалізують свої схильності, задовільняють інтереси і потреби.

Причина конфлікту завжди втілюється в певних мотивах поведінки, що виникають у підлітка і які є безпосередньо спонукою для розв'язання суперечностей, що виникли. Зміст мотивів може бути різноманітним за характером в залежності від умов перебігу конфлікту: підтримка чи осуд з боку однокласників, присутність авторитетного вчителя та інші, які мають здатність посилити негативізм вчинків школяра або послабити і навіть нейтралізувати його, спонукаючи шукати інші способи вирішення проблеми. Мотивом поведінки підлітка може бути прагнення утвердитись у новому колективі однолітків, умовами, що сприяють формуванню певного змісту цього мотиву – підтримка його дій з боку класу. Якщо б умови перебігу конфлікту були б іншими, наприклад учні залишились байдужими до поведінки однолітка або навіть осудили його, то причина конфліктної поведінки підлітка отримала б виявлення в інших мотивах і проявилась би в іншій ситуації.

Взаємодія підлітка з ровесниками буває конфліктною в силу тієї чи іншої акцентуації характеру. За даними А.Е.Лічко переважна більшість підлітків мають незбалансований (чи акцентуований характер) для якого характерні ригідність, прямолінійність, підвищена тривожність, знижена стійкість до стресів. Незбалансований характер підлітків у сукупності з іншими конфліктогенними факторами може проявлятися в різних поведінкових реакціях в ситуаціях конфлікту.

Причини конфліктності підлітків у взаєминах з дорослими

В підлітковому віці взаємовідносини з дорослими починають будуватися під впливом переживання нових почуттів, які пов'язані з прагненням до самостійності, дорослості, самоствердження.

У сфері взаємодій процес відокремлення підлітків від світу дорослих першими помічають батьки. Зростання для підлітків значущості нових референтних груп неухильно відображається на контактах з батьками. Підлітки починають більше вільного часу проводити поза сім'єю, знижується готовність бути слухняними і слідувати вказівкам батьків. Виникають проблеми в економічній сфері сім'ї, що пов'язано з потребою підлітків бути самостійними, а значить і матеріально незалежними від батьків.

Психологи зазначають, що характер непорозумінь у процесі емансипації (від лат. *emancipatio* – звільнення), яка виявляється у прагненні підлітків звільнитися від опіки дорослих, визначають такі моменти: а) велика кількість вільного часу в сучасній молоді порівняно з поколінням батьків; б) краща фінансова забезпеченість; в) широкі можливості в отриманні освіти.

Серед причин розбіжностей у поглядах між батьками і підлітками найбільш важливими виступають:

- різниця у досвіді дорослих і підлітків;
- відсутність чітких етапів переходу від дитячої залежності до дорослої незалежності;
- відсутність певних правил, які структурують послаблення батьківської влади у фазі переходу від дитинства до підлітковості;
- соціальні відмінності, що пов'язані із зіткненням контролюючої ролі дорослих з потребами підлітків у автономії [3, с.197-198].

Основним змістом спілкування підлітків з дорослими стають питання соціальних проблем, взаємовідносин між людьми, моральних оцінок подій і вчинків оточуючих, особистісних взаємин між юнаками і дівчатами та проблема вибору ціннісних орієнтацій і самоствердження себе як особистості.

Якщо підліток у взаємовідносинах відчуває, що від нього багато чого очікують, він може намагатися ухилитися від виконання обов'язків. Тому для засвоєння підлітком нової системи взаємин важлива чітка аргументація вимог, що йдуть від дорослого. У

випадках, коли вимоги суперечливі, підлітки демонструють протести в різних формах, проявляють непокірність з метою змінити такі взаємовідносини.

Причини підліткової схильності до конфліктності пояснюються:

- емоційними і фізіологічними віковими змінами;
- недостатня сформованість соціальних навиків, які сприяють успішній соціалізації підлітка;
- вплив сімейного виховання.

Підліткова схильність до конфліктності може пояснюватися не тільки емоційними і фізіологічними віковими змінами. Однією з характеристик нестійкого, дискомфортного положення підлітка є недостатня сформованість його соціальних навичок, які сприяють успішній соціалізації. Недостатньо сформовані соціальні навички, посилені соціально-економічною незахищеністю, часто є причиною, яка впливає на підвищену агресивність, конфліктність підлітка, на його бажання будь-якими засобами компенсувати своє незадоволення життям.

Отже, конфліктність – внутрішня детермінанта конфліктної поведінки і виникає значна кількість причин для зростання конфліктності підлітків. Чималу роль при цьому відіграє нестриманість, педагогічна неспроможність батьків та учителів, котрі не бажають поважати особисту гідність підлітка, рахуватися з його віковими психологічними особливостями і прагнуть діяти тільки авторитарними методами, що часом виражають невиправдано образливе ставлення до особистості, яка формується та розвивається.

Можна припустити, що спілкування, навчальна, трудова та будь-яка інша діяльність сама по собі може стати джерелом конфліктності, якщо цілі й завдання цієї діяльності характеризуються вираженою суб'єктивною значимістю. Що стосується підлітків, то в даному віці особливу цінність набуває спілкування, отже, саме неуспішність в цьому виді діяльності найчастіше викликає міжособистісні конфлікти, вирішити які можна за допомогою навчання підлітків навичкам конструктивного, толерантного спілкування.

Отже, основною причиною міжособистісних конфліктів за участю підлітка є суперечність між ставленням дорослого до

підлітка як до дитини і уявленням підлітка про міру власної дорослості. Протест дитини виникає у формі неслухняності, грубості, впертості, агресивності. Ці ж прояви були присутні й у попередніх вікових кризах. Проте у підлітковому віці вони мають особливо яскравий, глибокий характер, оскільки можливості підлітка в діяльності й поведінці розширюються. При неадекватному реагуванні дорослих на конфлікт з підлітком він стає відчуженим, безконтрольним, некерованим, відмовляється від спілкування.

Ми розглядаємо конфліктні дії підлітків перш за все як результат тривалої відсутності умов для соціально-прийняттого задоволення і розвитку їх провідних потреб. Всі решта причини складної та суперечливої поведінки діють лише тоді, коли ця основна суперечність залишається нерозв'язаною.

Висновки до теми. Отже, слід зазначити, що міжособистісні конфлікти у підлітковому віці зумовлюються взаємодією соціально-психологічних чинників, провідними серед яких є особливості індивідуального стилю спілкування, сформованого у особистості та індивідуально-психологічні особливості особистості підлітка. Знання психологічних чинників, які обумовлюють виникнення, динаміку і кінцевий результат розвитку підліткової конфліктності, важливе для розуміння психологічних механізмів регуляції поведінки особистості, для розробки методологічних основ психодіагностики і корекції міжособистісних конфліктів в більш широкому контексті.

Тема 4. Функції та структура підліткової конфліктності

План

1. Функції підліткової конфліктності.
2. Конфліктність потребнісно-мотиваційної сфери підлітка.
3. Конфліктність почуттів, волі, спілкування підлітка.
4. Критерії і показники складових підліткової конфліктності.

Література

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте [Текст] / Л. И. Божович. – СПб.: Питер, 2008. – 398 с.
2. Беличева С.А. Этот опасный возраст / С.А. Беличева. – М.: Знание, 1982. – 93 с.
3. Драгунова Т. В. Подросток / Т.В. Драгунова. – М.: Знание, 1976. – 96 с.
4. Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды / Д.Б. Эльконин; под ред. В.В. Давыдова, В.П. Зинченко. – М.: Педагогика, 1989. – 256 с.

Функції підліткової конфліктності

У психолого-педагогічній науці утвердилось розуміння того, що конфліктність за умови конструктивності є стрижнем особистості, що визначає значне коло умов її благополуччя й розвитку.

Конструктивна конфліктність – це здатність знайти адекватні способи зняття психологічної напруги, які були б ефективні і для особистості, і для групи, до якої вона входить. Це також є здатність особистості творчо (нестандартно) підійти до будь-якої ситуації, щоб зробити її конфліктною (в першу чергу, для себе) та знайти з цієї ситуації конструктивний вихід, щоб, по-перше, надати свободу своїй енергії (зняти напругу), а по-друге, підготувати основу для розкриття свого власного потенціалу. А розкриття цього потенціалу росту обумовлює перехід особистості на новий ступінь свого розвитку. Саме через це конструктивна конфліктність є способом досягнення гармонійності особистості.

Слід зазначити, що високий рівень конфліктності передбачає наявність у характері особистості таких рис, які обумовлюють продукування конфліктів, застосування специфічних вербальних та невербальних компонентів поведінки, які сприяють виникненню та

ескалації конфліктів. Внаслідок цього можуть виникнути труднощі у спілкуванні особистості з оточуючими та погіршитися соціально-психологічний мікроклімат у колективі, серед членів якого є люди з високим рівнем конфліктності.

Схильність до конфліктності ініціює конфлікт, який у навчально-виховному процесі є важливою соціально-психологічною проблемою. Правильне керування вчителем процесом вирішення конфлікту або його попередження сприяє підвищенню ефективності педагогічного спілкування з учнями. Передумовою цього, а також важливим чинником подолання негативних проявів конфлікту є розуміння вчителем особистості учня, що сприяє гармонійному розвитку особистості як вчителів, так і учнів.

По-перше, у корекції конфліктності підлітків вихідним положенням слугує твердження про об'єктивну необхідність оптимального рівня конфліктності особистості для її повноцінного розвитку, а також про конструктивні функції конфліктності. Сьогодні важко знайти психолога, який би заперечував об'єктивність і конструктивність конфліктності та конфлікту. Важливим є те, що одна з провідних конструктивних функцій конфліктності – виховна, розвивальна (Н.В. Грішина, Л.В. Долинська та ін.), соціалізуюча (Л.І. Божович, Г.В. Ложкін і Н.І. Пов'якель). Конструктивна конфліктність дозволяє особистості відстоювати і захищати свої погляди, цінності, переконання, а тому виступає стрижнем в її характері, попереджує його надмірну гнучкість та аморфність. Водночас, конструктивна конфліктність сприяє соціальній адаптації особистості, виявляючись як здатність знайти адекватні способи зняття психологічної напруги, які були б ефективні і для особистості, і для групи, до якої вона входить. Особистість може використовувати свою конфліктність з метою активізації творчого процесу, загострення суперечностей, через розв'язання яких знаходить конструктивний вихід, реалізує свою енергію, розкриває власний потенціал. А розкриття цього потенціалу росту обумовлює перехід особистості на новий ступінь свого розвитку. Саме через це конструктивна конфліктність є способом самореалізації і гармонізації особистості.

Психологічні конфлікти відіграють важливу роль у формуванні нових рис характеру особистості, а їх вирішення представляє собою яскраво виражену форму розвитку – виникає зміна структури особистості підлітка і формування нових взаємин.

Конфлікт переводить його учасників на якісно новий рівень взаємодії, який супроводжується ціннісною переорієнтацією, усвідомленням і формуванням особистих і групових інтересів, зміною комунікативної структури (С.А.Белічева).

Конфліктність потребнісно-мотиваційної сфери підлітка

Зупинимось на тому, як виявляється конфліктність у різних сферах особистості й поведінки підлітків. Насамперед, конфліктність притаманна **потребнісно-мотиваційній сфері** особистості підлітка.

Аналіз фундаментальних положень психології розвитку свідчить, що формування провідних потреб підлітків відбувається на основі їх вікових особливостей та становить собою суперечливий процес, який забезпечує розвиток особистості дитини (Л.І.Божович, Д.Б.Ельконін та ін.). Важливо, щоб по мірі формування провідних потреб у самоствердженні й самореалізації задовольнялась потреба в успішній діяльності та спілкуванні. В протилежному випадку їх задоволення набуває стихійного або аномального характеру. Суперечність між потребою і можливістю її задоволення поглиблюється, а зрештою знаходить вияв у зухвалій конфліктній поведінці підлітків. Нормальне формування потреб особистості підлітка порушується, що в свою чергу ускладнює взаємодію школяра з оточенням. Відсутність конструктивних способів задоволення потреб підлітка призводить до викривлення їх установок та до несприятливої перебудови системи взаємин. Розглядаючи конфліктність підлітків, вважаємо, що установки відбивають потреби особистості, які завжди залишаються основним фактором її поведінки незалежно від того, на якому ступені розвитку суспільства або людини вона (поведінка) здійснюється.

У підлітків, які зазнали перших невдалих спроб у здобутті статусу «дорослого», виникають викривлені установки щодо навколишніх, що відзначаються егоцентризмом, зниженням здатності співпрацювати, негативізмом, ворожістю. Такі порушення установок, перешкоджаючи задоволенню основних потреб, слугують психологічним підґрунтям девіантної поведінки підлітка.

Конфліктність почуттів, волі, спілкування підлітка

Систематичне включення підлітка у ситуації дискомфорту, невдач, фрустрацій, незадоволення собою і навколишніми

призводить до того, що його **емоційна сфера** набуває напружено-негативного забарвлення, оскільки підліток реагує на ці ситуації негативними переживаннями, що визначають їх **конфліктність за емоційно-вольовим** критерієм. Порушення регуляції виявляються як зниження у підлітка комунікативного контролю, підвищена імпульсивність, високий невротизм, байдужість до оцінок навколишніх. Останні посилюються такими віковими особливостями підлітків, як висока реактивність, схильність до фрустрації та до накопичення (кумуляції) афектів, схильність до швидкого емоційного вигорання. Нестабільність та водночас сила емоційного життя підлітка сприяє особливо гострим конфліктним зіткненням і суперечкам з навколишніми, значно утруднює їх спілкування і створює значні перешкоди у їх вихованні.

Конфліктність підлітка **у сфері спілкування** виявляється як різке зростання кількості провокуючих конфліктів дій у поведінці та мовленні, як посилення гостроти міжособистісних конфліктів у поведінці. Конфліктність підлітка у сфері спілкування, за даними Л.І.Божович, Т.В. Драгунової, є закономірним і необхідним явищем. Водночас, авторами відзначається ціла палітра загрозливих соціально-психологічних явищ, а саме: знижується здатність підлітків будувати конструктивні взаємини з навколишніми і ефективно вирішувати спірні проблеми, що є важливим показником розвитку особистості; у конфліктних підлітків починають складатися способи поведінки за типом протистояння, що перешкоджає встановленню довірливих і відвертих їх стосунків з педагогами, батьками, ровесниками, блокує їх включення в широку систему соціальних зв'язків.

Критерії і показники складових підліткової конфліктності

Вищепроведений аналіз проявів конфліктності у різних сферах психіки підлітка дозволяє узагальнити критерії і показники окремих її компонентів: потребнісно-мотиваційного, емоційно-вольового, комунікативно-поведінкового. Визначення критеріїв і показників є необхідним для проведення різнобічної діагностики підліткової конфліктності.

Рис. 1 показує, що психологічна структура конфліктності включає компоненти конфліктності, їх критерії та показники.

Компоненти конфліктності – це ті сфери психіки і особистості підлітка, де зосереджуються основні невирішені

суперечності (проблеми) розвитку дитини, що спричиняють закріплення девіантної поведінки. Такими компонентами виокремлено потребнісно-мотиваційний, емоційно-вольовий та комунікативно-поведінковий. Їм відповідають критерії установки, регуляції та спілкування.

Показниками потребнісно-мотиваційного компоненту слугують егоцентризм, готовність до співпраці, установка на прийняття інших, установка на негативізм.

Рис. 1. Психологічна структура конфліктності підлітків

Показниками емоційно-вольового компоненту конфліктності виступають комунікативний контроль, імпульсивність, байдужість до оцінок навколишніх, емоційна стабільність.

Комунікативно-поведінковий компонент конфліктності визначається за показниками проявів протистояння у міжособистісних конфліктах, конфліктної тенденції поведінки, агресивності у взаєминах, частоти і гостроти міжособистісних

конфліктів підлітків.

Висновки до теми. Таким чином, конфліктність набуває для особистості підлітка глобального характеру, виявляється у потребнісно-мотиваційній (критерій установок), емоційно-вольовій (критерій регуляції) та комунікативно-поведінковій (критерій спілкування) сферах і відіграє за помірних своїх показників важливу конструктивну роль у формуванні особистості дитини, забезпечуючи оптимальне розходження між можливостями і вимогами, між бажаним і реальним, теперішнім і майбутнім тощо у свідомості дитини. Натомість, підвищена конфліктність у поведінці підлітка, вступаючи в суперечність з вимогами, очікуваннями, ставленням навколишніх дорослих, слугує однією з важливих ланок формування девіантної поведінки або її окремих проявів.

Тема 5. Міжособистісні конфлікти у підлітковому віці

План

1. Особливості міжособистісних конфліктів підлітків з батьками.
2. Особливості міжособистісних конфліктів підлітків з вчителями.
3. Особливості міжособистісних конфліктів підлітків з ровесниками.

Література

1. Анцупов А.Я. Профілактика конфліктів в школьному колективі / А.Я. Анцупов. – М: Гуманит. издат. центр ВЛАДОС, 2003. – 208 с.
2. Беличева С.А. Этот опасный возраст / С.А. Беличева. – М.: Знание, 1982. – 93 с.
3. Драгунова Т. В. Подросток / Т.В. Драгунова. – М.: Знание, 1976. – 96 с.
4. Дуткевич Т.В. Конфліктологія з основами психології управління: навч. посібник / Т. В. Дуткевич. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 456 с.
5. Кондрашенко В.Т. По лабиринтам души подростка / В.Т. Кондрашенко, А.Г. Чернявская. – Мн.: Высшая школа, 1991. – 70 с.
6. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Ф. Райс [пер. с англ. Э. Клейманова]. – СПб.: Питер, 2000. – 624 с.
7. Рыбакова М.М. Конфликты и взаимодействие в педагогическом процессе / М.М. Рыбакова. – М.: Просвещение, 1991. – 128 с.

Особливості міжособистісних конфліктів підлітків з батьками

Підлітковий період – це загострення кризи відносин дорослих і дітей. В ролі дорослих виступають вчителі і батьки, з якими частіше всього виникають конфлікти. Конфліктна взаємодія підлітків виникає в трьох взаємопов'язаних системах: «підліток–батьки», «підліток–вчителі» і «підліток–підліток». Важлива особливість поведінки підлітків – це довготривалі конфліктні відносини з оточуючими. Поведінка підлітка викликає обурення оточуючих, і вони реагують на їх дії гострими критичними зауваженнями, покараннями, негативним відношенням до їх дій. А підліток це розцінює як ворожі дії, як замах на його незалежність, самостійність, особисту гідність.

Конфлікти **підлітків і батьків** обумовлені деструктивністю внутрішньосімейних відносин, недоліками у вихованні, індивідуально-психологічними змінами в психічному розвитку підлітків і індивідуальними особливостями самих дорослих. Конфліктна поведінка підлітків виникає тоді, коли не враховуються індивідуальні особливості, вікові зміни у психіці, коли не змінюється форма і зміст спілкування дорослих.

Конфліктні стосунки сприяють розвитку пристосувальних форм поведінки та емансипації підлітка. З'являються відчуженість, переконання у несправедливості дорослого, існування яких забезпечується уявленням про те, що дорослий його не розуміє і зрозуміти не може. На цій основі може виникнути уже свідоме неприйняття вимог, оцінок, поглядів дорослого і він взагалі може втратити можливість впливати на підлітка в цей відповідальний період формування особистості.

В залежності від батьківських уявлень і очікувань щодо власної дитини процес автономності і самостійності може бути прискорений або загальмований. Так, не існує конфліктів у взаємовідносинах там, де батьки вважають дитину здатною до автономії і сприймають її як сильну, здатну "стояти на власних ногах". Навпаки, батьки, які вважають дитину дуже несамостійною і залежною, приписують їй нездатність створювати нові взаємини, успішно знаходити друзів і всіляко перешкоджають її самостійності.

Підлітки, зі свого боку, вважають, що основні розбіжності у поглядах з батьками переважно стосуються одягу, зачісок, успішності у навчанні та захоплень і відпочинку. Крім того, що можуть бути зіткнення поглядів щодо питань еротики і сексу (які актуальні зараз у віці 12–13 років). Напруженість у взаєминах між обома сторонами створюють і такі вимоги батьків до підлітків, як їх охайність, допомога в домашньому господарстві та заборона палити і пізно приходити увечері додому.

Труднощі виникають не лише у дітей, але і у дорослих. Часто дорослі виявляються не готовими до того, щоб розширити права підлітків через збереження інерції «опікуючих» стосунків і у зв'язку з тим, що зберігається залежність дітей від батьків та їх нездатність до самостійних дій та рішень (Т.В. Драгунова).

Серед причин розбіжностей у поглядах між батьками і підлітками найбільш важливими виступають: різниця у досвіді дорослих і підлітків; відсутність чітких етапів переходу від дитячої

залежності до дорослої незалежності; відсутність певних правил, які структурують послаблення батьківської влади у фазі переходу від дитинства до підлітковості; соціальні відмінності, що пов'язані із зіткненням контролюючої ролі дорослих з потребами підлітків у автономії.

Особливості міжособистісних конфліктів підлітків з вчителями

Відносини підлітків і педагогів супроводжуються конфліктами діяльності відносин і поведінки. Педагогічні конфлікти мають особливості, пов'язані із специфікою навчальної діяльності, відмінностями у статусі і у віці сторін.

Конфлікт в педагогічній діяльності надовго порушує систему взаємовідносин між вчителями та учнями, викликає у вчителя глибокий стресовий стан, незадоволеність своєю працею.

Характер взаємовідносин з вчителями і суб'єктивне ставлення до них змінюються протягом підліткового віку. Якщо провідним мотивом взаємин і спілкування підлітків є прагнення отримати підтримку, заохочення вчителя за поведінку чи навчання, то в середньому підлітковому віці виникає прагнення до особистого спілкування з учителем. З роками підлітків все більше хвилюють особистісні та професійні якості педагога. При цьому, професійні якості педагогів у цілому задовольняють підлітків, а особистісні не завжди. Невдоволеність особистісними якостями педагогів сприймається ними частіше всього як проблема "справедливості" вчителя. Помітно, що з віком складається ситуація нарощування потреби в особистісному спілкуванні підлітків з педагогами і – неможливість її задовольнити.

М.М. Рибаківа визначає певні види педагогічних ситуацій та конфліктів, серед потенційно конфліктогенних: перші ситуації (або конфлікти) діяльності, які виникають з приводу виконання учнем навчальних завдань, успішності; другі ситуації (або конфлікти) поведінки (вчинків), які виникають з приводу порушення учнем правил поведінки у школі, частіше на уроках, та поза школою; треті ситуації (конфлікти) відносин, які виникають у сфері емоційно-особистісних відносин учнів та вчителів у сфері їх спілкування в процесі педагогічної діяльності [7, с.46].

Контрастність дитинства і зрілості, між якими знаходиться підліток, ускладнює йому засвоєння соціальних ролей і породжує

немало зовнішніх і внутрішніх конфліктів. Крім того, існує проблема індивідуальних відмінностей: так називаємого «середньостатистичного підлітка» не існує. Загальні закономірності проявляють себе через індивідуальні варіації, які залежать не тільки від оточуючого підлітка середовища і умов виховання, але і від особливостей особистості.

Зневага дорослого до нового рівня самосвідомості підлітка, ігнорування його важливих потреб посилює конфліктну ситуацію, в якій живе підліток. Психологічний дискомфорт в класі, напружені взаємовідносини з вчителями, а також з батьками, сприяють тому, що негативні форми поведінки закріплюються і можуть перейти в риси характеру. Крім того, деформація взаємовідносин з оточуючими неминує веде до зниження пізнавальної активності підлітка. Може виникнути загальне негативне відношення до школи і до навчальної діяльності взагалі.

Підвищена конфліктність, особливо у відносинах з вчителями і батьками, що часто виявляється в підлітковому віці, мається на увазі не тільки органічні зміни, але і те, що змінюється вся система відносин підлітка з дорослими та з однолітками. «Мораль підпорядкування», що раніше характеризувала відносини дитини з дорослими, внаслідок загостреного почуття дорослості підліток прагне замінити на «мораль рівності». Прагнучи позбутися відсторонитися від оцінки і впливу дорослих, підліток стає дуже критичним стосовно батьків і вчителів, починає загострено почувати і зауважувати їхні недоліки, брати під сумнів поради, думки і висловлення старших.

В підлітковому віці збільшується кількість складних педагогічних ситуацій, які часто набувають конфліктний характер.

Спочатку конфліктні відносини виникають, як правило, всупереч волі підлітка з одним з батьків чи педагогів. Потім конфліктне середовище розширюється і завершується поганими відносинами з більшістю дорослих та ровесників. Якщо перші конфлікти викликають глибокі внутрішні переживання і посилюють самоаналіз, самооцінку, то в майбутньому, звикнувши до протиріч, підліток все частіше починає винити інших. Звідси і «важкий» характер підлітків.

Таким чином, зросла значна кількість причин для виникнення гострих конфліктів між дорослими і підлітками, як у родині, так і в школі, на вулиці, у громадських місцях. Чималу роль при цьому

відіграє і нестриманість, педагогічна неспроможність батьків та учителів, котрі не бажають поважати особисту гідність підлітка, рахуватися з його віковими психологічними особливостями і прагнуть діяти тільки авторитарними методами, що часом виражають невинувато образливе відношення до особистості, яка формується та розвивається.

Особливості міжособистісних конфліктів підлітків з ровесниками

Підліток дуже чутливий до свого положення у відносинах з людьми, і якщо немає взаєморозуміння з дорослими, він незадоволений своєю нерівноправною позицією, необхідністю підкорятися, тому у нього зростає значущість спілкування з ровесниками, в якому немає нерівності. У старшому підлітковому віці спілкування з дорослими стає менш інтенсивним, відкритим, воно переміщується в групи ровесників, де поділяються почуття і переживання за своїх товаришів. Підвищуються його вимоги і запит на велику волю і самостійність, що часто призводить до різних форм протесту – грубості, впертості, замкнутості. У цьому віці відкривається зовсім новий пласт життя – власний внутрішній світ і тут особливо сильно виявляється протиріччя пізнання – сумніви, переживання, пошук себе.

Основні причини конфліктів **підлітків з однолітками** – це нерозуміння інтересів, невміння уступати, розпускання пліток, несправедливе обвинувачення, насмішки, особливості характеру ровесників, суперечки, особиста неприязнь, а часто конфлікти виникають із-за дрібниць. Вступаючи в конфлікт підлітки, перш за все, хочуть доказати свою правоту, добитися справедливості і нормальних відносин, а також поваги до їх думки, показати своє «Я». Підлітки використовують у своїх взаєминах всі конфліктні стилі. Домінуючим засобом вирішення конфліктів є прагнення доказати, що інший у взаємодії підліток не правий.

Конфліктні відносини підлітків між собою сконцентровані на боротьбі за лідерство. Основними факторами конфліктної поведінки є рівень самооцінки і статус. Однією з причин виникнення внутрішньоособистісного конфлікту у підлітків виступає неадекватна самооцінка. Часто самооцінка виявляється у підлітка внутрішньосуперечливою: свідомо він сприймає себе як значущу особистість, вірить у себе, у свої здібності, ставить себе

вище інших людей. Але, разом з тим, підсвідомо він невпевнений в собі, що виявляється у переживаннях, пригніченому стані, коливаннях активності.

Наступним фактором, який впливає на самооцінку підлітка виступають його уявлення про те, що думають про нього інші люди. Формування Я-образу залежить від того, наскільки комфортно підлітки адаптуються в групах однолітків, до яких належать, а саме – шкільного класу. Отже, важливим є соціометричний статус в шкільному колективі. Він суттєво впливає на поведінку та самосвідомість підлітків.

Що стосується «кодексу товаришкості», то важливими його нормами є: рівність, чесність, вірність, допомога другу, повага. Тих, хто не зберігає цей кодекс, хто не бажає вести себе на рівних, підлітки осуджують (В.Н. Лозовцева).

Для дітей середнього підліткового віку головна мета – бути визнаними членами групи, яка їх приваблює (Ф.Райс). На цьому етапі вони дуже чутливі до критики чи негативної реакції з боку інших. Вони переживають з приводу того, що про них думають оточуючі, оскільки їх уявлення про власну особистість та самооцінка достатньою мірою відображають думку оточуючих.

Таким чином, гармонійний і безконфліктний розвиток особистості підлітка знаходиться у прямій залежності від того, наскільки добре підліток може адаптуватися серед однолітків, наскільки ефективно побудує свої стосунки з ними.

Підлітки часто конфліктують між собою у зв'язку з різними статусами, які вони займають в міжособистісних відносинах. Це, як правило, затяжні, довгі конфлікти, причини яких скриті від вчителів, і тому вирішувати їх важко.

Частина конфліктів, які спостерігаються, є наслідком протиріч, які виникають між високою самооцінкою і не відповідним їй реальним положенням учнів в класному колективі.

Істинними причинами конфліктів у підлітків є егоїзм, впертість, бажання «підтримати компанію», протиріччя загальних і особистих інтересів, незгода з думкою інших, труднощі спілкування з вчителями та батьками – все це створює об'єктивні причини для конфліктів в складній системі взаємовідносин.

Міжособистісні конфлікти в перехідний період мають специфічні особливості:

- своєрідність структури підліткових конфліктів характеризується часто відсутністю предмету – спільного змісту активності конфліктуючих сторін;

- суперечки й зіткнення підлітків не завжди пов'язані з порушенням міжособистісних відносин, а є груповою нормою поведінки, регулюючою особливістю їх самоутвердження в середовищі однолітків;

- в результаті підліткових конфліктів відбувається засвоєння соціально значущих цілей і способів самоутвердження, що є ознакою успішності соціалізації підлітків.

Типи міжособистісних конфліктів у підлітковому віці за характером суперечностей мають різні функціональні наслідки для учасників та їх відносин.

Конфлікт поглядів, як правило, вирішується конструктивним шляхом і може розглядатися як адекватний засіб формування активної позиції особи. Регулювання конфліктів у разі зіткнення інтересів сторін залежить від переважаючих способів їх відстоювання підлітками. Схожість індивідуальних стратегій поведінки в конфлікті створює умови для вирішення проблем конструктивним шляхом.

Руйнівні психологічні наслідки для розвитку особистості у підлітковому віці несуть конфлікти цінностей, для яких характерна несумісність стратегій конфліктної поведінки. Практика невтручання в конфлікти цінностей у підлітковому віці може сприяти закріпленню в індивідуальному досвіді підлітка соціально неприйнятних способів самоутвердження, заснованих на авторитеті сили; зневажливого ставлення до оточуючих, розвитку і стабілізації стереотипів конфліктної поведінки в конфліктних ситуаціях, стабілізації психологічних захистів типу проєкцій, заміщень [4, с.77-78].

Міжособистісні конфлікти, що відбуваються в умовах підліткової кризи, відзначаються вибухом неслухняності, негативізму, грубості, жорстокості у поведінці учнів. Конфлікт є одним із засобів самоутвердження особи, формування її активної позиції у взаємодії з навколишнім світом.

Деякі підлітки використовують агресивні дії, щоб продемонструвати свою «сучасність», так звану «крутизну», вміння протистояти життєвим труднощам і проблемам (С.А. Белічева). На жаль, у багатьох сучасних підлітків існує досить неадекватне

уявлення про мужність, яку вони часто ототожнюють з грубощами, жорстокістю, агресивністю. Більш того, такі форми поведінки також провокують різними способами масової інформації, референтними групами однолітків, (де забіякуватість, агресивність часто сприймається, як доказ мужності, самостійності) та деформації сім'ї, яка найчастіше не тільки не створює почуття психологічної захищеності, а й сприяє розвитку брутальності, демонстративної непокори.

Багато хто з таких неповнолітніх, підсвідомо протестуючи проти ролі аутсайдера в класі і своєму неправдивому (фальшивому) становищі, починають шукати способи самоствердження і знаходять їх в асоціалній поведінці, як у школі так і поза нею. Потім багато хто з цих хлопців попадає у колонії, і далі діє феномен «пропущеного автобуса»: довідка про судимість замість атестата зрілості, новий арешт замість навчання у вузі чи влаштування на роботу, «доросла» судимість замість мобілізації в армію тощо.

Комплекс явищ, про які йдеться вище, призводить до «недовченості і недовихованості» значної групи підлітків. Ці хлопці звикли до неробства, у них не розвинуте почуття відповідальності, і, потрапивши зрештою на роботу, вони переносять туди ці стереотипи.

Отож, конфліктну ситуацію підлітка слід розглядати як результат соціально-психологічного та фізіологічного розвитку дитини, який стався на основі досвіду поведінки у конфліктних ситуаціях.

Типовими і внутрішньо за змістом причинами міжособистісних конфліктів у підлітків є: обмеження з боку дорослого; шкільна неуспішність; вимоги дорослих щодо допомоги в господарських справах, організованості; ситуації, регламентовані шкільними правилами й розпорядком.

Можна припустити, що спілкування, навчальна, трудова та будь-яка інша діяльність сама по собі може стати джерелом внутрішньо особистісного конфлікту, якщо цілі й завдання цієї діяльності характеризуються вираженою суб'єктивною значимістю. Що стосується підлітків, то в даному віці особливу цінність набуває спілкування, отже, можна припустити, що саме неуспішність в цьому виді діяльності найчастіше викликає внутрішньоособистісні конфлікти, вирішити які можна за допомогою навчання підлітків навичкам конструктивного, толерантного спілкування.

Висновки до теми. Отже, більшість конфліктів підліткового віку як зовнішнього, так і внутрішнього плану має соціальний характер та пов'язані з проблемами в такому важливому виді діяльності для підлітків, як спілкування. Саме проблеми у сфері спілкування з однолітками та дорослими, невміння налагоджувати контакти, вирішувати конфліктні ситуації, несформованість навичок конструктивної, фасилітативної взаємодії й спричиняють конфліктність підлітків.

Практика показує, що підлітки не вміють вирішувати виниклі конфлікти, і в цих конфліктних відносинах переважають деструктивні тенденції. Для зниження гостроти подібних явищ і більш продуктивного вирішення міжособистісних конфліктів, необхідний їх психологічний супровід. Успішність взаємодії з підлітками вчителя, шкільного психолога визначається розумінням вікової специфіки конфліктності і вибору адекватних засобів роботи з ними.

Врахування проаналізованих вище факторів в кризовий період особистості у підлітковому віці свідчить про необхідність формування у підлітків комунікативних, рефлексивних умінь та навичок, що сприяли б створенню атмосфери позитивного прийняття особистості, в якій підліток може проявити себе як творча індивідуальність та саморегулююча особистість.

Тема 6. Особливості проявів підліткової конфліктності

План

1. Особливості проявів високої підліткової конфліктності.
2. Особливості поведінки помірно конфліктних підлітків.
3. Особливості проявів зниженої підліткової конфліктності.

Література

1. Дуткевич Т.В. Конфліктологія з основами психології управління: навч. посібник / Т. В. Дуткевич. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 456 с.
2. Дуткевич Т.В., Яцюк В.А. Вікова і педагогічна психологія / Т.В. Дуткевич, В.А. Яцюк.– Кам'янець-Подільський, 2006. – 207 с.
3. Петровский А.В. Личность. Деятельность. Коллектив / А.В. Петровский. – М.: Знание, 1982. – 179 с.
4. Рыбакова М.М. Конфликты и взаимодействие в педагогическом процессе / М.М. Рыбакова М.М. –М.: Просвещение, 1991. – 128 с.

Особливості проявів високої підліткової конфліктності

За наслідками проведення бесід з учителями з'ясовано особливості прояву різних рівнів конфліктності учнів. Поведінка учнів з високою конфліктністю, за свідченням учителів, характеризується систематичними недисциплінованістю, неслухняністю, нестриманістю, грубістю, впертістю, проявами жорстокості й ненависті.

На основі розробленої психологічної структури конфліктності підлітків, пропонуються узагальнені психолого-педагогічні характеристики учнів з низьким, середнім та високим рівнями конфліктності.

У підлітків – представників високого рівня конфліктності – спостерігається виражений егоцентризм (зосередженість на власних переживаннях, інтересах), неготовність до співпраці (неспроможність домовлятися, приймати спільні рішення), виявляється нетерпимість до відмінних від власних поглядів, манер, звичок, інтересів та нетерплячість до навколишніх, у них однозначно негативні комунікативні установки (ворожість, упередженість, очікування неприємностей) і переважно негативний досвід спілкування. Не спроможні контролювати себе у процесі спілкування з навколишніми, реагують безпосередньо і у грубій

формі, не сприймають критики і зауважень. Вони помітно імпульсивні, байдужі до оцінок навколишніх і не тривожаться з їх приводу (переживання наслідків своїх вчинків не розвинені), впевнені у собі, їх емоційне життя відбувається під впливом випадкових зовнішніх подразників, які вони сприймають бурхливо, сильно реагуючи навіть на найменші дрібниці. Їх поведінка спрямована на протистояння з навколишніми, переважають «дії навпаки», вони мають яскраво виражену провокативну поведінку, відзначаються вибухами агресивності щодо навколишніх, ініціюють та активно беруть участь у міжособистісних конфліктах, їх конфліктна поведінка відзначається гостротою і носить затяжний характер (бійки, сутички, сварки).

Наприклад, Анатолій К. за наслідками проведення бесід з учителями віднесений до високого рівня конфліктності. Вік: 6-й клас, вчиться з 7 років. Батько – інженер, мати – домогосподарка, в сім'ї четверо дітей, брат і сестра – учні 4 та 8 класів, молодший брат – 3 роки. Вчительці відомо, що у дошкільному дитинстві хлопчик часто хворів, погано відвідував дитячий садок, до школи пішов із деяким запізненням.

До школи ставиться негативно, без інтересу. Насилу опановує навчанням, потребує постійного контролю під час виконання завдань. Мовлення уривчасте, збіднене, граматично неправильне, насичене жаргонізмами («не катить, капець, бикувати» тощо) й образливими прізвиськами («лузер, гальмо, лох, мамин синок, нікчема»), переважають емоційно негативні невдоволені інтонації.

Дуже нетерпеливий, непосидючий, внаслідок чого з великими труднощами виконує завдання вчителя на уроці. Письмове завдання виконує повільно, постійно зазирає у зошит сусіда, той не вдоволений, закриває свої записи, відвертається.

Із зауваженнями вчителя завжди не згодний («Це не я!», «Знову я!», «А що Ви мені зробіть!»), іноді пошепки зі злістю коментує звертання вчителя. Відмовляється виконувати доручення вчителя («Нехай Ромка зробіть», «Не буду», «Не вмію», «Я вже робив того разу»). Вчитель записав зауваження у щоденник, Анатолій демонстративно вирвав сторінку із записом і жбурнув на підлогу. Коли на уроці у нього задзвонив мобільний, Анатолій відповів і голосно розмовляв. Коли вчитель зробив зауваження, заявив: «А Вам що до того? Хочу і розмовляю». На початку уроку, вчитель попросив учнів тихіше діставати з портфеля речі, тоді

Анатолій спеціально випустив з рук металевий пенал, який гучно заторохтів. Від нього можна почути звинувачення на адресу вчителя: «Ви тільки Миколу любите», «У вас тільки дівчата всі хороші», «Завжди одних і тих хвалите». Посилення зауважень, жорсткий тон вчителя у розмові з ним може призвести до ще більшої непокори і нервового зриву.

До оцінок ставиться спокійно. Труднощі намагається не долати, а обійти або відсунути від себе. Ставлення до вчителів залежить від співвідношення похвал і осуду. Вчителям, які його хвалять, симпатизує, краще слухається, хоча надовго втримувати дисципліну йому все одно не вдається. Нудиться під час класних робіт, не здатен працювати за інструкцією, шукає з ким можна порозмовляти, зайнятись сторонніми справами. Коли товариші просять його заспокоїтись, у відповідь чують образи («Диви, який роботяга!», «Ну й дурний», «Мамин синок» тощо). Включається у роботу тільки за умов заохочення, підбадьорювання, оскільки зауваження відразу ж псують йому настрій і деморалізують.

Потребує товариства одноліток, проте останні не охоче приймають його у своє коло, намагаються обійти. Коли опиняється у товаристві, виникають суперечки, яскраво висловлює своє невдоволення думкою інших, їхніми рішеннями. Як правило, ці взаємини завершуються сваркою і навіть бійкою.

Особливості поведінки помірно конфліктних підлітків

Учням із середнім рівнем конфліктності властиві окремі прояви егоцентризму (інколи спроможні розпізнавати переживання інших, бачити ситуацію їхніми очима), середній рівень готовності до співпраці (не завжди вдається домовитись, прийняти спільні рішення), прояви толерантності у взаєминах з навколишніми, окремі негативні комунікативні установки (настороженість, недовіра до інших), комунікативний досвід містить як позитивні, так і негативні моменти. Успіх їх самоконтролю у спілкуванні залежить від ситуації, найкраще проявляється з добре знайомими людьми. Вони досить імпульсивні, у ситуаціях оцінки (опитування, контрольні роботи, перевірки), інколи виявляють тривожність. Їх емоційне життя нестійке, підвищений настрій швидко змінюється пригніченим, трапляються бурхливі неконтрольовані емоційні вибухи. У поведінці спостерігаються прояви протистояння з навколишніми, окремі «дії навпаки», досить виражена тенденція до

конфліктної поведінки, відзначаються прояви агресивності, спрямованої на навколишніх; виступають учасниками міжособистісних конфліктів, але не ініціаторами; їх конфліктна поведінка не має високої гостроти і тривалості, переважають поодинокі сутички, галасливі обговорення, які не переходять у бійки.

У підлітків з середнім рівнем конфліктності вчителі відзначають такі ж девіантні прояви, як і у підлітків з високим рівнем конфліктності, проте прояви ці відрізняються своєю ситуативністю, певною циклічністю, помітною залежністю від ставлення дорослих.

Наприклад, Валерій П. – учень 5 класу (10 років), навчається з 6 років. Склад сім'ї: батько-механік автобази, мати – продавець, молодша сестра – 4 роки, бабуся займається домашнім господарством та доглядом за дітьми.

Міцний, здоровий, високого зросту. Добре розвинутий, кмітливий, допитливий. Навчається нерівномірно з різних предметів. Здібний з математики, що дозволяє йому легко засвоювати програмний матеріал. На уроках, які не любить (українська мова, природознавство) крутиться на всі боки, шукаючи, де можна було б списати, або з ким би зайнятися іншими справами. Ось, помічає, що Іван Р. замріяно сидить і не виконує завдання вчителя. Смикає його за рукав, обидва починають перешіптуватися і голосно сміятися. На уроках часто відключається, порушує дисципліну (жбурляє папірці у сусідів, намагається жестами і мімікою розсмішити й вивести з рівноваги тих, хто відповідає біля дошки, бурчанням і невдоволеними вигуками виражає ставлення до нового завдання вчителя («Ой, скільки можна! Дайте відірватись!» тощо). На прохання сусідів помовчати, заспокоїтись, реагує невдоволеною гримасою і продовжує заважати. Ввічливі звертання вчителя ігнорує або реагує вибухом агресивності (жбурнув ручку з парти). Заспокоюється лише під впливом жорстких звертань вчителів, загроз зауваження у щоденник, виклику батьків.

До вчителів ставиться по-різному. Особливо важко впоратись з поведінкою Валери молодим вчителям, з якими він намагається «дружити» (звертається по імені, на «ти»), ніби випробовуючи, яка буде реакція. Вороже і відчужено ставиться до вимогливих і строгих вчителів, намагається вивести їх з себе. Більш поблажливий

до вчителів, які намагаються долати його недисциплінованість через похвалу хороших проявів. Після декількох заохочень став проявляти позитивне ставлення до вчителя музики і готовність виконати його вимоги. Однак за відсутності контролю допускає порушення правил, забуває вказівки.

Потребує постійного контролю під час виконання завдань. Хоча навіть це не допомагає йому успішно виконати роботу, він просто робить вигляд, що щось пише чи читає. Бурхливо відгукується на події у класі, що не стосуються навчання. Постійно стежить, що відбувається за вікном. Коли помітив, як діти граються у футбол, став голосно вигукувати під час уроку.

На перервах жваво вступає в контакти з однокласниками, любить галасливі рухливі ігри, де порушує правила і перешкоджає іншим дітям. Може просто бігати по коридору, штовхатись, ображати слабших. Претендує на головну роль у взаєминах, неохоче виконує прохання товаришів. Діти його не люблять за агресивність, ворожість, кепкування і глузування. Знаходить підтримку у таких, як він сам, разом вони здатні на будь-які вигадки і витівки. З Миколою Л. з шостого класу заштовхнули між подвійними дверима схильного до повноти однокласника, який зміг вибратись звідти лише з допомогою вчителя.

Особливості проявів зниженої підліткової конфліктності

Підлітки з низьким рівнем конфліктності відзначаються слабо вираженим егоцентризмом, високим рівнем готовності до співпраці (готові прислухатись до думок інших, приймати їхню позицію), добре розвиненою толерантністю, відсутністю негативних комунікативних установок (відкриті, доброзичливі), наявністю позитивного досвіду спілкування. Вони добре володіють самоконтролем у спілкуванні, мають знижену імпульсивність і чутливі до оцінок навколишніх, досить впевнені у собі, їх емоційне життя спокійне і розмірене, бурхливі неконтрольовані емоційні вибухи трапляються рідко. В їх поведінці слабо виражене протистояння з навколишніми, відсутні «дії навпаки», слабо виражена тенденція до конфліктної поведінки, знижена агресивність, міжособистісні конфлікти для них не характерні, якщо ж і трапляються, то не носять значної гостроти і нетривалі.

Учні, що мають низький рівень конфліктності, відзначаються ніби подвійною мораллю: намагаються зовні виконувати правила і

дотримуватись норм, підтримувати хороші (хоча й не інтенсивні) стосунки з учителями й однолітками. Але спроможні на порушення моральних норм потайки, подалі від сторонніх очей (крадіжки, нанесення шкоди, підступність).

Наприклад, до низького рівня конфліктності віднесена Владислава І. – учениця 6 класу, навчається з 6 років. Квола, перенесла в дитинстві часті пневмонії, схильна до застуд. Батько – начальник цеху, мати – вихователь дитячого садка, брат – учень 3 класу.

Навчається досить добре, має більшість хороших й поодинокі задовільні оцінки. Яскраво емоційно реагує на події. Коли її хвалять, то дуже тішиться, намагається всім розповісти, невдачі сприймає зі злістю, дуже нервується і дратується. На запитання відповідає легко, ґрунтовно, ґраматично правильно будує речення. До навчання проявляє інтерес. На уроках зазвичай уважна, але не активна, сама не прагне відповідати. Захоплюється малюванням, зазвичай робить сюжетні малюнки. Коли їй сподобався малюнок Зоряни Р., то взяла його собі без дозволу, також без дозволу взяла набір листівок з репродукціями картин, що лежав на столі вчителя. Однак класні завдання з малювання виконує неохоче і не завжди старанно. Зауваження вчителя сприймає серйозно, намагається слідувати вказівкам. Дуже любить доручення, але ніколи не просить про це. Завжди ретельно виконує, але при цьому потребує детальних вказівок. Є вчителі, до яких ставиться негативно, малювала на них карикатури зі злими підписами.

За своєю ініціативою не вступає в контакти з однокласниками, але легко йде на пропозиції взяти участь у якійсь справі чи спільному проведенні дозвілля. Постійного кола друзів не має. Зазвичай тримається особняком, вважаючи за краще займати позицію спостерігача. У конфліктних ситуаціях поступається. Не злоблива, але жадібна: з сусідом по парті нічим не ділиться. Коли бачить модні речі в однокласників, то засмучується. Помічена у нанесенні шкоди майну товаришів. Коли всі пішли на урок фізичної культури, порізала нову блузку Ірини Р. Потім довго не визнавала своєї провини, лише зізналась під тиском випадкових свідків. Учні класу думають, що вона винна і у інших інцидентах з речами однокласників, однак провину їй не довели.

Відтак, корекція конфліктності підлітків є особливо важливою і своєчасною, а також можна передбачати, що зважаючи

на ще поверховий характер психологічних порушень, і достатньо ефективною. У своєму змісті корекція конфліктності підлітків повинна містити методи і способи подолання характерних, вище описаних проблем, що стосуються потребнісно-мотиваційного, емоційно-вольового та комунікативно-поведінкового компонентів конфліктності.

Висновки до теми. Рівень конфліктності підлітків визначається специфічним поєднанням їх особистісних властивостей – таких, як рівень агресивності, імпульсивності, негативізму, егоцентризму, самоконтролю у спілкуванні та схильність до певного способу поведінки у конфлікті.

Зміст психолого-педагогічних характеристик є таким, що різнобічно розкриває стан потребнісно-мотиваційного, емоційно-вольового, комунікативно-поведінкового компонентів конфліктності учнів й відбиває порушення, властиві для їх установок, регуляції та спілкування.

З'ясування типів конфліктності підлітків дає своєрідний ключ до розробки психокорекційної методики, спрямованої на формування у них комунікативної культури поведінки у конфлікті, зниження рівнів особистісних властивостей, що виступають чинниками конфліктності.

Тема 7. Конфліктність як чинник формування девіантної поведінки підлітків

План

1. Роль конфліктності у формуванні девіантної поведінки підлітків.
2. Конфліктність як ланка механізму формування девіантної поведінки підлітків.
3. Профілактика девіантної поведінки як один із шляхів зниження конфліктності.
4. Зниження конфліктності через корекцію девіантної поведінки підлітка.

Література

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте [Текст] / Л. И. Божович. – СПб.: Питер, 2008. – 398 с.
2. Змановская Е.В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения): учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е.В.Змановская.– М.: Издательський центр Академия, 2003. – 288 с.
3. Ніколенко О.С. Профілактика та корекція девіантної поведінки підлітків: науково-методичний посібник / О.С. Ніколенко. – Чернівці: Рута, 2004. – 80 с.
4. Оржеховська В.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх: навчально-методичний посібник / В.М. Оржеховська. – К.: КВіАН, 1996. – 352 с.

Роль конфліктності у формуванні девіантної поведінки підлітків

Розглядаючи детермінанти девіантної поведінки, звертають увагу, передовсім, на внутрішні – психологічні, особистісні фактори, а також на їх виявлення у соціальному просторі. Спостерігається однобічність в оцінці конфліктності підлітка лише як чинника, що сприяє чи навіть конститує девіантну поведінку. У багатьох випадках поза увагою залишається та обставина, що конфліктність відіграє і значну конструктивну роль в особистісному розвитку, у становленні системи моральної самосвідомості, переконань, цінностей, ставлень. Проблема полягає у тому, як вирішується внутрішній конфлікт, які висновки робить підліток, до якого вибору приходиться. Саму по собі конфліктність не можна розглядати як чинник девіантності підлітків, оскільки згідно з фундаментальним положенням, вона слугує механізмом цього розвитку, якщо її динаміка є позитивною.

Роль підвищеної конфліктності у формуванні девіантної поведінки підлітків полягає у тому, що вона слугує однією з логічно пов'язаних і послідовних ланок цього процесу. У підлітковому віці спілкування є ведучим типом діяльності й виступає основною сферою прояву вікової конфліктності. Зростання і урізноманітнення міжособистісних конфліктів підлітків значно ускладнює характер їх взаємодії з навколишніми людьми. Конфліктна поведінка підлітка не лише яскраво свідчить про його соціальну некомпетентність, але й поглиблює останню. Обурення, гострі критичні зауваження, покарання, осуд дорослих у таких ситуаціях лише шкодять. Підліток розцінює їх як вияв ворожості, замах на його незалежність, самостійність, особисту гідність. Необхідним є вироблення у дорослих конструктивного ставлення до перших невдалих спроб підлітка «бути дорослим». Проведені психолого-педагогічні дослідження свідчать про наявність прямого зв'язку між схильністю підлітків до девіантної поведінки та рівнем їх конфліктності. Можна стверджувати, що чим вищою є конфліктність підлітків, тим більш вираженою є їх девіантна поведінка. Отже, підвищена конфліктність відіграє деструктивну роль у становленні особистості підлітків, а це є підставою вважати корекцію конфліктності водночас профілактичним засобом у попередженні девіантної поведінки підлітків.

Конфліктність як ланка механізму формування девіантної поведінки підлітків

Процес формування девіантної поведінки підлітка представлено послідовністю шести ланок, кожна з яких зумовлена попередньою і сама зумовлює наступну. Вихідною точкою у формуванні девіантної поведінки є напружене прагнення підлітка бути дорослим і компетентним, яке з низки відомих причин не може бути цілком зреалізованим (рис. 2). Тим не менше на емоційному рівні підліток вже реально переживає свою дорослість і прагне виявити її так, як уміє. Часто ті зразки поведінки, які у чомусь відступають від кращих зразків суспільного співжиття, але приховано існують у багатьох сім'ях, у поведінці підлітка виходять назовні, маніфестуються у його щоденному спілкуванні з навколишніми.

Більшість дослідників (Н.В.Абдюкова, Н.М.Апетик, С.А.Белічева, Л.Е.Орбан-Лембрик, В.М.Оржеховська та ін.) до

числа провідних причин девіантної поведінки підлітка включають несприятливі умови з боку сім'ї, альтернативну поведінку його батьків та найближчого оточення. Наприклад, часті сварки, скандали батьків, фізичні покарання підлітків, природно, призводять до руйнування гальмівних процесів, до виховання запальності, підвищеної збудливості, нестриманості. Найчастіше зустрічаються наступні негативні психічні стани: озлоблення, незадоволеність, ворожість, страх, недовіра, самотність, байдужість. Кожен з цих психічних станів, поєднуючись з несприятливими внутрішніми передумовами (підвищена збудливість, прогалини в розумовому розвитку, як наслідок, низька успішність, слабка сила волі тощо) викликає зростання конфліктності з подальшим відчуженням і опором підлітка педагогічним впливам, посиленням негативних соціальних впливів. Цілковитим погоджуючись з цими авторами, ми хочемо підкреслити, що наявність таких невдалих зразків у сімейному середовищі лише посилює некомпетентність підлітка у життєвих ситуаціях, його неспроможність вирішити свої досить складні особистісні проблеми у соціально прийнятний спосіб.

Рис. 2. Роль конфліктності у формуванні девіантної поведінки підлітків

Отже, друга ланка у формуванні девіантної поведінки – це осудлива реакція дорослих на несвідоме порушення підлітком норм поведінки. Підліток діє у багатьох життєвих ситуаціях, що значно урізноманітнюються, набуваючи нового і складного змісту, але використовує при цьому старі способи поведінки, засвоєні ним або невдало трансформовані відповідно до своїх уявлень про дорослість. Його некомпетентність, як правило, помилково розцінюється дорослим як порушення норм, вимог, правил, що вибудовує у взаєминах між ними «смісловий бар'єр» (Л.І. Божович).

Негативне ставлення дорослого до невдалих спроб підлітка виявити свою дорослість, їх тлумачення як порушення норм (тобто помилкова каузальна атрибуція) призводить у решті-решт до третьої ланки у зростанні конфліктності – у підлітка виникає гостре незадоволення собою і навколишніми (фрустрація), пов'язане із невизнанням його статусу «дорослого». Адекватним було б таке ставлення дорослого, яке не засуджує і не глузує з некомпетентності підлітка, а сприймається як необхідність надати йому допомогу, підвищити його життєву компетентність, показавши шлях справжнього виявлення дорослості.

Четверта ланка – власне зростання конфліктності, як спосіб компенсації фрустрованості свого «почуття дорослості». У підлітковому віці найбільш поширені шляхи компенсації фрустрованості почуття дорослості ще не мають бурхливої маніфестації, підліток намагається знизити цінність бажаного, фантазувати, переключатись на інші справи. Водночас, фрустрація знаходить зовнішній прояв як різке зростання конфліктності з усім набором її показників у потребнісно-мотиваційній, емоційно-вольовій та комунікативно-поведінковій сферах.

П'ята ланка полягає у тому, що підвищена конфліктність підлітків знаходить продовження у бурхливих афективних реакціях, які вже свідомо спрямовані на порушення норм поведінки. Асоційованість у психіці підлітка почуття дорослості із порушенням ним норм поведінки і почуттям провини призводить до девіантного мотиву щодо повторення цих порушень з метою підкріплення почуття дорослості. До таких порушень належать дії опозиції (демонстративні дії негативного характеру), відмови (неприйняття вимог), реакція ізоляції (намагання уникнути небажаних контактів) (А.В.Кіась). Зростає і підлітковий егоцентризм, що допомагає

підлітку осмислити свої негативні переживання у такий спосіб, щоб зберегти самоповагу й позитивне самосприйняття (О.В. Фокіна). Дитина шукає нові, більш відповідні їй почуттю дорослості, зразки і починає наслідувати їх (втечі з дому, алкоголізація, наркоманія, насильство, суїцидальна та агресивна поведінка тощо).

Логіка переходів між розглянутими ланками полягає у наступному. Несвідоме порушення підлітком поведінки через свою некомпетентність у прагненні "бути дорослим" викликає осудливу реакцію дорослих, що спричиняє у підлітка фрустрацію почуття дорослості; яка, у свою чергу, посилює конфліктність у поведінці й спілкуванні підлітка; що призводить до свідомого порушення встановлених дорослими норм як способу будь-що підтвердити статус "дорослого". Систематичне і свідоме порушення підлітком норм поведінки вже свідчить про вкорінену девіантну поведінку.

Профілактика девіантної поведінки як один із шляхів зниження підліткової конфліктності

Оскільки девіантна поведінка підлітка супроводжується, як правило, підвищеною конфліктністю, то профілактика девіантної поведінки є також засобом зниження конфліктності. Психологічна превенція – попередження, психопрофілактика, інтервенція – подолання, корекція, реабілітація.

Психологічна превенція передбачає систему загальних і спеціальних заходів на загальнодержавному, правовому, суспільному, економічному, медико-санітарному, соціально-психологічному рівнях соціальної організації. Ефективна реалізація профілактичної роботи, на наш погляд, можлива при забезпеченні комплексності, послідовності, диференційованості, своєчасності застосування засобів впливу.

ВОЗ пропонує три види профілактичної роботи – первинну, вторинну й третинну. Первинна профілактика спрямована на усунення несприятливих факторів, і на підвищення стійкості особистості до їх впливу. Завдання вторинної психологічної превенції – ранній вияв і реабілітація нервово-психічних порушень і робота з "групами ризику". Третинна профілактична робота повинна бути спрямована на лікування психологічних розладів, що супроводжуються поведінковими відхиленнями. А також на попередження рецидивів у тих, що мають сформовану девіантну поведінку.

Є.В. Змановська називає різні форми психологічної превенції поведінкових відхилень.

1. Організація соціального середовища: створення негативної суспільної думки в сім'ї, в класі, в шкільному колективі по відношенню до девіантної поведінки чи конкретної особи, що скоює девіантні вчинки; соціальна реклама здорового способу життя через засоби масової інформації, лекційно-пропагандистську роботу тощо; вплив на молодіжну субкультуру кримінального характеру через молодіжні рухи «Молодь проти наркоманії, алкоголю, паління», виступи рок-груп тощо.

2. Інформування підлітків і молоді, використовуючи лекції, бесіди, спеціальні відео- і телефільми. Інформування вимагає спеціальних умов: не залякувати, не інформувати надто рано, щоб не породжувати надмірний інтерес до впливу наркотиків, алкоголю, тютюну, ранніх статевих контактів. При інформуванні підлітків потрібно підбирати інформацію з урахуванням статі, віку, соціально-економічних характеристик та ін..

3. Активне вироблення соціально-важливих навичок, використовуючи такі засоби, як: 1) тренінги резистентності (стійкості) до негативного впливу соціального оточення, змінювати установки на девіантну поведінку, формувати навички й вольові зусилля, готовність проявляти опір тиску ровесників і т.і. 2) тренінги асертивності (афективно-ціннісного навчання): навчати підлітків розпізнавати емоції, правильно їх виражати, продуктивно долати стреси. Важлива роль належить груповій роботі з підлітками. В ході групової роботи вони вчаться самостійно приймати правильні рішення, підвищується їхня самостійність, стимулюються процеси самовизначення й розвитку позитивних цінностей; 3) тренінги формування найбільш важливих соціальних умінь: уміння спілкуватись, підтримувати дружні стосунки й конструктивно вирішувати конфлікти. Ці тренінги сприяють формуванню самоконтролю, впевненої поведінки, здатності змінювати себе й оточуюче середовище, приймати на себе відповідальність, ставити цілі, відстоювати свою позицію й інтереси.

4. Організація діяльності, альтернативної девіантній поведінці (уявлення про ефект заміщення девіантних вчинків), альтернативні форми активності: отримання нових знань і вражень через мандрівки; випробування себе (походи в гори, різні види спорту, що

вимагають ризику й сміливості, значуще спілкування; творча, релігійно-духовна, благодійна діяльність та ін.

Головне завдання сім'ї – виховання стійких інтересів, розвиток здатності поважати інших, любити рідних, кохати й бути коханим, формування прагнення до самореалізації, працелюбства через прилучення дитини до різних видів активності (спорт, мистецтво, пізнання). Позитивні потреби потрібно сформувати до підліткового віку, що складе основу імунітету до негативних потреб і занять.

5. Організація здорового способу життя: уявлення про особисту відповідальність за здоров'я, гармонію з оточенням і своїм організмом.

6. Активізація особистих ресурсів: спорт, творчість, творче самовираження, участь у групах спілкування й особистого зростання та інше.

7. Мінімізація негативних наслідків девіантної поведінки, спрямована на профілактику рецидивів чи їх негативних наслідків.

Існують різні форми та принципи профілактичної роботи.

Форми психопрофілактики: індивідуальна, сімейна, групова робота.

Різні соціально-психологічні методи: інформування, групова дискусія, тренінгові вправи, рольові ігри, моделювання ефективної соціальної поведінки, психотерапевтичні методики.

Принципи: комплексність, адресність, масовість, позитивність інформації, мінімізація негативних наслідків, особиста зацікавленість і відповідальність учасників та їх максимальна активність, спрямованість у майбутнє (оцінка наслідків поведінки, актуалізація позитивних цінностей і цілей, планування майбутнього без девіантної поведінки) [2, с.160-165].

Слід підкреслити, що проведення профілактичної роботи ставить цілу низку вимог до педагогічних працівників щодо умінь і навичок спілкування з важковиховуваними підлітками, яке повинно спрямовуватись на руйнування психологічних бар'єрів різного характеру; розуміння внутрішнього стану й ситуативного настрою підлітка та їх врахування в процесі взаємодії; подолання у сприйманні й спілкуванні педагогічних стереотипів; вміння показати особисту зацікавленість, щире бажання допомогти підлітку у вирішенні його проблем.

Отже, профілактика і попередження девіантної поведінки неповнолітніх є не тільки соціально-значимою, але й психологічно

необхідною. Проблема підвищення ефективності ранньої профілактики повинна вирішуватись в наступних основних напрямках:

- з'ясування несприятливих факторів зі сторони найближчого оточення, які обумовлюють відхилення в розвитку особистості підлітків і своєчасна нейтралізація цих дезадаптуючих дій;
- своєчасна діагностика асоціальних відхилень в поведінці неповнолітніх і здійснення диференційованого підходу у виборі профілактичних засобів психолого-педагогічної корекції відхиленої поведінки.

Зниження конфліктності через корекцію девіантної поведінки підлітка

Корекція девіантної поведінки підлітків ведеться у психологічному, педагогічному, соціологічному напрямках.

У роботах педагогічного спрямування основна увага присвячувалась удосконаленню змісту, форм і педагогічних та соціально-педагогічних методів профілактики й корекції девіантної поведінки підлітків, налагодженню партнерства органів внутрішніх справ із іншими соціальними інститутами (загальноосвітніми навчальними закладами, сім'єю тощо).

У психологічному напрямі досліджень корекції девіантної поведінки підлітків увагу зосереджено на корекції глибинних внутрішніх детермінант девіантних проявів, на виявленні психологічних особливостей, умов корекційної роботи.

У соціологічних дослідженнях акцент перенесено на соціально-демографічні, політичні, економічні чинники девіантності підлітків та їх подолання.

Поряд з відмінностями у педагогічному, психологічному й соціологічному підходах до корекції девіантної поведінки підлітків, більшість дослідників відзначає її комплексний характер, необхідність міждисциплінарних досліджень у напрямку створення окремої науки девіантології. Для успішного розв'язання цих проблем потрібно проводити освітні, соціально-економічні, адміністративно-правові, психологічні напрями роботи (А.В. Кіясь). Умовою психологічної корекції девіантної поведінки підлітка є організація такого виховного середовища, де можливе задоволення його базових соціальних потреб. Як було доведено

вище, саме відсутність такого середовища є фактором девіацій, адже, потрібна зміна соціальної ситуації розвитку дитини. Природно, що на її життя впливають різні фактори макро- і мікросоціума: економічні, релігійні, сімейні тощо.

Висновки до теми. Отже, підліткова конфліктність зумовлюється глибокими й складними суперечностями розвитку психіки й особистості дитини відповідного віку, слугує не лише важливим механізмом формування її провідних психічних новоутворень, але й за певних умов провідною детермінантою формування девіантної поведінки, а тому мова повинна йти про необхідність системи психологічної корекції, яка б забезпечила позитивну динаміку конфліктності підлітка й попередила формування його стійкої девіантної поведінки.

Корекційна робота з девіантними підлітками носить комплексний, міждисциплінарний характер, в якій найбільш розробленими є педагогічний, соціологічний та психологічний напрями. Психологічний напрям корекції девіантної поведінки підлітків зосереджується на подоланні глибинних внутрішніх детермінант їх девіантних проявів, на виявленні психологічних особливостей та умов корекційної роботи.

Тема 8. Загальна характеристика психокорекції підліткової конфліктності

План

1. Поняття психокорекції конфліктності підлітків.
2. Єдність діагностики і корекції у роботі з подолання підліткової конфліктності.
3. Вимоги до психокорекції конфліктності підлітків.
4. Основні складові програми психокорекції конфліктності підлітків.
5. Етапи психокорекції конфліктності підлітків.

Література

1. Абрамова Г.С. Введение в практическую психологию [Текст] / Г.С. Абрамова. – М.: Междунар. пед. Академия, 1995. – 264 с.
2. Беличева С.А. Психосоциальная коррекция и реабилитация несовершеннолетних с девиантным поведением / С.А. Беличева. – М.: Владос, 1999. – 240 с.
3. Бех І.Д. Виховання особистості. У 2-х кн. Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади / І. Д. Бех. – Кн. 1. – К.: Либідь, 2003. – 278 с.
4. Выготский Л.С. Диагностика развития и педагогическая клиника трудного детства // Собрание сочинений [Текст]: в 6 т. / Л.С. Выготский. – М.: Педагогика, 1984. – Т.5. – 369 с.
5. Максименко С.Д. Теорія і практика психолого-педагогічного дослідження / С.Д. Максименко. – К. : НДП, 1990. – 240 с.
6. Положення про психологічну службу системи освіти України // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – № 2. – С. 35-38.
7. Осипова А.А. Общая психокоррекция / А.А. Осипова. – М.: ТЦ «Сфера», 2002. – 512 с.

Поняття психокорекції конфліктності підлітків

Корекція є одним з провідних видів діяльності психологічної служби системи освіти України, що передбачено відповідним Положенням в його останній редакції від 2009 року: корекція є видом діяльності психологічної служби, спрямованим на «здійснення психолого-медико-педагогічних заходів з метою усунення відхилень у психофізичному та інтелектуальному

розвитку і поведінці, схильності до залежностей та правопорушень, подолання різних форм девіантної поведінки, формування соціально корисної життєвої перспективи».

За своїм змістом корекція є особливим чином організованим психолого-педагогічним впливом, що спрямований на перебудову, реконструкцію несприятливих психологічних новоутворень, на відновлення гармонійних зв'язків.

Відповідно, психологічна корекція передбачає тактовне втручання у процеси психічного і особистісного розвитку людини з метою виправлення відхилень у цих процесах і часто справляє вплив не лише на особистість, а й на її оточення, організацію її життєдіяльності (О.О.Осіпова [7, с. 283]).

Узагальнюючи підходи науковців Г.С. Абрамової, І.Д. Бежа, Л.С. Виготського, С.Д. Максименка, а також тлумачення, подане у Положенні про психологічну службу системи освіти України, пропонується розглядати **корекцію конфліктності підлітків**, як систему психолого-педагогічних заходів, що здійснюються практичним психологом системи освіти та спрямовані на зниження підвищеної конфліктності через усунення порушених установок (зниження егоцентризму, негативізму, ворожості, посилення установки на співпрацю); недоліків регуляції (посилення комунікативного контролю, зниження імпульсивності, невротизму, байдужості до оцінок навколишніх) та спілкування (зниження протистояння і агресивності у взаєминах, кількості та гостроти міжособистісних конфліктів у поведінці).

Єдність діагностики і корекції у роботі з подолання підліткової конфліктності

Проведенню власне корекції конфліктності підлітків передують психологічна діагностика, яка здійснюється за допомогою методичного комплексу з діагностики всіх компонентів конфліктності із застосуванням методів тестування, опитування, експертних оцінок, бесіди, аналізу шкільних документів.

Методичний комплекс діагностики конфліктності підлітків включає інструментарій для з'ясування змісту і вираженості порушень їх установок, регуляції та спілкування складових підвищеної конфліктності. Результати психодіагностики виявляють найбільш поширені серед учнів порушення за критеріями установок, регуляції, спілкування, що дозволяє психологу уточнити

завдання власне корекції і визначити серед них пріоритетні, а на етапі оцінки результатів власне корекції зробити висновок про її ефективність.

Психодіагностичні результати доцільно представити у формі психолого-педагогічних характеристик підлітків якими може користуватись не лише психолог загальноосвітнього навчального закладу, але й вчителі і батьки учнів.

Відтак, психологічна корекція конфліктності підлітків повинна містити методи і способи подолання комплексу діагностованих порушень з виокремленням серед них найбільш характерних.

Вимоги до психокорекції конфліктності підлітків

Корекція спирається на розуміння подвійної ролі підліткової конфліктності: позитивної – як важливого механізму розвитку особистості, й негативної – як чинника девіантної поведінки підлітка. Високий рівень конфліктності блокує її розвивальні функції, порушуючи систему міжособистісних взаємин підлітків, що вимагає вчасного й кваліфікованого надання їм корекційної допомоги.

У працях цілої низки авторів, передовсім Н.В. Грішиної, В.І. Ілійчука, О. Наконечної, Г. Шевчук, А. Шевчук та ін. пропонуються авторські програми подолання власне конфліктної поведінки, показано, що корекція ефективна за умови, якщо вона спрямовується не стільки на зовнішні прояви, скільки на психологічні складові конфліктності. Психологічними умовами корекції конфліктності у підлітків виступає актуалізація всіх позитивних проявів їх особистості; опора на їх потребу у самопізнанні та на інтерес до свого внутрішнього світу, на їх прагнення бути компетентними і неповторними; забезпечення для підлітків можливостей самореалізації, самоствердження з використанням соціально прийнятних способів поведінки.

У корекції конфліктності, коли робота ведеться саме з підлітками, а не з їх батьками чи педагогами, об'єктами психокорекційних впливів виступають саме внутрішні психологічні (а не фізіологічні) складові конфліктності їх особистості, якими є **установки, регуляція, спілкування.**

До психокорекції конфліктності підлітків висуваються такі вимоги:

– орієнтація корекційної роботи на вікові особливості психічного

- розвитку дитини підліткового віку, провідними з яких є прагнення до дорослості, посилення потреб у самоствердженні, самореалізації, самопізнанні, інтенсивне спілкування з ровесниками;
- дискретність, що виявляється як вплив психолога на відносно незалежні конкретні складові внутрішнього світу дитини, а саме: потребнісно-мотиваційну, емоційно-вольову та комунікативно-поведінкову складові конфліктності;
 - урахування особливостей корекційної роботи, зумовлених приналежністю підлітків до категорії, схильних до девіантної поведінки, таких, як особлива увага психолога до встановлення довірливих і партнерських контактів з дітьми, тактовного й делікатного стилю спілкування, емоційно-позитивного забарвлення занять, до забезпечення ситуацій успіху.

Основні складові програми психокорекції конфліктності підлітків

Методичним засобом для проведення психологом корекції конфліктності підлітків слугує психокорекційна програма, яка визначає принципи, мету, об'єкти і суб'єкти, завдання щодо перетворення визначених об'єктів, очікувані результати та засоби їх досягнення (методики, форми, прийоми, способи), приблизну кількість, періодичність, тривалість занять (Т.В.Дуткевич, О.В.Савицька). Ефективність корекційної роботи значною мірою вирішується відповідністю заходів, форм, способів соціально-психологічної допомоги визначеним для неї цілям, завданням, об'єктам.

Відповідно до наукових уявлень про сутність, складові і причини підліткової конфліктності психолог розробляє психокорекційні програми зниження конфліктності, її нормалізації тощо.

Принципи – вихідні положення, що зумовлюють підхід і вимоги до організації психокорекції, її змісту та форми і виступають системотвірним чинником у структурі психокорекційної програми.

Цілі й завдання психокорекційної програми визначаються з опорою на принципи психологічної допомоги дітям у руслі гуманістичного підходу, з урахуванням останніх положень психологічної науки і практики про конфліктність особистості, її конструктивно-деструктивну роль, про детермінанти девіантної поведінки підлітків. Також потрібно враховувати сучасні вимоги до

особистості й діяльності психолога загальноосвітнього навчального закладу (дотримання професійної етики, зміст професійних функцій, висококваліфіковане професійне спілкування з учнями, їх батьками, зі своїми колегами).

Корекційні цілі повинні бути поставлені таким чином, щоб їх можна було досягти за передбачений період часу, мати чітке і позитивне формулювання; переформульовані для підлітків у такий спосіб, щоб бути привабливими, зрозумілими, оптимістичними, викликати у підлітка прагнення їх досягти (М.Н. Добрунова). Психологічною метою корекції виступає зниження високої конфліктності у потребнісно-мотиваційній, емоційно-вольовій та комунікативно-поведінковій сферах підлітків шляхом формування у них конфліктологічної компетентності.

Завдання психокорекції формулюються з урахуванням адресату (вік, стать, стан психічного й особистісного розвитку підлітка), а також об'єкту корекційної роботи – конфліктності (того психічного явища, відхилення у функціонуванні якого підлягають виправленню). Психологічні завдання корекції конфліктності у підлітків спрямовуються на усунення у них порушених установок, регуляції та спілкування. У сфері установок завданнями корекційних впливів є зниження егоцентризму, посилення готовності до співпраці та установки на прийняття інших, зниження негативізму у взаєминах. У сфері регуляції корекція конфліктності передбачає посилення комунікативного контролю та емоційної стабільності, послаблення імпульсивності, нормалізацію тривожності. Завдання корекції конфліктності за критерієм спілкування є послаблення проявів протистояння, конфліктної тенденції поведінки, агресивності у взаєминах, зниження частоти і гостроти конфліктів.

Зміст психологічної корекції передбачає систему заходів, форм, способів соціально-психологічної допомоги, що відбувається одночасно, як у сфері психіки підлітка, так і у царині його взаємин й спілкування та дозволяє формувати у нього початкову конфліктологічну компетентність.

Результати психокорекційної роботи поділяють на неспецифічні та специфічні. До перших належить відновлення пластичності, мобільності психічної організації суб'єкта (А.А. Осіпова, Т.С. Яценко), розширення діапазону реагування клієнта на ті чи інші подразники, формування навичок, що роблять його поведінку більш гнучкою, підвищують адаптивні можливості

його особистості. Специфічні результати – це подолання таких недоліків характеру особистості, як підвищена збудливість, гнівливість, конфліктність, підвищена імпульсивність, песимізм, легковажність, упертість, байдужість, неохайність, надмірне прагнення до насолоди, гіпертрофована активність або пасивність, замкненість, хвороблива сором'язливість, схильність до крадіжок, негативізм, схильність до блукання, брехливість тощо. А ці якості властиві водночас і конфліктним, і девіантним підліткам. Результатом корекції передбачається зниження конфліктності підлітків шляхом формування у них конфліктологічної компетентності.

Етапи психокорекції конфліктності підлітків

Початковим етапом корекції конфліктності підлітків визначено теоретичний (розроблення теоретичної бази корекції конфліктності підлітків, тлумачення основних понять – конфліктності підлітків, вивчення успішного досвіду корекції з виокремленням її умов, ефективних методів, форм, прийомів роботи, окреслення програми корекції).

Наступний – діагностичний етап спрямований на поглиблене вивчення об'єкту корекції, яким виступає конфліктність підлітків, на уточнення програми корекції, на вимірювання результатів й визначення ефективності корекції.

Власне корекційний етап передбачає детальне уточнення програми корекції конфліктності підлітків, її реалізацію та перевірку ефективності.

Розглянуті загальнометодичні положення щодо здійснення корекційної роботи психологом загальноосвітнього навчального закладу передбачають розроблення експериментальної програми корекції конфліктності підлітків. Щоб обґрунтувати таку програму, психологу потрібно проаналізувати успішний досвід корекції з виокремленням ефективних методів, форм, прийомів роботи.

Висновки до теми. Таким чином, методичною основою організації корекції конфліктності підлітків є психокорекційна програма, що складається з цільового (підходи, принципи, мета і завдання) та виконавського (напрями, засоби, умови) блоків. Корекцію здійснює психолог загальноосвітнього навчального закладу у співпраці з педагогами і батьками учнів.

Тема 9. Психодіагностичний етап корекції підліткової конфліктності

План

1. Вимоги до методів діагностики підліткової конфліктності.
2. Карта психодіагностики підліткової конфліктності.
3. Етапи діагностики конфліктності підлітків.

Література

1. Ананьев Б.Г. Психология и проблемы человекознания [Текст] / Б.Г. Ананьев; под ред. А.А. Бодалева. – М.: Изд-во «Институт практической психологии», 1996. – 384 с.
2. Бурлачук Л.Ф. Словарь-справочник по психодиагностике / Л.Ф. Бурлачук, С.М. Морозов. – СПб.: Питер Ком, 2002. – 528 с.
3. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г.С. Костюк. – К.: Рад. школа, 1989. – 608 с.
4. Максименко С. Д. Теорія і практика психолого-педагогічного дослідження / С.Д. Максименко. – К. : НДП, 1990. – 240 с.
5. Мкртычян Г.А. Психология экспертной деятельности в образовании: Теория. Методология. Практика / Г.А. Мкртычян. – Н. Новгород: НГЦ, 2002. – 182 с.

Вимоги до методів діагностики підліткової конфліктності

Психологічна діагностика підліткової конфліктності є необхідним етапом у роботі психолога з її нормалізації. Головною метою даного етапу є психодіагностика особливостей конфліктності у підлітків та уточнення на цій основі програми психокорекційної роботи.

Розроблення діагностичного етапу корекційної роботи передбачає створення методичної бази, її використання з отриманням матеріалів діагностики, аналіз виявлених особливостей конфліктності підлітків та визначення перспективних завдань її корекції.

Досягнення головної мети психодіагностики підліткової конфліктності забезпечується комплексним підбором методик, які дозволяють відносно швидко отримувати необхідну інформацію і водночас забезпечують її достовірність та надійність. Включення до методичного апарату дослідження конкретних діагностичних методик здійснюється на основі критеріїв (Б.Г. Ананьев, Л.Ф. Бурлачук, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко та ін.) концептуальної

обґрунтованості; високої валідності; психометричної надійності; можливості зіставлення отриманих результатів з результатами досліджень інших авторів. Методика повинна діагностувати певні особистісні якості, що слугують показниками конфліктності підлітків. Методи психодіагностичного дослідження потрібно добирати з урахуванням необхідності в отриманні якомога повнішої інформації про підлітків, що потребують психологічної допомоги.

Психодіагностичне дослідження конфліктності підлітків полягає не лише в організації вивчення, виборі адекватних методів і методик, але й у виявленні логічного зв'язку між фактами, в узагальненні результатів окремих методик, у виведенні певних залежностей, закономірностей.

Основою методичного комплексу з виявлення особливостей конфліктності підлітків є застосування методів аналізу документів, тестування і опитування за допомогою спеціально відібраних стандартизованих опитувальників, тестів, а також використання методу експертних оцінок.

Аналіз документів – метод збору психологічної інформації за допомогою вивчення спеціальних документів, які призначені для фіксації, передачі або збереження інформації. При цьому в якості документів можуть виступати особові справи учнів та їх характеристики. За цими документами потрібно зафіксувати дані про поведінку та особистість учнів, відомості про їх можливі правопорушення або інші девіантні дії.

Тестування – це спеціалізований метод психологічного дослідження, застосовуючи який можна отримати точну кількісну або якісну характеристику розвитку певних психічних явищ за допомогою порівняння їх показників з еталонними.

При застосуванні тестів і опитувальників потрібно дотримуватись загальноприйнятих у психології вимог: чітко визначати цілі, предмет і галузь застосування; дотримуватись заданого алгоритму проведення тестування й опрацювання результатів.

Експертні оцінки – це оцінки, які у психодіагностиці виставляє тим чи іншим психічним якостям досліджуваного досвідчена людина (експерт), що володіє певними знаннями про предмет і об'єкт оцінювання (Г.А. Мкртчян). Експертами повинні виступати особи зі спеціальною підготовкою, з високим рівнем професіоналізму, що є необхідною умовою й підставою об'єктивності експертних оцінок і висновків. Наприклад, у

дослідженнях з вікової та педагогічної психології експертами можуть виступати шкільні психологи, вчителі, вихователі, у деяких випадках – батьки учнів. Вони виставляють оцінки, спираючись на тривалий досвід спілкування і взаємодії з учнями, на спостереження, бесіди з ними, знання документів, аналіз продуктів діяльності підлітків.

Достовірність експертних оцінок значною мірою залежить від професійного досвіду, психологічної інтуїції самого експерта. Цей метод є незамінним у випадках, коли не розроблені стандартизовані процедури. Він часто виявляється більш ефективним стосовно психічних явищ, які важко піддаються об'єктивації (суб'єктивні переживання, особистісні смисли, глибинні шари досвіду), стосовно швидко змінних явищ, для яких важко створити фіксовану операційну модель (динаміка цілей, станів, настроїв, багаторівневих взаємин у групі). Глибокий експертний аналіз – необхідний первинний етап у розробці будь-якої стандартизованої процедури.

За своєю формою експертна оцінка – це мотивоване експертне судження, що є результатом аналітичної діяльності, побудованої на вмінні бачити й вирішувати суперечності, прогнозувати, передбачати, знаходити нестандартні рішення. Розрізняють індивідуальні, групові й колективні експертні оцінки.

Карта комплексної психодіагностики підліткової конфліктності

Згідно з структурно-логічною схемою корекції конфліктності підлітків, конфліктність містить потребнісно-мотиваційний, емоційно-вольовий, комунікативно-поведінковий компоненти, а їх критеріями виступають відповідно установка, регуляція та спілкування. Показники критеріїв та методи, які використовують для їх визначення, розкриває табл. 1.

Таблиця 1

Методики комплексної психодіагностики конфліктності підлітків

Компо- нент	Крите- рій	Показники	Методики
Потребнісно- мотиваційний	Установка	Егоцентризм	Методика «Ціннісні орієнтації особистості»
		Готовність до співпраці	Опитувальник потреби особистості у досягненнях (Ю.Б. Орлов)

Таблиця 1 (продовження)

Компонент	Критерій	Показники	Методики
		Установка на прийняття інших	«Діагностика толерантності» (В.Бойко)
		Установка на негативізм	«Діагностика комунікативних установок» (В.Бойко)
Емоційно-вольовий	Регуляція	Комунікативний контроль	«Діагностика самоконтролю в спілкуванні» (М.Снайдер)
		Імпульсивність	«Дослідження імпульсивності» (В.Лосєнков)
		Тривожність	«Дослідження тривожності» (Ч.Спілбергер)
		Емоційна стабільність	Опитувальник Айзенка, шкала «Нейротизм»
Комунікативно-поведінковий	Спілкування	Прояви протистояння у спілкуванні	«Визначення типу поведінки у конфліктній ситуації» (К.Томас)
		Конфліктна тенденція поведінки	Тест «Уникнення конфлікту» (М.І. Пірен)
		Агресивність у взаєминах	«Діагностика агресивності у взаєминах» (А.Асінгер)
		Частота і гострота міжособистісних конфліктів	Експертні оцінки (авторський варіант)

Етапи діагностики конфліктності підлітків

Діагностика проходить у три змістових етапи, спрямованих на вирішення окремих психодіагностичних завдань. Коротка характеристика етапів та методів представлена у табл. 2.

*Методичне забезпечення етапів комплексної психодіагностики
підліткової конфліктності*

Мета етапу	Методики
I етап	
Виявлення вираженості конфліктності	<ol style="list-style-type: none"> 1. Методика «Ціннісні орієнтації особистості» 2. Опитувальник потреби особистості у досягненнях (Ю.Б.Орлов) 3. «Діагностика толерантності» (В.Бойко) 4. «Діагностика комунікативних установок» (В.Бойко) 5. «Діагностика самоконтролю в спілкуванні» (М.Снайдер) 6. «Дослідження імпульсивності» (В.Лосєнков) 7. «Дослідження тривожності» (Ч.Спілбергер) 8. Опитувальник Айзенка, шкала «Нейротизм» 9. «Визначення типу поведінки особистості у конфліктній ситуації» (К.Томас) 10. Тест «Уникнення конфлікту» (М.І.Пірен) 11. «Діагностика агресивності у взаєминах» (А.Асінгер) 12. Експертні оцінки (авторський варіант)
II етап	
Поглиблене вивчення особливостей міжособистісних конфліктів підлітків.	Анкетування підлітків з високим рівнем конфліктності
III етап	
Оцінювання стану конфліктності у підлітків та визначення перспективних завдань її корекційної роботи	<ol style="list-style-type: none"> 1. Методи інтерпретації, систематизації та узагальнення психодіагностичних даних 2. Методи математичної статистики (обчислення відсоткових співвідношень, середнього арифметичного) 3. Методи унаочнення діагностичних результатів 4. Метод моделювання умов корекційної роботи

Висновки до теми. Отож, при формуванні комплексної методики психодіагностики підліткової конфліктності потрібно виходити з необхідності найбільш повного та всебічного розкриття діагностичного етапу, об'єктивності його відображення. Комплексна психодіагностична методика дозволяє виявити ті особистісні якості підлітків, які є індикатором їх конфліктності.

Тема 10. Методики комплексної психодіагностики підліткової конфліктності

План

1. Методики психодіагностики потребнісно-мотиваційної конфліктності підлітків.
2. Методики психодіагностики емоційно-вольової конфліктності підлітків.
3. Методики психодіагностики комунікативно-поведінкової конфліктності підлітків.

Література

1. Бурлачук Л.Ф. Словарь-справочник по психодиагностике / Л.Ф.Бурлачук, С.М.Морозов. – СПб.: Питер Ком, 2002. – 528 с.
2. Методика диагностики общей коммуникативной толерантности (В.В.Бойко) // Психодиагностика толерантности личности; под. ред. Г.У.Солдатовой, Л.А.Шайгеровой. – М.: Смысл, 2008. – С.60-64.
3. Немов Р.С. Психология: учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: Кн.3. Психодиагностика. Введение в научное психологическое исследование с элементами математической статистики / Р.С. Немов. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2005. – С.164-167.
4. Психологические тесты; под ред. А.А.Карелина: в 2 т. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. – Т. 2. – С.69-77.

Методики психодіагностики потребнісно-мотиваційної конфліктності підлітків

Потребнісно-мотиваційний компонент конфліктності визначається за критерієм установок на підставі таких показників: егоцентризм, готовність до співпраці, установка на прийняття інших, установка на негативізм.

З цією метою доцільно використовувати методики «Ціннісні орієнтації особистості» (додаток А), опитувальник потреби особистості у досягненнях (Ю.Б. Орлов) (додаток А), «Діагностика толерантності» В.Бойко (додаток А), «Діагностика комунікативних установок» В.Бойко (додаток А).

Методика «Ціннісні орієнтації особистості» (ЦОО) дозволяє виявити вираженість спрямованості особистості на себе у порівнянні зі спрямованістю на спілкування та на справу. Вона використовується з метою виявлення егоцентризму підлітків, що перешкоджає спілкуванню та взаємодії, як орієнтованість на

корисні егоїстичні інтереси. Опитувальник складається з двадцяти семи тверджень, до кожного з яких подано три можливих варіанти відповіді. Опитуваний спочатку обирає відповідь, з якою згоден найбільше, а потім відповідь, з якою найбільше не згоден. Характер спрямованості визначається за допомогою ключа. За результатами методики ЦОО виявляється лише вираженість спрямованості на себе, що виражається у кількості отриманих підлітками балів за цим параметром.

Опитувальник потреби особистості в досягненнях (Ю.Б. Орлов) використовується для визначення готовності до співпраці. Особам, що мають високий рівень потреби в досягненні, властиві наполегливість у досягненні цілей; незадоволеність досягнутим; схильність захоплюватися роботою, прагнення в будь-якому випадку одержати задоволення від успіху; нездатність погано працювати; постійне прагнення зробити справу краще; потреба винаходити нові прийоми роботи; незадоволеність легким успіхом; відсутність духу суперництва, бажання, щоб і інші пережили разом з ними радість успіху; готовність прийняти допомогу і допомагати іншим при вирішенні важких завдань. Отже, за допомогою цього опитувальника можна визначити готовність підлітків до співпраці.

Опитувальник містить двадцять два твердження, за кожним з яких опитувані висловлюють згоду («так») або незгоду («ні»). Опитуваним пропонують інструкцію, текст опитувальника та бланк відповідей. Рівень потреби в досягненнях визначається загальною сумою балів, підрахованою за ключем.

Показник «установка на прийняття інших» визначається за допомогою методики **«Діагностика толерантності»** В.В.Бойко. Методика дозволяє діагностувати толерантні та інтолерантні установки особистості, які проявляються в процесі спілкування.

У даній методиці виділено сорок п'ять тверджень на визначення 9 ознак комунікативної інтолерантності, по п'ять пунктів на кожну ознаку. Максимально можлива сума за кожною ознакою п'ятнадцять балів. Бланк пропонується респондентам без назви шкал.

Підраховується сума балів, отримана за всіма 9 ознаками: чим більше балів, тим нижчий рівень толерантності. Максимальна кількість балів, яка може бути – 135, свідчить про абсолютну нетерплячість до навколишніх.

Показник «установка на негативізм» визначається за

допомогою методики «**Діагностика комунікативних установок**» **В.Бойко**. Дана методика призначена для виявлення трьох негативних комунікативних установок особистості щодо інших (завуальована та відкрита жорстокість у взаєминах між людьми; бурчання, тобто схильність робити необґрунтовані узагальнення негативних фактів у взаєминах між людьми), а також визначає негативний особистий досвід спілкування і обґрунтований негативізм у судженнях про людей.

Методики психодіагностики емоційно-вольової конфліктності підлітків

Емоційно-вольова конфліктність підлітків визначається за критерієм регуляції на підставі таких показників: комунікативний контроль, імпульсивність, тривожність, емоційна стабільність. При цьому використовуються методики «Діагностика самоконтролю в спілкуванні» М.Снайдера (додаток Б), «Дослідження імпульсивності» В.А.Лосенкова (додаток Б), «Дослідження тривожності» Ч.Спілбергера (додаток Б), опитувальник Айзенка, шкала «Нейротизм» (додаток Б).

Для оцінки сформованості комунікативного контролю використовується **методика діагностики самоконтролю в спілкуванні М.Снайдера**, в якій визначаються рівні комунікативного контролю (високий, середній, низький).

Люди з високим комунікативним контролем, за Снайдером, постійно стежать за собою, добре знають, як адекватно поводитись у різних ситуаціях, управляють вираженням своїх емоцій. Разом з тим вони не люблять непрогнозованих ситуацій. Їх позиція: „Я такий, який я є на даний момент”. Люди з низьким комунікативним контролем більш відкриті, егоцентричні, в них більш стійке „Я”.

Опитувальник включає десять тверджень, кожне з яких досліджуваний оцінює стосовно себе як справедливе або ні. Чим більше балів набирає досліджуваний, тим рівень його комунікативного контролю є вищим. Оскільки конфліктність зростає зі зниженням рівня комунікативного контролю, то приналежність учня до низького рівня комунікативного контролю позначається трьома балами, до середнього – двома балами, а до високого – одним балом. Таким чином, більш високий бал відповідає більш низькому рівню комунікативного контролю.

Рівень імпульсивності визначається за допомогою **тесту-**

опитувальника В.Лосєнкова «Дослідження імпульсивності», який складається із двадцяти запитань та відповідей за чотирибальною шкалою на кожне запитання.

У процесі обробки результатів підраховують величину показника імпульсивності. Він є сумою балів, набраною за всіма шкалами тесту-опитувальника.

Рівень імпульсивності в опитувальнику охарактеризовано як високий, середній і низький. Імпульсивність – це риса особистості, що зумовлює недостатній самоконтроль у спілкуванні і діяльності, невизначеність життєвих цілей, нестійкість орієнтацій та інтересів, протилежна вольовим якостям цілеспрямованості й наполегливості. Чим більшою є сума набраних балів, тим вищий рівень імпульсивності.

Імпульсивні люди часто мають невизначені життєві плани; в них немає інтересів і вони захоплюються то одним, то іншим. Люди з низьким рівнем імпульсивності, навпаки, цілеспрямовані, мають чіткі ціннісні орієнтації, виявляють наполегливість у досягненні поставленої мети, намагаються довести розпочате до кінця.

Рівень тривожності підлітків визначається за допомогою **опитувальника Ч. Спілбергера**, який складається із сорока тверджень і двох шкал: ситуативної тривожності та особистісної тривожності. Ситуативна (реактивна) тривожність визначається як тимчасовий, стійкий лише в певних життєвих ситуаціях стан тривоги, що породжується саме такими ситуаціями і, як правило, не виникає в інших ситуаціях. Особистісна тривожність розуміється як індивідуальна риса особистості, яка відображає її схильність до емоційно негативних реакцій на різноманітні життєві ситуації, що несуть в собі загрозу для її фізичного і духовного існування. Ситуативна (реактивна) тривога – це тенденція сприймати досить широке коло ситуацій як загрозливі для себе. Найбільш часто психологічний стрес протікає в формі реактивної тривожності. Реактивна тривожність характеризується негативними і глибокими емоціями, напругою, занепокоєнням, нервозністю. Дуже висока реактивна тривожність викликає порушення уваги, іноді порушення тонкої координації. Занадто низький її рівень може погано позначитися на результатах діяльності. Стан реактивної тривожності виникає як емоційна реакція на стресову ситуацію. Зазвичай рівень реактивної тривожності змінюється (підвищується або знижується) напередодні важливих зустрічей, перед виконанням

відповідальних завдань, змаганнями, виступами в аудиторії. Тривожність може бути результатом недавно пережитих подій, емоційне враження від яких ще не втратило свого впливу на особистість. Але реактивна тривожність не є негативною рисою. Певний рівень тривожності – необхідна умова для успішної діяльності.

Особистісна тривога – це тенденція реагувати на ці ситуації появою різного рівня тривоги. Дуже висока особистісна тривожність прямо корелює з наявністю невротичного конфлікту, з емоційними і невротичними зривами і з психосоматичними захворюваннями. Особистісна тривожність це також стійка індивідуальна характеристика, яка відображає схильність суб'єкта до тривоги і передбачає наявність у нього тенденцій сприймати багато ситуацій як загрозливі (тенденція уникнення). Певний рівень тривожності – природна і обов'язкова особливість активної особистості. Значні відхилення від рівня помірної тривожності вимагають особливої уваги, висока тривожність передбачає схильність до появи стану тривоги у людини в ситуаціях оцінки його компетентності. Низька тривожність, навпаки, вимагає підвищення уваги до мотивів діяльності та підвищення почуття відповідальності. Але іноді дуже низька тривожність у показниках тесту є результатом активного витіснення особистістю високої тривоги з метою показати себе в «кращому світлі».

Опитувальник Айзенка, шкала «Нейротизм» (дитячий варіант) використовується для вивчення показника «емоційна стабільність».

Опитувальник Айзенка спрямований на визначення трьох індивідуальних якостей дитини – інтравертність-екстравертність, нейротизм, брехливість. Шкала «Нейротизм» вимірює емоційність підлітків у діапазоні «нестабільна-стабільна». Опитувальник дозволяє розподілити підлітків за чотирма типами емоційності: нестабільний інтравертований, нестабільний екстравертований, стабільний інтравертований, стабільний екстравертований.

Представник нестабільного інтравертованого типу емоційності відзначається такими рисами, як образливість, тривожність, ригідність, схильність до розмірковувань, песимізм, стриманість, некомунікабельність, послаблена експресивність.

Емоційність нестабільної екстравертованої дитини відзначається чутливістю, покvapливістю, агресивністю,

збудливістю, мінливістю, імпульсивністю, оптимізмом, активністю.

Учень зі стабільним інтравертованим типом емоційності є пасивним, обережним, поміркованим, доброзичливим, миролюбним, керованим і контрольованим, солідний, надійний, рівний, спокійний.

Стабільний екстравертований тип емоційності розкривається як комунікабельний, контактний, балакучий, розкутий, життєрадісний, не схильний до тривоги, схильний до лідерства.

Шкала «Нейротизм» опитувальника Айзенка включає інструкцію, двадцять чотири питання та бланк відповідей. Досліджуваний отримує бланк відповідей, потім читають інструкцію. Питання читають вголос, по черзі. На відповідь дають приблизно 1-1,5 хвилини. Якщо опитуваний не встиг відповісти, його можна поквалити, повідомивши про те, що зараз будуть читати наступне питання. Після завершення роботи підлітків запитують, чи все вони зрозуміли, чи не пропустили питань і у випадку необхідності читають пропущене питання ще раз. Потім бланки з відповідями збирають.

При обробці отриманого матеріалу підраховують кількість балів, набраних підлітками з кожної шкали (екстра-інтроверсія, нейротизм, брехливість). Підрахунок проводять за допомогою «ключа». Якщо опитуваний відповів так, як зазначено у «ключі», він отримує один бал. Протилежна відповідь отримує нуль балів. Наприклад, підраховуючи кількість балів за шкалою екстра-інтроверсія, ми бачимо, що дитина на перше й дев'яте питання відповіла «так». За ці питання вона отримує по одному балу. На питання три і одинадцять – відповіді «ні», відповідно за них виставляємо нуль балів. Водночас за відповіді на питання шість або тридцять три, навпаки, ставимо один бал за «ні» й нуль балів за «так». Таким чином підраховуємо загальну кількість балів за кожну шкалу.

Підлітки, які набрали більше дванадцяти балів за шкалою «нейротизм», є емоційно нестабільними. Вони образливі, не можуть справитись зі своїми негативними емоціями – страхом, тривогою, неспокоєм, що можуть у них перейти у гнів або навіть в агресію, підозрілість, підступність. Водночас добре слово, посмішка здатні подолати емоційний спалах і швидко повернути їх у хороший настрій. Підлітки з низьким рівнем нейротизму (до дванадцяти

балів) емоційно більш стабільні, у них рідше трапляються емоційні зриви, вони більш незалежні від ставлення навколишніх, особливо дорослих. Однак їх гнів або агресію не так легко зупинити, важко змінити модальність їх ставлення до чогось або когось.

Методики психодіагностики комунікативно-поведінкової конфліктності підлітків

Комунікативно-поведінковий компонент конфліктності підлітків за критерієм спілкування передбачає визначення показників: прояви протистояння у спілкуванні, конфліктна тенденція у поведінці, агресивність у поведінці, частота і гострота міжособистісних конфліктів. З метою їх визначення використовується опитувальник К. Томаса «Визначення типу поведінки особистості у конфліктній ситуації» (додаток В), тест «Уникнення конфлікту» (додаток В), методику А. Асінгера «Діагностика агресивності у взаєминах» (додаток В), метод експертних оцінок (додаток В).

Враховуючи, що конфліктність виявляється у ситуаціях проблемних міжособистісних стосунків підлітків як прояви протистояння, прагнення постійно бути в опозиції і робити «навпаки», небажання знаходити згоду і спільні інтереси, пропонується також визначити стиль поведінки підлітків у конфліктних ситуаціях за допомогою **опитувальника К. Томаса «Визначення типу поведінки особистості у конфліктній ситуації»**. Завдяки цьому опитувальнику ми маємо можливість дослідити прояви конфліктності підлітків у їх поведінці.

Для опису типів поведінки особистості в конфлікті К. Томас застосував двомірну модель врегулювання конфліктів, основним виміром якої є кооперація (співпраця), пов'язана з увагою людини до інтересів інших людей, які беруть участь у конфлікті, і протистояння (конфронтація), для якої характерний акцент на захисті особистих інтересів, індивідуалізм. Відповідно до цих двох основних вимірів, К. Томас виділяє п'ять типів конфліктної поведінки, які розміщено у порядку зростання протистояння: співпраця (кооперація), компроміс, пристосування, уникнення (відхід, ігнорування), суперництво (протистояння, боротьба).

Суперництво виражається в орієнтації конфліктної поведінки особистості на досягнення власних егоїстичних інтересів за рахунок навколишніх. Конфліктна поведінка типу «уникнення» свідчить про

відмову особистості від досягнення власних цілей і про відмову, як від співпраці, так і від суперництва. Поведінка пристосування свідчить про відмову особистості від власних інтересів на користь опонентам, прийняття їх вимог, дія під їх примусом. Компроміс – тип конфліктної поведінки, який призводить до взаємних поступок, угоди між конфліктантами. Поведінка співпраці орієнтована на пошук альтернатив конфліктам, об'єднання інтересів опонентів, задоволення інтересів обох сторін.

В опитувальнику на виявлення типових форм конфліктної поведінки К.Томас описує кожний з п'яти перерахованих можливих варіантів дванадцятьма судженнями про поведінку індивіда в конфліктній ситуації. В різних поєднаннях вони згруповані в тридцять пар, в кожній з яких респонденту пропонується вибрати ті твердження, які є найтипівішими для його поведінки.

Отримані в результаті дослідження дані співвідносяться з ключем, і підраховується частота вияву кожного типу поведінки. Кількість балів, набраних індивідом по кожній шкалі, дає уявлення про виражену у нього тенденцію до певного типу конфліктної поведінки. Оскільки, згідно психологічної структури конфліктності підлітків, комунікативно-поведінковий компонент конфліктності визначається за показником протистояння у міжособистісних конфліктах, то обчислюються лише бали, отримані за стиль «суперництво», за який підлітки можуть набрати від нуля до дванадцяти балів.

Тест “Уникнення конфлікту” дозволяє визначити у підлітків тенденцію до конфліктної поведінки. Тест складається з десяти тверджень, щодо яких опитувані висловлюють згоду («так») або незгоду («ні»). Чим більше відповідей «так» (максимально – десять балів), тим більше у поведінці молодшого підлітка виражена тенденція до конфліктності.

Методика А. Асінгера «Діагностика агресивності у взаєминах» дозволяє визначити міру агресивності поведінки неповнолітніх, які у цьому віці являють собою невдалий спосіб задоволення потреб у спілкуванні, самовираженні та самоствердженні. Чим більш агресивно поводить себе підліток, тим важче йому встановлювати контакти та спілкуватися з навколишніми, тим більш зауважень і докорів з боку дорослих він викликає. Тест містить двадцять запитань, до кожного пропонується три варіанти відповіді, з яких випробовуваний

повинен вибрати найприйнятніший для себе.

Метод експертних оцінок використовується для виявлення частоти і гостроти міжособистісних конфліктів кожного з підлітків.

У роботі з підлітками експертами можуть виступати класні керівники та шкільні психологи, що працюють з підлітками. Кожного учня повинні оцінювати два експерти. Експертам потрібно пояснити, що від їх зацікавленої й щирої участі багато в чому буде залежати відпрацювання ефективних програм по профілактиці та корекції відхилень у поведінці підлітків, які дуже важко долати у звичайному навчально-виховному процесі. Тому дослідження повинно принести користь і всім педагогам школи.

Далі пропонують заповнити бланки експертних оцінок на кожного з підлітків. У бланку пропонується чотири позиції (фактори), які характеризують частоту і гостроту міжособистісних конфліктів підлітків. Виразність кожного фактора експертам необхідно оцінити за п'ятибальною шкалою. Найбільш сильна виразність оцінюється 5 балами, а найслабша – 1 балом. Після оцінки кожної позиції обома експертами підраховується загальна, а на її підставі – середня сума балів, яка свідчить про частоту і гостроту міжособистісних конфліктів підлітків.

З метою дослідження особливостей міжособистісних конфліктів підлітків необхідним є проведення анкетування на виявлення психологічних особливостей міжособистісних конфліктів підлітків (Додаток Д).

Висновки до теми. Отож, методична база психодіагностики підліткової конфліктності дозволяє найбільш повно та всебічно вирішити завдання з діагностики показників конфліктності підлітків. Діагностичні методики відповідають критеріям концептуальної обґрунтованості; високої валідності; психометричної надійності. Основою методичного комплексу є застосування методів тестування, опитування, експертних оцінок, які дозволять у логічній послідовності отримати достатню базу діагностичних даних, на підставі обчислення та узагальнення яких можна визначити загальний рівень конфліктності підлітків.

Тема 11. Конфліктологічна компетентність підлітків як мета психокорекції

План

1. Поняття та чинники конфліктологічної компетентності особистості.
2. Формування конфліктологічної компетентності.
3. Формування чинників конфліктологічної компетентності.

Література

1. Адлер А. Наука жить / А. Адлер. – К.: Port-Royal, 1997. – 125 с.
2. Богданов Е. Н. Психология личности в конфликте: учебное пособие / Е.Н. Богданов, В. Г. Зазыкин. – [2-е изд.]. – СПб.: Питер, 2004. – 224 с.
3. Ващенко І.В. Конфліктологія та теорія переговорів: навч. посібник / І.В.Ващенко, М.І. Кляп. – К.: Знання, 2013. – 407 с.
4. Регнет Э. Конфликты в организациях. Формы, функции и способы преодоления / Э. Регнет. – Х.: Изд-во Института прикладной психологии "Гуманитарный Центр", 2005. – 341с.
5. Фрейд З. Введение в психоанализ / З.Фрейд. – С-Пб.: Алетейя, 1999. – 250 с.

Поняття та чинники конфліктологічної компетентності особистості

Корекція конфліктності отримала висвітлення у зв'язку з питаннями формування конфліктостійкості, конфліктологічної компетентності, конфліктологічної культури.

Проблеми формування конфліктологічної компетентності особистості висвітлено у працях психологів Є.М. Богданова і В. Г. Зазикіна, І.В.Ващенко, Л.П.Матяш-Заяц та ін. Автори розкривають *конфліктологічну компетентність* як ментально-діяльне утворення, що передбачає єдність володіння особистістю знань про конфлікт, його сутність, динаміку, структуру, а також наявність у них відповідних умінь та навичок, щоб реалізувати індивідуально прийнятні й водночас ефективні стратегії поведінки в конфлікті.

У поняття конфліктологічної компетентності на перший план виходить ефективність, продуктивність, конструктивність конфліктної поведінки особистості, яка водночас не могла б вважатись такою, якщо б не відповідала культурним нормам.

Зауважимо, що поняття конфліктостійкості, конфліктологічної компетентності, конфліктологічної культури є досить близькими, а

найбільш загальним виступає поняття конфліктологічної компетентності. Поняття конфліктологічної культури більшою мірою акцентує увагу на прийнятності поведінки особистості у конфлікті соціально-культурним очікуванням, цінностям, нормам. У поняття конфліктологічної компетентності на перший план виходить ефективність, продуктивність, конструктивність конфліктної поведінки особистості, яка водночас не могла б вважатись такою, якщо б не відповідала культурним нормам. Тому надалі зупинимось на завданнях, які постають у процесі корекції конфліктності підлітків шляхом формування їх конфліктологічної компетентності.

В основі конструктивного вирішення міжособистісних конфліктів знаходиться психологічна грамотність особистості (загальні знання про характер виникнення, розвиток і конструктивне вирішення конфлікту, здатність зібрати різнобічну, точну, змістовну інформацію про конкретну ситуацію), її розвинена самосвідомість та соціальна перцепція (здатність бачити ситуацію не лише з власного погляду, але і з позицій інших людей – партнерів по спілкуванню). Узагальнюючи складові конфліктологічної компетентності, М.В.Башкін вирізняє в її структурі когнітивний (інформаційно-креативний), мотиваційний та регулятивний компоненти.

Більшість дослідників конфліктологічної компетентності вважає, що вихідною психологічною її умовою виступає здатність особистості розпізнавати, приймати, аналізувати та конструктивно вирішувати суперечності в міжособистісній взаємодії (М.В.Башкін, А.В.Дорохова, Б.І.Хасан та ін.). У процесі корекційної роботи важливо добитись, щоб особистість не уникала будь-якої навіть найменшої суперечності, а емоційно приймала її, мобілізувала себе та спрямовувала свій інтелект і креативність на її вирішення. Необхідно сформувати ставлення до конфлікту не як до перешкоди, а як до творчої задачі, як до способу вирішити назрілі суперечності в розвитку особистості та ситуації.

Отож, виходячи з представлених міркувань, конфліктологічна компетентність підлітків становить собою єдність позитивних установок щодо навколишніх, здатності регулювати свою поведінку згідно з суспільними нормами, володіння навичками співпраці як способом виходу з конфліктних ситуацій. Корекційну роботу щодо конфліктності підлітків психологу загальноосвітнього

навчального закладу потрібно спрямовувати на розвиток їх конфліктологічної компетентності як феномену, що передбачає водночас і конфліктологічну культуру, і конфліктостійкість особистості.

Формування конфліктологічної компетентності

Більшість підлітків не вміють моделювати власну поведінку у конфліктних ситуаціях, не схильні шукати альтернативи виходу з конфліктних ситуацій, водночас близько двох третин з них зацікавлені у розширенні своїх знань про конфлікти, у засвоєнні вмінь та навичок їх вирішення, що свідчить про мотиваційну готовність підлітків до підвищення своєї конфліктологічної компетентності й підтверджує доцільність і своєчасність відповідної корекційної роботи.

У формуванні конфліктологічної компетентності, здійсненому різними дослідниками, завданнями виступали: розуміння сутності конфлікту, причин його виникнення і розвитку, подолання страху перед конфліктом, озброєння стратегіями уникнення деструктивного конфлікту, вміннями трансформувати деструктивний конфлікт у конструктивний; володіння способами організації продуктивно орієнтованої поведінки; вироблення рефлексивних, соціально-перцептивних умінь.

Сформована конфліктологічна компетентність дозволяє особистості на творчому рівні володіти конфліктом як інструментом саморозвитку особистості, взаємин та діяльності, ефективно управляти конфліктами, зміцнюючи партнерські взаємини з навколишніми.

У дослідженнях йдеться про конфліктологічну компетентність переважно у міжособистісному просторі. Щодо багатьох інших різновидів конфліктів проблема залишається майже зовсім не розробленою. При цьому слід відзначити, що значний досвід подолання внутрішніх конфліктів накопичено у психоаналітичній традиції. З.Фройд вбачав подолання внутрішніх суперечностей у виробленні захисних психологічних механізмів, основним з яких вважав сублімацію, тобто перетворення сексуальної енергії людини в інші види її діяльності, у тому числі у творчість.

А.Адлер характеризує два шляхи подолання: розвиток “соціального почуття”, яке виявляється в цікавій роботі, нормальних взаєминах тощо, або стимуляція власних здібностей,

досягнення переваги над іншими. Якщо особистості не вдається скористатись жодним з цих шляхів, одним з наслідків є алкоголізм, наркоманія, злочинність.

Представники психоаналітичної традиції працювали з невротично хворими пацієнтами, практично не враховували психологічні особливості підліткового віку в нормі, у кінцевому рахунку виходили на біологічні детермінанти конфліктності особистості. Саме тому психологу загальноосвітнього навчального закладу потрібно визначити відмінний підхід до дослідження конфліктності підлітків. Тобто передбачити корекцію конфліктності, як стосовно її зовнішніх виявів у міжособистісному просторі, так і внутрішніх детермінант – суперечностей внутрішнього світу підлітка. Корекція внутрішніх складових конфліктності спрямовується на відпрацювання навичок емоційної саморегуляції, здатності використовувати варіативні способи вирішення проблемних ситуацій, приймати нові цінності та установки; посилення гнучкості та динамічності системи цінностей; забезпечення особистісних якостей, необхідних для успішної соціальної адаптації та особистісного росту; вдосконалення рефлексивних навичок (Д.В.Грешнев); формування толерантності (О.С. Юніна).

Формування чинників конфліктологічної компетентності

Чинниками конфліктологічної компетентності є конфліктологічна культура і конфліктостійкість особистості. Психологічна стійкість є властивістю особистості і полягає в збереженні оптимального стану функціонування психічної енергії і є набутою. *Конфліктостійкість* – специфічний прояв психологічної стійкості, що розглядається як здатність людини адекватно і безконфліктно вирішувати проблеми соціальної взаємодії. Конфліктостійкість (як антипод конфліктності) передбачає внутрішній локус контролю, соціоцентричну мотивацію, осмислений підхід до природи конфлікту, прагнення до морально цінного результату залагодження конфлікту (М.В. Башкін, І.М.Свириденко).

Формування конфліктостійкості передбачає організацію психологічного впливу на емоційну, вольову, пізнавальну, мотиваційну і психомоторну сфери особистості. Завданнями такого формування виступає досягнення та збереження позитивного

емоційного стану особистості в ситуації міжособистісної взаємодії, вироблення вміння управляти своїми емоціями у суперечливих ситуаціях; здатності особистості до свідомої мобілізації сил і самоконтролю; забезпечення об'єктивності у сприйманні інших, вміння аналізувати і прогнозувати ситуацію; формування прагнення до адекватної поведінки у конфлікті й конструктивного вирішення проблеми; озброєння технікою спілкування (вміння володіти своїм тілом, управляти жестикуляцією і мімікою) (Е. Регнет).

Отже, конфліктостійкість – це одна з окремих властивостей особистості, що включається у складну систему психологічних умов конфліктологічної компетентності.

Конфліктологічна культура є найвищим рівнем підготовленості до поведінки у конфліктних ситуаціях, середовищі. Вона включає в себе не лише знання про конфлікти, стратегії їх попередження й подолання, уміння їх застосовувати відповідно до конфліктних ситуацій, передбачає наявність в індивіда сформованих особистісних якостей (толерантність, емоційна стійкість, стресостійкість, моральність тощо), але, на відміну від конфліктологічної компетентності, ще й передбачає формування певної ціннісно-значеннєвої сфери, внутрішнє прийняття норм поведінки у конфлікті.

Поняття конфліктологічної культури більшою мірою акцентує увагу на прийнятності поведінки особистості у конфлікті соціально-культурним очікуванням, цінностям, нормам.

У розв'язанні завдань гармонізації міжособистісних відносин для особистості володіння конфліктологічною культурою відіграє важливу роль. Найбільш продуктивними у формуванні конфліктологічної культури є активні методи навчання, які дозволяють особистості «будувати» свої знання, активно і творчо користуватися ними у житті як своїм надбанням для формування особистості.

Висновки до теми. Отож, корекцію конфліктності підлітків необхідно спрямовувати на формування конфліктологічної компетентності як феномену, що передбачає водночас і конфліктологічну культуру, і конфліктостійкість особистості. Конфліктологічна компетентність підлітка становить собою особливу функціональну систему саморегуляції, яка не лише забезпечує ефективне вирішення конфлікту, але й сприяє

задоволенню провідних особистісних потреб у самореалізації та самоствердженні.

Тема 12. Організаційні питання корекції підліткової конфліктності

План

1. Психолого-методичні умови корекції підвищеної конфліктності підлітків.
2. Методи та форми психологічної корекції конфліктності особистості підлітків.
3. Напрями корекції підвищеної конфліктності підлітків.

Література

1. Адлер А. Наука жить / А. Адлер. – К.: Port-Royal, 1997. – 125 с.
2. Дуткевич Т.В., Савицька О.В. Практична психологія: Вступ до спеціальності: навч. посібник / Т.В. Дуткевич, О.В. Савицька. – [2-е вид.]. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 256 с.
3. Захаров А.И. Как предупредить отклонения в поведении ребенка / А.И.Захаров. – М.: Педагогика, 1989. – 215 с.
4. Клейберг Ю.А. Социальная психология девиантного поведения: учебное пособие для вузов / Ю.А. Клейберг. – М.: Юрайт, 2001. – 160 с.
5. Морено Дж. Социометрия: Экспериментальный метод и наука об обществе. Подход к новой политической ориентации; [пер. с англ. / ред. Л.Винокурова]. – М.: Из-во иностр.л-ры, 1988. – 289 с.
6. Осипова А.А. Общая психокоррекция / А.А. Осипова. – М.: ТЦ «Сфера», 2001. – 512 с.
7. Роджерс К.Р. Консультирование и психотерапия: новейшие подходы в области практической работы; [пер. Р. Кучкарова]; ред. С.Бобко, В. Ряшина. – М.: Изд-во Института психотерапии, 2008. – 512 с.
8. Фрейд З. Введение в психоанализ / З.Фрейд. – С-Пб.: Алетейя, 1999. – 250 с.

Психолого-методичні умови корекції підвищеної конфліктності підлітків

Психологічними умовами корекції конфліктності у підлітків виступає актуалізація всіх позитивних проявів їх особистості; опора

на їх потребу у самопізнанні та на інтерес до свого внутрішнього світу, на їх прагнення бути компетентними і неповторними; забезпечення для підлітків можливостей самореалізації, самоствердження з використанням соціально прийнятних способів поведінки.

Успіх корекційної роботи з підлітками залежить від створення умов для відвертого спілкування учнів, для ефективного зворотного зв'язку від інших членів групи, що допомагає їм коригувати свою самооцінку і поведінку, замінюючи невдалі засоби спілкування на нові та перевіряючи їх вплив на оточуючих.

Важливою умовою під час корекційних занять є єдність аналізу і рефлексії. Так, під час виконання конкретних вправ основна увага повинна приділятися аналізу ситуації «тут і тепер», а в ході рефлексії, що слідує після вправи, відбувається узагальнення отриманого досвіду.

Умова творчої і дослідницької позиції учасників корекційної роботи реалізовується через забезпечення в її процесі низки ситуацій, в яких учасникам самим потрібно вирішувати проблеми спілкування, розкривати закономірності взаємодії з іншими людьми.

Умовою також є діагностична спрямованість занять, яка сприяє саморозкриттю учасників, усвідомленню і формулюванню власних особистісно значущих проблем. Реалізація даної умови відбувається через передбачення в ході корекції вправ та діагностичних методик, які дозволяють підліткові дізнатися про себе, про особливості своєї особистості, а також через надання кожному члену групи можливості побачити себе в різних ситуаціях міжособистісної взаємодії та оцінити власну роль у них.

Методи та форми психологічної корекції конфліктності особистості підлітків

Після аналізу окреслених у дослідженнях різних авторів теоретико-емпіричних результатів успішної психологічної корекції девіантної поведінки і конфліктності підлітків, перейдемо до розгляду методів, засобів, прийомів та форм їх вирішення, що зарекомендували себе з позитивного боку у психологічній практиці.

Існують класифікації **методів** корекційної роботи за ознакою етапів її проведення. Наприклад, Ю.А.Клейберг вирізняє метод стимулювання зацікавленості і прилучення до діяльності, метод репродукування, метод закріплення і збагачення; метод співдії і

творчості. Інші автори звертають увагу на те, що психологічна корекція не має своїх специфічних методик, а користується залежно від потреб методами психотерапії, педагогічної психології, педагогіки, медицини (Т.В. Дуткевич і О.В. Савицька). Значне поширення у сучасній психокорекції набули **ігрові методи**. Гра використовується у вигляді спеціальних вправ, завдань, різних ситуацій. Гра знижує напругу, тривогу, страх перед навколишніми, підвищує самооцінку, дозволяє змодельовати і перевірити себе у різних життєвих ситуаціях. Широко використовується у психоаналізі, вважалась символічною діяльністю, в якій дитина звільняється від тиску і заборон з боку соціального оточення за допомогою іграшок, ігрових дій і ролей виражає у символічній формі неусвідомлені потяги (О.О.Осіпова [6, с.132]).

Гра виступає і самостійним методом, і складовою у раціональній і сугестивній психотерапії (О.І. Захаров). Методика ігрової корекції, як правило, є частиною цілого комплексу різних впливів на підлітка. Автор вирізняє три взаємопов'язаних функції гри: діагностичну, терапевтичну, навчальну. Ігротерапія знаходить широке використання, як в індивідуальній, так і у груповій формах психокорекції.

Використовують індивідуальну і групову **форми** психологічної корекції конфліктності підлітків. Індивідуальна психокорекція розглядається як форма, в якій основним суб'єктом корекційної дії виступає психолог, а корекційний процес відбувається в системі психолог-підліток. Індивідуальна корекція використовується в рамках практично всіх концептуальних і методичних напрямків в психології, які і визначають специфіку психологічного корекційного процесу.

Групові форми корекційної роботи також використовуються в усіх психологічних напрямках, представники кожного з яких роблять певний внесок в її розвиток. Особливе місце належить психоаналітичній (А.Адлер, З.Фройд та гуманістичній психотерапії (К.Роджерс). Так, А.Адлер звернув увагу на значення соціального оточення в прояві порушень в учасників групи. Він вважав, що група являє собою відповідний контекст для виявлення емоційних порушень та їх корекції. Суттєвий внесок у розвиток групової психотерапії зробив Д.Морено, який вважається її засновником. Він сформував принципи групової психотерапії, які засновані на вивченні міжособистісних взаємин в групі людей.

Серед представників гуманістичного напрямку особливе місце займає К.Роджерс. Він приділяв велике значення груповим формам роботи, вважаючи, що психолог у них є моделлю для учасників, сприяючи тим самим зниженню тривоги і розвитку саморозкриття, що відносини, які складаються між учасниками групи, можуть створювати оптимальні умови для психологічних змін.

Таким чином, враховуючи теоретичний досвід і практичні розробки вчених різних напрямків, психолог вибудовує корекційний процес в залежності від мети і завдань, використовуючи індивідуальні та групові форми роботи.

Засобом корекційного впливу під час проведення групової роботи виступає не лише (і не стільки) сам психолог, скільки спілкування і взаємодія, інші соціально-психологічні явища, які виникають між підлітками. У психолога з'являється подвійна задача: не лише самому впливати на учнів, але й організувати збагачене розвивальне середовище у корекційній групі.

Водночас, дослідники проблем попередження і корекції девіантної поведінки підлітків наголошують на необхідності проведення також індивідуальної роботи консультативного і просвітницького характеру (Г.В.Бурменська, О.А.Карабанова, А.Г.Лідерс, Т.М.Титаренко), ігротерапії (М.Р.Бітянова, О.О.Осіпова).

Напрями корекції підвищеної конфліктності підлітків

Психокорекційна програма передбачає проведення корекційної роботи в єдності таких напрямів, як когнітивна підготовка, особистісний розвиток та поведінкове тренування підлітків з високим рівнем конфліктності. Кожен з напрямів корекції є необхідним, бо забезпечує дієвий психологічний комплекс «знання (когнітивна підготовка) – мотивація (особистісний розвиток) – поведінка (поведінкове тренування). Кожен з напрямів корекції робить свій внесок не просто у розуміння учнями своїх недоліків, а у дієве виправлення психологічних порушень, властивих для підвищеної конфліктності. Засоби і механізми впливу, властиві для кожного з напрямів корекції відображає таблиця 3.

Когнітивна підготовка полягає в актуалізації, поповненні, поглибленні, осмисленні знань підлітків щодо особливостей підліткового віку, конфліктів, способів їх вирішення та

попередження, правил діалогічного спілкування.

Таблиця 3

Співвідношення напрямку корекції, змісту і механізмів корекційних впливів щодо зниження конфліктності

Напрямок корекції	Зміст корекційних впливів щодо зниження конфліктності			Механізм корекційного впливу
	Порушення установок	Порушення регуляції	Порушення спілкування	
Когнітивна підготовка (ЗНАННЯ)	осмислення інформації, її аналіз, порівняння, узагальнення, класифікація	використання інформації в інтересах самопізнання й самоволодіння	раціональне ставлення до власної поведінки	активізація розумової діяльності
Особистісний розвиток (МОТИВАЦІЯ)	розкриття переваг толерантності, доброзичливості для посилення позитивних комунікативних установок; актуалізація потреб у самовдосконаленні	робота з переконання у значенні самоволодіння й самоконтролю, стриманості для налагодження спілкування	демонстрація і моделювання зразків конструктивної поведінки у ситуаціях суперечок, спорів, дискусії	переконання, навіювання, наслідування
Поведінкове тренування (ПОВЕДІНКА)	вправління у виявленні якостей толерантності, доброзичливості	вправління у виявленні якостей самоконтролю, самоволодіння	вправління у виявленні партнерства, взаємодопомоги, веденні дискусії	повторення і перенос

Важливим є не просто досягти кращої інформованості підлітків, а вчити їх осмислювати інформацію (аналізувати, порівнювати, узагальнювати, класифікувати тощо), використовувати її у процесах самопізнання й самоволодіння та в інтересах більш раціонального ставлення до власної поведінки. Осмислення інформації спрямоване переважно на усунення порушених установок, використання когнітивних вмінь в інтересах самопізнання й самоволодіння, допомагає усунути порушення регуляції, раціональне ставлення до власної поведінки є способом

нормалізації спілкування. Провідним психологічним механізмом досягнення завдань когнітивної підготовки є активізація розумової діяльності учнів шляхом їх включення у обговорення, дискусії, обмін думками, висловлення критики, власної думки тощо.

Особистісний розвиток передбачає корекційні впливи, які дозволяють змінювати установки, переконання, мотивацію особистості у напрямі усвідомлення підлітками необхідності налагодження конструктивних взаємин і спілкування з навколишніми. Поставлені перед особистісним розвитком корекційні завдання вирішуються за рахунок таких психологічних механізмів, як переконання, навіювання, наслідування, що організовуються шляхом бесід, демонстрації й моделювання зразків конструктивної поведінки у ситуаціях суперечок, спорів, дискусії.

Поведінкове тренування призначається для «впровадження» набутих підлітками змін в установках і регуляції в реальну поведінку і спілкування. Головними корекційними механізмами виступають повторення і перенос. Засобами поведінкового тренування є вправи, які ставлять підлітків перед повторюваними задачами виявлення якостей толерантності і доброзичливості, самоконтролю і самоволодіння, партнерства, взаємодопомоги, ведення дискусії й суперечки.

Відтак, корекція конфліктності будується як комплексний психологічний вплив з використанням різноманітних методів за такими напрямками, як когнітивна підготовка, особистісний розвиток, поведінкове тренування підлітків.

Висновки до теми. Таким чином, корекція конфліктності підлітків спирається на психологічний комплекс «знання – мотивація – поведінка», що дозволяє учням, як усвідомити свої недоліки, так і виправити їх. Психологічний комплекс «знання – мотивація – поведінка» зумовлює єдність когнітивної підготовки, особистісного розвитку й поведінкового тренування підлітків.

Список рекомендованої літератури

1. Банькина С.В. Конфликты в современной школе: изучение и управление / С. В. Банькина, Е. И. Степанов. – М.: URSS: КомКнига, 2006. – 169 с.
2. Богданов Е. Н. Психология личности в конфликте: учебное пособие / Е. Н. Богданов, В. Г. Зазыкин. – [2-е изд.]. – СПб.: Питер, 2004. – 224 с.
3. Долинська Л.В., Матяш-Заяц Л.П. Психологія конфлікту: навч. посібник / Л.В. Долинська, Л.П. Матяш-Заяц. – К.: Каравела, 2010. – 304 с.
4. Життєві кризи особистості: наук.-метод. посібник. (Психологія життєвих криз особистості. – Ч. 1) / [за ред. В.М. Доній, Г. М. Несен, Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков та ін.]. – К.: ІЗМН, 1998. – 354 с.
5. Карамушка Л.М. Управління конфліктами в освітніх організаціях / Л.М. Карамушка. – К.: Шкільний світ, 2011. – 124 с.
6. Коваль І.А. Учбові конфлікти: психологічні аспекти / І.А. Коваль. – К.: ТЕКА, 2002. – 68 с.
7. Кочетов А.И. Работа с трудными подростками / А.И. Кочетов, Н.Н. Верцинская Н.Н. – М.: Просвещение, 1986. – 160 с.
8. Лушин П. В. О психологии человека в переходной период: как выживать, когда все рухнет? / П.В. Лушин. – К. : Наук. світ, 2007. – [2-е изд.] – 207 с.
9. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога: учебное пособие / Е.И. Рогов. – В 2 кн. – 2-е изд., перераб. и доп. – Кн. 1: Система работы психолога с детьми разного возраста. – М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 2004. – 384 с.
10. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2001. – 720 с.
11. Сергєєнкова О.П. Самопізнання: Навчальний посібник / О.П.Сергєєнкова. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2003. – 184 с.
12. Скотт Д.Г. Конфликты. Пути их преодоления / Д.Г. Скотт. – К.: Внешторгиздат, 1991. – 191 с.

Додатки

Додаток А. Діагностика потребнісно-мотиваційної конфліктності підлітків

Методика «Ціннісні орієнтації особистості» (ЦОО)

Мета: виявити вираженість спрямованості особистості на себе у порівнянні зі спрямованістю на спілкування та на справу; виявлення егоцентризму підлітків, що перешкоджає спілкуванню та взаємодії, як орієнтованість на корисні егоїстичні інтереси.

Інструкція: «Опитувальник складається з 27 пунктів, до кожного з яких можливі три варіанти відповідей: А, Б, В. Серед варіантів відповідей виберіть той, який найбільше відповідає вашій думці. Букву (А, Б, В), якою позначена вибрана відповідь, впишіть у бланк відповідей поряд з номером (1-27) під рубрикою «більш за все». Далі виберіть твердження, з яким ви цілковито не погоджуєтесь. Букву, якою позначене дане твердження, впишіть у бланк відповідей під рубрикою «менш за все».

Тестовий матеріал

1. Найбільше задоволення я отримую від:
 - А. Схвалення моєї роботи.
 - Б. Визнання, що робота зроблена добре.
 - В. Усвідомлення, що мене оточують друзі.
2. Якби я грав у футбол (волейбол, баскетбол), то я хотів би бути:
 - А. Тренером, який розробляє тактику гри.
 - Б. Відомим гравцем.
 - В. Вибраним капітаном команди.
3. Кращим педагогом є той, хто:
 - А. Виявляє інтерес до учнів і до кожного має індивідуальний підхід.
 - Б. Викликає інтерес учнів до предмету.
 - В. У нього на уроках ніхто не боїться висловити свою думку.
4. Мені подобається, коли люди:
 - А. Радіють виконаній роботі.
 - Б. Із задоволенням працюють у колективі.
 - В. Прагнуть виконати свою роботу краще за інших.
5. Я хотів би, щоб мої друзі:
 - А. Були чуйні і за можливості допомагали людям.

- Б. Булі віддані мені.
В. Були розумними і цікавими людьми.
6. Кращими друзями я вважаю тих:
А. З ким складаються хороші взаємини.
Б. На кого завжди можна покластися.
В. Хто може багато чого досягти в житті.
7. Більше всього я не люблю:
А. Коли мені щось не вдається.
Б. Коли псуються взаємини з товаришами.
В. Коли мене критикують.
8. Здається, найгірше, коли педагог:
А. Не приховує, що деякі учні йому несимпатичні, і насміхається з них.
Б. Викликає дух суперництва в колективі.
В. Недостатньо добре знає предмет, який викладає.
9. У дитинстві мені більше всього подобалося:
А. Проводити час з друзями.
Б. Почуття виконаної справи.
В. Коли мене за щось хвалили.
10. Я хотів би бути схожим на тих, хто:
А. Досягнув успіху в житті.
Б. По-справжньому захоплений своєю справою.
В. Є дружелюбним і доброзичливим.
11. У першу чергу школа повинна:
А. Навчити вирішувати життєві задачі.
Б. Розвивати індивідуальні здібності учня.
В. Виховувати якості, що допомагають взаємодіяти з людьми.
12. Якби у мене було більше вільного часу, більш охоче я використовував би його:
А. Для спілкування з друзями.
Б. Для відпочинку і розваг.
В. Для своїх улюблених справ і самоосвіти.
13. Найбільших успіхів я досягаю, коли:
А. Працюю з людьми, які мені подобаються.
Б. У мене цікава робота.
В. Мої зусилля добре винагороджуються.
14. Я люблю, коли:
А. Інші люди мене цінують.
Б. Отримую задоволення від хорошої виконаної роботи.

- В. Приємно проводжу час з друзями.
15. Якби про мене вирішили написати в газеті, то мені хотілося би, щоб:
- А. Розказали про цікаву справу, пов'язану з моєю діяльністю.
 - Б. Написали про мою діяльність.
 - В. Обов'язково розповіли про колектив, в якому я працюю.
16. Краще всього я вчуся, якщо викладач:
- А. Має до мене індивідуальний підхід.
 - Б. Зуміє викликати у мене інтерес до предмету.
 - В. Влаштовує колективні обговорення проблем, що вивчаються.
17. Для мене немає нічого гіршого, ніж:
- А. Приниження особистої гідності.
 - Б. Невдача при виконанні важливої справи.
 - В. Втрата друзів.
18. Більше всього я ціню:
- А. Успіх.
 - Б. Корисну спільну діяльність.
 - В. Здоровий практичний розум і кмітливість.
19. Я не люблю людей, які:
- А. Вважають себе гіршими за інших.
 - Б. Часто сваряться і конфліктують.
 - В. Постають проти всього нового.
20. Приємно, коли:
- А. Працюєш над важливою для всіх справою.
 - Б. Маєш багато друзів.
 - В. Викликаєш захоплення і всім подобаєшся.
21. Керівник у першу чергу повинен бути:
- А. Доступним.
 - Б. Авторитетним.
 - В. Вимогливим.
22. У вільний час я охоче прочитав би книги:
- А. Про те, як підтримувати хороші взаємини з людьми.
 - Б. Про життя знаменитих і цікавих людей.
 - В. Про останні досягнення науки і техніки.
23. Якби у мене були здібності до музики, я вважав би за краще бути:
- А. Диригентом.
 - Б. Композитором.
 - В. Солістом.
24. Мені би хотілося:

- А. Придумати цікавий конкурс.
 Б. Перемогти у конкурсі.
 В. Організувати конкурс і керувати ним.
25. Для мене найважливіше знати:
 А. Що я хочу зробити.
 Б. Як досягти мети.
 В. Як організувати людей для досягнення мети.
26. Людина повинна прагнути до того, щоб:
 А. Інші були нею задоволені.
 Б. Перш-за все виконати своє завдання.
 В. Їй не потрібно було дорікати за виконану роботу.
27. Краще за все я відпочиваю у вільний час:
 А. У спілкуванні з друзями.
 Б. Дивлячись кінофільм.
 В. Займаючись улюбленою справою.

Записані в бланку для відповідей букви відповідають певній спрямованості особистості. За допомогою ключа визначаємо, яка спрямованість вибрана досліджуваним як найбільш йому відповідна (2 бали) чи найменш відповідна (0 балів). Спрямованість, що залишилася невибраною, отримує 1 бал. Для зручності підрахунку використовують бланк відповідей. Отримані результати підсумовуються і визначається провідна спрямованість.

БЛАНК ВІДПОВІДЕЙ

№ з/п	Більш за все	Менш за все
1.		
2.		
3.		
4.		
5.		
6.		
7.		
8.		
9.		
10.		
11.		
12.		
13.		
14.		

КЛЮЧ

№ п /п	На себе	На спілкування	На справу
1.	А	В	Б
2.	Б	В	А
3.	А	В	Б
4.	В	Б	А
5.	Б	А	В
6.	В	А	Б
7.	В	Б	А
8.	А	Б	В
9.	В	А	Б
10.	А	В	Б
11.	Б	В	А
12.	Б	А	У
13.	В	А	Б
14.	А	В	Б

15.		
16.		
17.		
18.		
19.		
20.		
21.		
22.		
23.		
24.		
25.		
26.		
27.		

15.	Б	В	А
16.	А	В	Б
17.	А	В	Б
18.	А	Б	В
19.	А	Б	В
20.	В	Б	А
21.	Б	А	В
22.	Б	А	В
23.	В	А	Б
24.	Б	В	А
25.	А	В	Б
26.	В	А	Б
27.	Б	А	В

**Опитувальник потреби особистості в досягненнях
(Ю.Б. Орлов)**

Мета: визначення готовності до співпраці.

Інструкція. Опитувальник містить 22 твердження, щодо кожного вам слід висловити власну думку. Якщо ви погоджуєтесь із твердженням, напишіть біля нього «Так», якщо не погоджуєтесь – «Ні». Відповідайте швидко, не замислюючись.

Текст опитувальника:

1. Вважаю, що успіх у житті залежить швидше від випадку, ніж від розрахунку.
2. Якщо я втрачу улюблену справу, життя для мене не буде мати сенсу.
3. Для мене в будь-якій справі важливішим є процес її виконання, а не кінцевий результат.
4. Вважаю, що люди більше страждають від проблем на роботі, ніж від поганих стосунків із близькими.
5. На мою думку, більшість людей живе далекими цілями, а не близькими.
6. У моєму житті було більше успіхів, ніж невдач.
7. Емоційні люди мені подобаються більше, ніж діяльні.
8. Навіть у звичайній роботі доцільно вдосконалити деякі її елементи.
9. Замріявшись про успіх, я можу забути про запобіжні заходи для

уникнення невдач.

10. Мої батьки вважають мене ледачою дитиною.
11. Вважаю, що в моїх невдачах винні швидше обставини, ніж я сам.
12. Мої батьки занадто суворо контролювали мене.
13. Терпіння в мені більше, ніж здібностей.
14. Лінощі, а не сумніви в успіху змушують мене часто відмовлятися від своїх намірів.
15. Думаю, що я впевнена у собі людина.
16. Заради успіху я можу ризикнути, навіть якщо шанси не на мою користь.
17. Я не старанна людина.
18. Коли все спокійно, моя енергія підсилюється.
19. Якби я був журналістом, то писав би краще про оригінальні винаходи, ніж про події.
20. Мої близькі, зазвичай, не поділяють моїх планів.
21. Рівень моїх вимог нижчий ніж у моїх товаришів.
22. Мені здається, що наполегливості в мені більше, ніж здібностей.

Інтерпретація даних: Якщо Ваша відповідь збігається з ключем, поставте 1 бал. Рівень потреби в досягненнях визначається загальною сумою балів. Слід зауважити, що зі зниженням рівня потреби у досягненнях зростає конфліктність. Виходячи з цього, отримана сума балів переводиться в шкальну оцінку рівня потреби в досягненнях відповідно до поданої таблиці.

Ключ:

«Так»: 2, 6, 7, 8, 14, 16, 18, 19, 21, 22;

«Ні»: 1, 3, 4, 5, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 17, 20.

Сума балів	0-9	10	11	12	13	14	15	16	17	18-22
Шкальна оцінка	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
Рівень ПД	Низький			Середній				Високий		

Методика діагностики загальної комунікативної толерантності (В.В. Бойко)

Мета: методика діагностики загальної комунікативної толерантності, запропонована В.В. Бойко, дозволяє діагностувати толерантні та інтолерантні установки особистості, які виявляються у процесі спілкування.

Інструкція: Пункти опитувальника згруповані у 9 шкал. Бланк пропонується респондентам без назви шкал. Досліджуваним пропонують оцінити запропоновані судження, користуючись оцінками від 0 до 3 балів: 0 - балів – не погоджуюсь, 1 – іноді погоджуюсь, 2 - часто погоджуюсь, 3 –абсолютно погоджуюсь.

Шкала 1. Неприйняття чи нерозуміння індивідуальності іншої людини.

1. Повільні люди зазвичай діють мені на нерви.
2. Мене дратують метушливі, непосидючі люди.
3. Шумні дитячі ігри я переношу важко.
4. Оригінальні, нестандартні, яскраві люди мені не подобаються.
5. Людина, яка не має недоліків, насторожила би мене.

Шкала 2. Порівняння власних якостей з якостями інших людей.

6. Мене зазвичай виводить із рівноваги некмітлива людина.
7. Мене дратують бажаючі поспілкуватися.
8. Мені важко спілкуватися з байдужим для мене супутником у потязі чи літаку.
9. Мені важко розмовляти з випадковим супутником, який знає менше за мене.
10. Мені важко знайти спільну мову з людьми, які відрізняються від мене рівнем інтелекту.

Шкала 3. Категоричність чи консерватизм в оцінці інших людей.

11. Сучасна молодь викликає неприємні відчуття своїм зовнішнім виглядом (зачіска, косметика, вбрання).
12. «Нові українці» зазвичай залишають неприємне враження своєю жадібністю.
13. Представники деяких національностей мені неприємні.
14. Є тип чоловіків (жінок), яких я не терплю.
15. Терпіти не можу людей із низьким професійним рівнем.

Шкала 4. Невміння приховувати неприємні відчуття при зіткненні з некомунікабельними якостями партнерів.

16. Вважаю, що на грубість потрібно відповідати тим же.
17. Мені важко приховувати, якщо людина мені чимось неприємна.
18. Мене дратують люди, які прагнуть у суперечці дотримуватись лише власної точки зору.
19. Мені неприємні самовпевненні люди.
20. Зазвичай мені важко утримуватись від зауважень озлоблених чи нервових людей, яка штовхається в транспорті.

Шкала 5. Прагнення перевиховати партнерів.

21. Я полюбляю повчати оточуючих.
22. Невиховані люди обурюють мене.
23. Я часто люблю себе на тому, що прагну виховувати інших.
24. Я постійно роблю комусь зауваження.
25. Я люблю керувати близькими.

Шкала 6. Прагнення підігнати партнера під себе.

26. Мене дратують люди похилого віку в міському транспорті чи в магазинах.
27. Жити в одній кімнаті з чужою людиною мені важко.
28. Коли інший не погоджується в чомусь з моєю правильною думкою, то зазвичай це дратує мене.
29. Я проявляю нетерпіння, коли зі мною сперечаються.
30. Мене дратує, якщо інша людина робить щось по-своєму, а не так, як мені хочеться.

Шкала 7. Невміння прощати іншим помилки.

31. Зазвичай я сподіваюсь, що моїм ворогам дістанеться за усі їхні вчинки.
32. Мене часто дорікають в буркотінні.
33. Я довго пам'ятаю образи, які нанесені мені тими, кого я ціную чи поважаю.
34. Не можна прощати друзям чи знайомим безтактовні жарти.
35. Якщо хтось зневажить мою гідність, я на нього ображусь.

Шкала 8. Нетерплячість до фізичного чи психічного дискомфорту

36. Я засуджую людей, які плачуться та скаржаться іншим.
37. Я не одобряю своїх знайомих, які при усякому зручному випадку розповідають про свої хвороби.
38. Я стараюсь припинити розмову, коли хтось розпочне скаржитися на своє сімейне життя.
39. Зазвичай я без особливої уваги вислуховую сповідь друзів (подруг).

40. Мені іноді подобається розізлити кого-небудь із рідних чи друзів.

Шкала 9. Невміння пристосовуватися до характеру і звичок інших.

41. Як правило, мені важко поступитися іншим.

42. Мені важко спілкуватися з людьми, у яких тяжкий характер.

43. Зазвичай, мені важко пристосовуватись до нових людей у сумісній роботі.

44. Я прагну не підтримувати взаємини з дивними людьми.

45. Частіше всього я приміцпиво наполягаю на своєму, навіть якщо розумію, що інший правий.

Інтерпретація результатів: За кожною шкалою підраховується загальна сума балів. Максимальна кількість балів за кожною шкалою –15, загальна по всім шкалам –135. Велике число набраних респондентом балів вказує на його високий рівень нетерплячості до оточуючих. Розгляд відповідей за окремими шкалами дозволяють виявити найбільш характерні аспекти і тенденції прояву комунікативної толерантності та інтолерантності.

Методика діагностики комунікативних установок (В.В. Бойко)

Мета: виявлення трьох негативних комунікативних установок особистості щодо інших (завуальована та відкрита жорстокість у взаєминах між людьми; бурчання, тобто схильність робити необгрунтовані узагальнення негативних фактів у взаєминах між людьми), а також визначення негативного особистого досвіду спілкування і обгрунтованого негативізму у судженнях про людей.

Інструкція: Вам потрібно прочитати кожне із запропонованих нижче тверджень і відповісти «так» чи «ні», висловлюючи згоду або незгоду з ними.

Текст опитувальника

1. Мій принцип у взаєминах між людьми: довіряй, але перевіряй.
2. Краще думати про людину погано і помилитися, ніж навпаки (думати добре і помилитися).
3. Високопоставлені посадовці, як правило, хитруни.
4. Сучасна молодь не вміє переживати глибоке почуття кохання.

5. З роками я став більш потайним, тому що часто доводилось бути покараним за свою довірливість.
6. Зазвичай у кожному колективі присутня заздрість або підсиджування.
7. Більшість людей позбавлені почуття співчувати іншим.
8. Більшість працівників на підприємствах та в установах намагаються
прибрати до рук усе, що погано лежить.
9. Підлітки в більшості випадків виховані погано.
10. У моєму житті часто зустрічалися цинічні люди.
11. Буває так: робиш добро людям, а потім шкодуєш про це, тому що вони платять невдячністю.
12. Добро має бути з кулаками.
13. З нашим народом можна побудувати щасливе майбутнє в недалекому майбутньому.
14. Нерозумних навколо себе бачиш частіше, ніж розумних.
15. Більшість людей, з якими доводиться мати ділові стосунки, розігрують із себе порядних, але насправді вони інші.
16. Я дуже довірлива людина.
17. Має рацію той, хто вважає, що треба більше боятися людей, а не звірів.
18. Милосердя в нашому суспільстві ще у найближчому майбутньому залишиться ілюзією.
19. Наша дійсність робить людину стандартною.
20. Вихованість у моєму оточенні – рідкісна якість.
21. Зазвичай я завжди зупиняюсь, щоб відповісти на питання перехожого.
22. Більшість людей піде на аморальні вчинки заради особистих інтересів.
23. Люди, як правило, безініціативні в роботі.
24. Літні люди в більшості показують свою озлобленість кожному.
25. Більшість людей на роботі люблять попліткувати один про одного.

Інтерпретація результатів:

1. *Завуальована жорстокість у взаєминах між людьми, в судженнях про них.* Про завуальовану жорстокість у взаєминах між людьми свідчать наступні варіанти відповідей (у дужках вказується кількість балів, що нараховується за відповідний варіант): 1 –так (3),

6 –так (3), 11 –так (7), 16 –немає (3), 21 –немає (4). Максимально можна набрати 20 балів. Чим більше балів, тим яскравіше виявлена завуальована жорстокість у взаєминах між людьми.

2. *Відкрита жорстокість у взаєминах між людьми.* Особистість не приховує своєї негативні оцінки з приводу вчинків більшості оточуючих. Висновки про них різкі, однозначні і зроблені, можливо назавжди. Про відкриту жорстокість слід судити з таких питань опитувальника: 2 –так (9), 7 – так (8), 12 – так (10), 17 –так (10), 22 – так (8). Максимальна кількість балів –45.

3. *Обґрунтований негативізм у судженнях про людей.* Це об'єктивно обумовлені негативні висновки про деяких людей і окремі сторони взаємодії. Обґрунтований негативізм виявляється в таких питаннях і варіантах відповідей: 3 –так (1), 8 –так (1), 13 – немає (1), 18 –так (1), 23 –так (1). Максимальне число балів – 5.

4. *Буркотіння, тобто схильність робити необґрунтовані узагальнення негативних фактів в області взаємин з партнерами.* Про наявність такого компоненту в негативній установці свідчать наступні питання з опитувальника: 4 –так (2), 9 –так (2), 14 –так (2), 19 –так (2), 24 –так (2). Максимальна кількість балів –10.

5. *Особистий досвід негативного спілкування.* Про негативний особистий досвід спілкування свідчать запитання: 5 –так (5), 10 –так (5), 15 –так (5), 20 –так (4), 25 –так (1). Максимальна кількість балів –20.

Для підрахунку показника негативної комунікативної установки необхідно підрахувати отриманий сумарний бал. Якщо бал вище середнього – 33, це свідчить про наявність негативної комунікативної установки, яка цілком ймовірно несприятливо позначиться на якості спілкування з іншими людьми.

Додаток Б. Діагностика емоційно-вольової конфліктності підлітків

Методика діагностики самоконтролю в спілкуванні М.Снайдера.

Мета: визначення рівнів комунікативного контролю (високий, середній, низький).

Інструкція: Досліджуваним пропонують десять тверджень, які характеризують реакції на деякі життєві ситуації. Кожне потрібно оцінити як правильне або неправильне стосовно себе, і, відповідно з номером твердження, поставити букву «П» або «Н».

1. Мені здається важким мистецтво наслідувати інших людей.
2. Я, мабуть, зміг би зіграти дурника, щоб привернути увагу або потішити оточуючих.
3. З мене міг би вийти непоганий актор.
4. Іншим людям іноді здається, що я переживаю щось більш глибоко, ніж це є насправді.
5. В компанії я рідко опиняюся в центрі уваги.
6. В різних ситуаціях і в спілкуванні з різними людьми я часто поведжуся абсолютно по-різному.
7. Я можу відстоювати тільки те, в чому я щиро переконаний.
8. Щоб досягти успіху в справах і у взаєминах з людьми, я прагну бути таким, яким мене бажають бачити інші.
9. Я можу бути доброзичливим з людьми, яких я не терплю.
10. Я не завжди такий, яким здаюся.

Інтерпретація результатів:

Нараховують 1 бал за відповідь „Н” на 1, 5 і 7 запитання і за відповідь „П” на решту запитань. Підраховують суму балів.

0 - 3 бали – низький комунікативний контроль. Поведінка стійка, не вважає за потребу змінюватися в залежності від ситуацій. Здатні до відвертого саморозкриття в спілкуванні. Деяких з них вважають неприємними в спілкуванні із-за надмірної прямолінійності.

4 - 6 балів – середній комунікативний контроль, відверті, проте не стримані у своїх емоційних проявах.

7 - 10 балів – високий комунікативний контроль. Легко перевтілюються, гнучко реагують на зміни ситуації, спроможні передбачити враження, яке справляють на навколишніх. Люди з високим комунікативним контролем (за Снайдером) постійно

слідкують за собою, добре знають, де і як поводитися, керують своїми емоціями. Разом з тим, вони не люблять непрогнозованих ситуацій: Їх позиція: „ Я такий, який я є в даний момент”.

Дослідження імпульсивності (В.А.Лосєнков)

Мета: визначення рівня імпульсивності.

Інструкція: Запропонований вам тест-опитувальник містить 20 запитань. До кожного із запитань подано шкалу відповідей. Уважно прочитайте кожне запитання і позначте номер вибраної відповіді. Перевагу надайте тій відповіді, яка перша спаде вам на думку.

Текст опитувальника:

I. Якщо ви почали щось робити, то чи завжди доводите справу до кінця?

1. Звичайно, так.
2. Мабуть, так.
3. Мабуть, ні.
4. Ні, не завжди.

II. Ви завжди спокійно реагуєте на різкі зауваження на свою адресу?

1. Звичайно, так.
2. Мабуть, так.
3. Мабуть, ні.
4. Звичайно, ні.

III. Ви завжди виконуєте свої обіцянки?

1. Звичайно, так.
2. Мабуть, так.
3. Мабуть, ні.
4. Звичайно, ні.

IV. Ви часто говорите і дієте під впливом миттєвого настрою?

1. Дуже часто.
2. Досить часто.
3. Досить рідко.
4. Майже ніколи.

V. Чи ви добре володієте собою в критичних, напружених ситуаціях?

1. Так, завжди володію.
2. Мабуть, завжди.
3. Мабуть, ні.
4. Ні, не володію.

VI. Чи часто у вас без видимих або достатньо вагомих на те причин змінюється настрій?

1. Дуже часто.
2. Буває час від часу
3. Рідко.
4. Такого взагалі не буває.

VII. Чи часто вам доводиться робити щось нашвидкоруч, коли час обмежений?

1. Звичайно, так.
2. Мабуть, так.
3. Мабуть, ні.
4. Звичайно, ні.

VIII. Чи могли би ви назвати себе цілеспрямованою людиною?

1. Так, звичайно.
2. Мабуть, так.
3. Швидше всього, ні.
4. Ні.

IX. Чи дотримуєтеся ви у словах і вчинках прислів'я «сім разів відміряй, один раз відріж»?

1. Так, завжди.
2. Часто.
3. Рідко.
4. Ні, майже ніколи.

X. Ви байдужі до тих, хто несправедливо бубнить і зачіпає вас, наприклад, у громадському транспорті?

1. Так я реагую майже завжди.
2. Так я реагую досить часто.
3. Я рідко так реагую.
4. Я ніколи так не реагую.

XI. Ви маєте сумнів щодо своїх сил і здібностей?

1. Так, часто.
2. Ніколи.
3. Рідко.
4. Майже ніколи.

XII. Чи легко ви захоплюєтеся новою справою, яка потім вам швидко набридає?

1. Зазвичай, так.
2. Мабуть, так.
3. Мабуть, ні.
4. Зазвичай, ні.

XIII. Ви вмієте стриматися, коли хтось із дорослих незаслужено вам дорікає?

1. Звичайно, так.
2. Мабуть, так.
3. Мабуть, ні.
4. Звичайно, ні.

XIV. Вам здається, що ви ще не знайшли свій сенс життя?

1. Згоден, саме так воно і є.
2. Швидше всього, це так.
3. З цим я навряд чи погоджуюся.
4. Я з цим не погоджуюсь.

XV. Чи може ваша думка про себе змінюватися під впливом деяких нових обставин?

1. Саме так.
2. Досить ймовірно.
3. Мало ймовірно.
4. Майже неможливо.

XVI. Зазвичай вас важко роздратувати?

1. Звичайно, так.
2. Мабуть, так.
3. Мабуть, ні.
4. Звичайно, ні.

XVII. Чи виникають у вас бажання, які з багатьох причин неможливо здійснити?

1. Такі бажання виникають у мене часто.
2. Такі бажання виникають час від часу.
3. У мене рідко виникають такі бажання.
4. Нездійснених бажань у мене не виникає.

XVIII. Чи помічаєте ви, обговорюючи з кимось важливі життєві проблеми, що ваші погляди ще не визначилися?

1. Так, часто помічаю.
2. Іноді помічаю.
3. Помічаю, досить рідко.
4. Ні, ніколи не помічаю.

XIX. Чи трапляється таке, що якась справа вам так набридає, що, не закінчивши її, ви починаєте нову?

1. Так часто трапляється.
2. Іноді так буває.
3. Так буває досить рідко.
4. Таке майже ніколи не трапляється.

XX. Ви досить неврівноважена людина?

1. Звичайно, так.

2. Мабуть, так.
3. Мабуть, ні.
4. Звичайно, ні.

Інтерпретація результатів: У даному опитувальнику чотирибальна шкала відповідей.

Для запитань I, II, III, V, VIII, IX, X, XIII, XVI номер шкали відповідає кількості балів, тобто 1, 2, 3, 4.

Для запитань IV, VI, VII, XI, XII, XIV, XV, XVII, XVIII, XIX, XX бали вираховують за шкалою у зворотному порядку, тобто шкалі 1 відповідає 4 бали, шкалі 2 – 3 бали, шкалі 3- 2 бали, а шкалі 4-1 бал.

У процесі обробки результатів підраховують величину показника імпульсивності, який дорівнює загальній сумі балів за всіма питаннями опитувальника.

66-80 балів – імпульсивність високого рівня; 35-65 балів – рівень імпульсивності середній, 34 і менше балів – імпульсивність низького рівня.

Опитувальник Ч.Д. Спілбергера (дослідження тривожності)

Мета: визначення рівня тривожності.

Інструкція: Прочитайте уважно кожне з наведених нижче речень і закресліть відповідне число в залежності від вашого самопочуття у даний час. Перевагу надайте тій відповіді, яка перша спаде вам на думку.

Текст опитувальника:

№	Твердження	Відповіді			
		ні, це не так	напевно так	правильно	цілком правильно
1.	Я спокійний (на)	1	2	3	4
2.	Мені нічого не загрожує	1	2	3	4
3.	Я схвилюваний (на)	1	2	3	4
4.	Я стурбований (на)	1	2	3	4
5.	Я почуваю себе вільно	1	2	3	4
6.	Я пригнічений (на)	1	2	3	4
7.	Мене хвилюють можливі невдачі	1	2	3	4
8.	Я почуваю себе спокійно	1	2	3	4
9.	Я схвилюваний (на)	1	2	3	4

10.	Я відчуваю внутрішнє задоволення	1	2	3	4
11.	Я впевнений (на) у собі	1	2	3	4
12.	Я нервуюсь	1	2	3	4
13.	Я не знаходжу собі місця	1	2	3	4
14.	Я роздратований (на)	1	2	3	4
15.	Я не почуваю скутості, напруження	1	2	3	4
16.	Я задоволений (на)	1	2	3	4
17.	Я стурбований (на)	1	2	3	4
18.	Я надто збуджений (на) і мені це неприємно	1	2	3	4
19.	Мені радісно	1	2	3	4
20.	Мені приємно	1	2	3	4
21.	Я відчуваю задоволення	1	2	3	4
22.	Я дуже швидко втомлююсь	1	2	3	4
23.	Я легко можу заплакати	1	2	3	4
24.	Я хотів (ла) би бути таким щасливим, як інші	1	2	3	4
25.	Нерідко я програю, тому що довго роздумую	1	2	3	4
26.	Як правило, я почуваю себе бадьорим (рою)	1	2	3	4
27.	Я спокійний (на) та зібраний (на)	1	2	3	4
28.	Очікувані труднощі, як правило, дуже хвилюють мене	1	2	3	4
29.	Я надто переживаю за дрібниць	1	2	3	4
30.	Я цілком щасливий (ва)	1	2	3	4
31.	Я сприймаю все дуже близько до серця	1	2	3	4
32.	Мені не вистачає впевненості в собі	1	2	3	4
33.	Як правило, я почуваю себе в безпеці	1	2	3	4
34.	Я намагаюсь уникати критичних ситуацій та труднощів	1	2	3	4
35.	У мене буває нудьга	1	2	3	4
36.	Я задоволений (на)	1	2	3	4
37.	Будь-які дрібниці відволікають і хвилюють мене	1	2	3	4
38.	Я досить сильно хвилююся за свої	1	2	3	4

	проблеми і довго не можу про них забути				
39.	Я врівноважена людина	1	2	3	4
40.	Мене охоплює тривога, коли я думаю про свої справи, турботи	1	2	3	4

Інтерпретація результатів: Якщо досліджуваний відповів менше, ніж на 18 питань, то обробка результатів не має сенсу. Окремо вимірюють ситуативну (твердження № 1-20) і особистісну (твердження № 21-40) тривожність. Під час аналізу результатів самооцінки потрібно пам'ятати, що загальний підсумковий показник може знаходитися в діапазоні від 20 до 80 балів за кожною окремою шкалою. Орієнтовні оцінки тривожності:

- 0 - 30 балів – низький рівень тривожності;
- 31-45 балів – середній рівень тривожності;
- 46 і більше балів – високий рівень тривожності.

Опитувальник Айзенка (шкала «Нейротизм»)

Мета: використовується для вивчення показника «емоційна стабільність». Опитувальник Айзенка спрямований на дослідження трьох індивідуальних якостей дитини – інтравертність-екстравертність, нейротизм, брехливість. Шкала «Нейротизм» вимірює емоційність підлітків у діапазоні «нестабільна-стабільна».

Інструкція: Прочитайте питання, на які можна відповісти лише «так» чи «ні». Намагайтеся відповідати швидко, але будьте уважні, подумайте перед тим, як дати відповідь.

Текст опитувальника:

1. Чи часто тобі потрібні друзі, які могли би тебе підтримати або втішити?
2. Чи часто у тебе змінюється настрій?
3. Чи буває так, що іноді тобі заважають заснути різні думки?
4. Ти колись почував себе нещасним, хоча для цього не було справжньої причини?
5. Чи часто ти дратуєшся?
6. Ти нервуєшся внаслідок неприємних подій, які ледь не відбулися і все закінчилось добре?
7. Чи буває іноді так, що у тебе без жодної причини сильно б'ється серце?

8. Чи сильно ти засмучуєшся, якщо люди знаходять недоліки у роботі, яку ти зробив?
9. Чи часто ти почуваєшся втомленим (ою) без жодної причини?
10. Чи легко ти ображаєшся?
11. Чи буває так, що у тебе сильно паморочиться голова?
12. Ти часто відчуваєш, що тобі щось дуже набридло?
13. Ти іноді хвилюєшся так сильно, що тобі важко всидіти на місці?
14. Тобі часто сняться страшні сни?
15. Тебе легко засмутити?
16. Якщо тобі нещастить потрапити у незручне становище, ти довго потім нервуєшся?
17. Тобі важко відмовити комусь у проханні?
18. Чи бувають такі моменти, коли тобі не хочеться жити?
19. Ти часто відволікаєшся, коли робиш уроки?
20. Тобі звичайно буває важко заснути?
21. Чи часто ти почуваєшся самотнім?
22. Чи часто ти зважуєшся на щось, але уже запізно?
23. Ти іноді почуваєшся особливо веселим або сумним без жодної причини?
24. Тобі часто доводиться хвилюватись внаслідок того, що ти зробив щось не подумавши?

Реєстраційний бланк до шкали «Нейротизм» дитячого опитувальника Айзенка

	ТАК	НІ		ТАК	НІ		ТАК	НІ
1			9			17		
2			10			18		
3			11			19		
4			12			20		
5			13			21		
6			14			22		
7			15			23		
8			16			24		

Інтерпретація результатів: Максимальна кількість балів по шкалі «нейротизм» – 24. Діти, які набрали більше 12 балів, емоційно нестабільні. Діти з низьким рівнем нейротизму – менше 12 балів.

Ключ до дитячого варіанта опитувальника Айзенка

Шкала	№ питання
-------	-----------

	Так	Ні
Нейротизм	1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19, 20,21,22,23,24	

***Додаток В. Діагностика комунікативно-поведінкової
конфліктності підлітків***

***Методика визначення стилів поведінки в конфліктній ситуації
К.Томаса***

Мета: визначення типу поведінки особистості у конфліктній ситуації»; дослідження проявів конфліктності підлітків у їх поведінці.

Інструкція: Вам пропонують тридцять парних тверджень, які описують поведінку в конфліктній ситуації. З кожної пари вам необхідно вибрати те твердження, яке найбільш прийнятне для вас, найбільш чітко характеризує вашу поведінку.

Текст опитувальника:

1. А. Іноді я даю можливість іншим узяти на себе відповідальність за вирішення дискусійного питання.
Б. Перш ніж обговорювати те, в чому ми не погоджуємось, я прагну звернути увагу на те питання, де ми дійшли згоди.
2. А. Я прагну знайти компромісне рішення.
Б. Я намагаюся залагодити справу з урахуванням інтересів іншої людини та моїх власних.
3. А. Звичайно я настирливо прагну домогтися свого.
Б. Іноді я жертвую власними інтересами заради інтересів іншої людини.
4. А. Я прагну знайти компромісне рішення.
Б. Я намагаюся не засмутити іншу людину.
5. А. У тяжких ситуаціях я завжди прагну знайти підтримку в іншій людині.
Б. Я прагну зробити все, щоб уникнути зайвої тривожності.
6. А. Я намагаюся уникнути неприємностей.
Б. Я прагну домогтися свого.
7. А. Я прагну відкласти рішення дискусійного питання для того, щоб з часом розв'язати його остаточно.
Б. Я вважаю можливим у чомусь поступитися, щоб домогтися

свого.

8. А. Як правило, я наполегливо прагну домогтися свого.
Б. Я насамперед прагну визначити, у чому полягають інтереси усіх задіяних осіб.
9. А. Думаю, що не завжди варто хвилюватися за деякого непорозуміння між людьми.
Б. Я докладаю усіх зусиль, аби домогтися свого.
10. А. Я твердо прагну досягти свого.
Б. Я намагаюся знайти компромісне рішення.
11. А. Я насамперед прагну визначити, у чому полягають інтереси усіх задіяних осіб.
Б. Я намагаюся заспокоїти інших і зберегти наші добрі відносини.
12. А. Переважно я уникаю позиції, яка може призвести до суперечки.
Б. Я даю можливість іншому притримуватись своєї думки, якщо він також піде мені назустріч.
13. А. Я вибираю позицію посередника.
Б. Я наполягаю, щоб усе було зроблено по-моєму.
14. А. Я повідомляю іншому свою точку зору і запитую про його погляди.
Б. Я намагаюся довести іншому логіку та перевагу моїх поглядів.
15. А. Я прагну заспокоїти іншого і зберегти наші стосунки.
Б. Я прагну зробити все необхідне, щоб уникнути напруження.
16. А. Я прагну не зачепити інтересів іншого.
Б. Я переважно намагаюсь переконати іншого у перевагах моєї позиції.
17. А. Зазвичай, я наполегливо прагну домогтися свого.
Б. Я прагну зробити все, щоб уникнути непотрібної напруженості.
18. А. Я дам можливість іншому перемогти, якщо це зробить його щасливим.
Б. Я дам можливість іншому притримуватись своєї думки, якщо він також піде мені назустріч.
19. А. Насамперед я намагаюся визначити суть дискусійної проблеми.
Б. Я намагаюсь відкласти розв'язання складної проблеми для того, щоб у майбутньому вирішити її остаточно.
20. А. Я намагаюся негайно узгодити суперечку.

- Б. Я прагну знайти найкраще поєднання здобутків та витрат для нас обох.
21. А. Під час дискусії я прагну бути уважним до іншого.
Б. Я завжди прагну обговорити проблему.
22. А. Я намагаюся зайняти позицію посередника.
Б. Я відстоюю власну позицію.
23. А. Як правило, я переймаюся тим, щоб задовільнити бажання кожного із нас.
Б. Іноді я надаю можливість іншим узяти на себе відповідальність за розв'язання спірного питання.
24. А. Якщо позиція іншого здається йому дуже важливою, я піду йому назустріч.
Б. Я прагну переконати інших піти на компроміс.
25. А. Я намагаюся переконати іншого у своїй правоті.
Б. Ведучи переговори, я намагаюся бути уважним до аргументів іншого.
26. А. Я переважно пропоную свою позицію.
Б. Я майже завжди прагну задовольнити інтереси кожного з нас.
27. А. Найчастіше я прагну уникати суперечок.
Б. Якщо це зробить іншу людину щасливою, я дам їй можливість наполягати на своєму.
28. А. Я настирливо прагну домогтися свого.
Б. Іноді я намагаюся знайти підтримку у іншого.
29. А. Я пропоную середню позицію.
Б. Думаю, що не завжди варто хвилюватися внаслідок непорозумінь, які виникають.
30. А. Я прагну не хвилювати іншого.
Б. Я завжди притримуюся такої позиції у суперечці, за якої ми змогли би спільно домогтися успіху.

Ключ

№	Суперництво	Співпраця	Компроміс	Уникнення	Пристосування
1				А	Б
2		Б	А		
3	А				Б
4			А		Б
5					
6	Б			А	
7			Б	А	
8	А	Б			
9	Б			А	

10	А		Б		
11	А				Б
12				Б	А
13	Б		А		А
14	Б	А			
15				Б	А
16	Б				А
17	А			Б	
18			Б		А
19		А		Б	
20		А	Б		
21		Б			А
22	Б		А		
23		А		Б	
24			Б		А
25	А				Б
26		Б	А		
27				А	Б
28	А	Б			
29			А	Б	
30		Б			А

Інтерпретація результатів: Кількість балів, які набрав досліджуваний по кожній шкалі, дають уявлення про виявлення у нього тенденції до проявів відповідних форм поведінки в конфліктних ситуаціях.

Методика «Уникнення конфлікту»

Мета: визначення у підлітків тенденції до конфліктної поведінки.

Інструкція: Прочитайте питання, на які можна відповісти лише «так» чи «ні». Намагайтеся відповідати швидко, але будьте уважні, подумайте перед тим, як дати відповідь.

Текст опитувальника:

1. Завжди програю у конфліктній ситуації.
2. Вважаю, що конфліктів потрібно уникати.
3. Висловлюю свою думку, ніби-то вибачаючись.
4. Вважаю, що програю, якщо висловлю свою незгоду.
5. Дивуюсь, чому мене не розуміють інші.
6. Розповідаю про конфлікт стороннім людям.

7. Сприймаю конфлікт досить емоційно.
 8. Вважаю, що в конфлікті недоцільно демонструвати свої емоції.
 9. Відчуваю, що бажано поступитись, якщо хочу розв'язати конфлікт.
 10. Вважаю, що люди завжди з труднощами виходять з конфлікту.
- Інтерпретація результатів:** За кожну відповідь “так” нараховують 1 бал. 7-8 балів – у поведінці явна тенденція до конфліктності; 4-6 балів – схильність до конфліктів середнього рівня; 1-3 балів – тенденція невиражена.

Методика оцінки агресивності у взаєминах А. Асінгера.

Мета: визначення рівня агресивності поведінки неповнолітніх.

Інструкція: Запропонований Вам опитувальник містить 20 запитань. До кожного запитання є три варіанти відповідей. Виберіть, будь-ласка, той варіант, який найкраще характеризує вашу поведінку.

Текст опитувальника:

1. Чи схильні Ви шукати шляхи до примирення після чергового конфлікту?
 1. Завжди
 2. Іноді
 3. Ніколи
- II. Як Ви поведетесь у критичній ситуації?
 1. Дуже роздратовані, але зовні це непомітно.
 2. Зберігаєте повний спокій.
 3. Втрачаєте самовладання.
- III. Яким вважають Вас однокласники?
 1. Самовпевненим і заздрисним.
 2. Доброзичливим.
 3. Спокійним і незаздрисним.
- IV. Як Ви відреагуєте, якщо Вам запропонують відповідальну роботу?
 1. Приймете її з деякими побоюваннями.
 2. Погодитесь без коливань.
 3. Відмовитесь від неї ради власного спокою.
- V. Як Ви відреагуєте, якщо хтось із однокласників без дозволу візьме

з Вашого столу зошит?

1. Видасте йому «по перше число».
2. Примусите повернути.
3. Запитаєте, чи не потрібно йому ще що-небудь.

VI. Якими словами Ви зустрінете батька (матір), якщо він (вона) повернувся з роботи пізніше звичайного?

1. «Що це тебе так затримало?»
2. «Де ти стирчиш допізна?»
3. «Я вже почав(ла) хвилюватися».

VII. Як Ви поведетеся за кермом автомобіля?

1. Чи прагнете обігнати машину, яка «показала вам хвіст»?
2. Вам все одно, скільки машин вас обійшло.
3. Помчете з такою швидкістю, щоб ніхто не наздогнав Вас.

VIII. Якими Ви вважаєте свої погляди на життя?

1. Збалансованими.
2. Легковажними.
3. Украй жорсткими.

IX. Що Ви робите, якщо не вдається виконати завдання?

1. Намагаєтеся звалити вину на іншого.
2. Змиритесь.
3. Станете надалі обережнішими.

X. Як Ви відреагуєте на фейлетон про випадки розбещеності серед сучасної молоді?

1. «Потрібно заборонити молоді поводитися розпусно».
2. «Потрібно створити молодим умови для організованого культурного відпочинку».
3. «І навіщо про це говорити?»

XI. Що Ви відчуваєте, якщо нагорода, яку б Ви хотіли отримати, дісталася іншому?

1. «І навіщо я тільки на це нерви витрачав?»
2. «Видно, його обличчя вчителю приємніше».
3. «Може мені це вдасться іншим разом».

XII. Які почуття у вас виникають, коли ви дивитесь фільм жахів?

1. Страх.
2. Нудьга.
3. Отримуєте щире задоволення.

XIII. Якщо через дорожні затори Ви спізнюєтеся на урок?

1. Нервуватимете.

2. Спробуєте викликати співчуття у вчителів.
 3. Засмутитися.
- XIV. Як Ви відноситеся до своїх спортивних успіхів?
1. Обов'язково прагнете виграти.
 2. Цінуєте задоволення відчутти себе у команді.
 3. Дуже сердитесь, коли програєте.
- XV. Як Ви реагуєте, якщо Вас погано обслуговують у шкільній столовій?
1. Терпляче уникаєте скандалу.
 2. Зробите робітникам зауваження.
 3. Підете зі скаргою до директора школи.
- XVI. Як Ви поведетеся, якщо Вас образять в школі?
1. Поговорите з учителем.
 2. Влаштуєте скандал.
 3. Дасте здачу.
- XVII. Яка Ви людина?
1. Звичайна.
 2. Самовпевнена.
 3. Наполеглива.
- XVIII. Що Ви відповісте людині, яку ви ненароком штовхнули, якщо вона почала вибачатися першою?
1. «Пробачте, це моя провина».
 2. «Нічого, дурниці».
 3. «А поуважніше Ви бути не можете?!»
- XIX. Як Ви відреагуєте на статтю в газеті про випадки хуліганства серед молоді?
1. «Коли ж, нарешті, будуть вжиті конкретні заходи?»
 2. «Треба запровадити тілесні покарання».
 3. «Не можна все валити на молодь, винні й вихователі!»
- XX. Уявіть, що Ви повинні заново народитися, але вже твариною. Якій тварині Ви віддасте перевагу?
1. Тигра або леопард.
 2. Домашня кішка.
 3. Ведмідь.

Інтерпретація результатів: Підсумуйте кількість відповідей.

45 і більше відповідей. Ви дуже агресивні, нерідко буваєте неврівноважені і жорсткі у ставленні до інших. Ви прагнете досягнути успіху, жертвуючи інтересами оточуючих. Вас не дивує неприязнь

друзів, але Ви прагнете їх за це покарати.

36-44 балів. Ви в міру агресивні, проте успішно вирішуєте проблеми, оскільки у Вас достатньо самовпевненості.

35 і менше балів. Ви занадто миролюбні, що зумовлено недостатньою впевненістю у власних силах і можливостях. Вам не завадить бути більш рішучим.

Методика експертних оцінок

Мета: виявлення частоти і гостроти міжособистісних конфліктів кожного з підлітків.

Інструкція: Шановні колеги! Просимо Вас взяти участь у дослідженні поведінки підлітків. Від вашої участі буде залежати відпрацьовування ефективної програми з профілактики та корекції відхилень у поведінці підлітків. Це дослідження може виявитися корисним і для вашої діяльності.

Вашій увазі пропонується ряд позицій, які мають відношення до конфліктної ситуації. Ваше завдання - оцінити виразність кожного фактора за п'ятибальною шкалою. Найбільш сильна виразність оцінюється -5 балами, а найслабша -1 балом. Після оцінки кожної позиції слід підрахувати загальну суму балів, яка буде свідчити про частоту конфліктів.

АНКЕТА ДЛЯ ЕКСПЕРТІВ (авторський варіант)

Прізвище та ім'я учня _____

Школа _____ Клас _____ Дата _____

П.І.П, посада експерта _____

Частота конфліктів	1 2 3 4 5
Гострота конфліктів	1 2 3 4 5
Стійкість конфліктів	1 2 3 4 5
Легко вступає у конфлікти	1 2 3 4 5

Додаток Д. Анкета на виявлення психологічних особливостей міжособистісних конфліктів підлітків

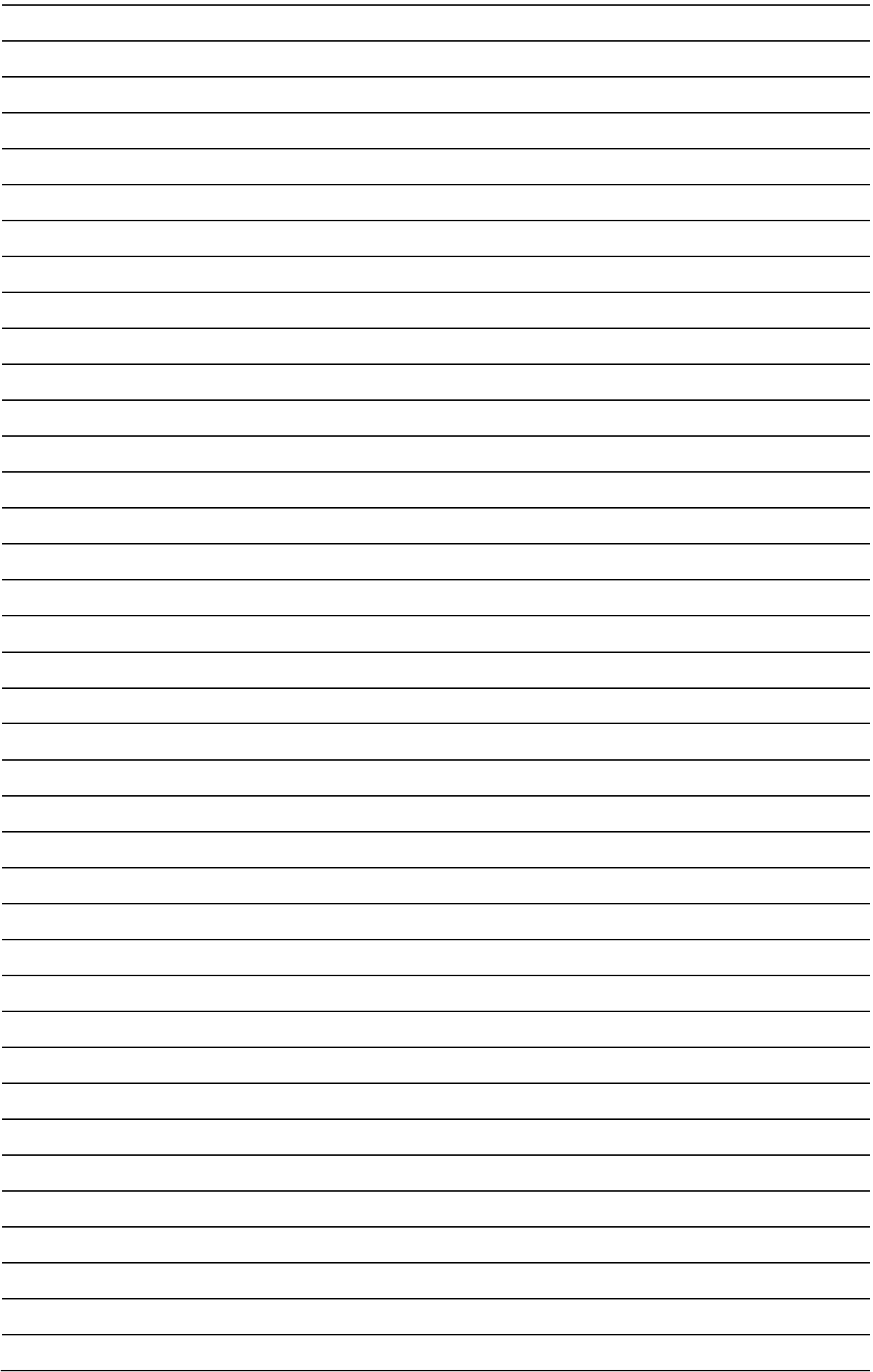
Мета: виявлення психологічних особливостей міжособистісних конфліктів підлітків.

Інструкція: Вам пропонується ряд запитань. Розгляньте кожне з них і виберіть той варіант відповіді, що найкраще характеризує вашу поведінку. Відповідайте відверто на кожне питання.

Текст опитувальника:

1. Як часто ви конфліктуєте з іншими людьми?
 - іноді;
 - ніколи;
 - майже завжди;
 - завжди.
2. Хто найчастіше виступає ініціатором конфліктів?
 - Ви;
 - інші люди;
 - Ваш варіант відповіді.
3. З ким найчастіше Ви конфліктуєте?
 - з батьками;
 - з вчителями;
 - з друзями, однокласниками;
4. Як часто Ви конфліктуєте із своїми друзями, однокласниками?
 - майже ніколи;
 - іноколи;
 - дуже рідко;
 - часто.
 - Ваш варіант відповіді
5. Які причини Ваших конфліктів із друзями, однокласниками?
 - грубість;
 - суперництво;
 - заздрість до успіхів у навчальній діяльності;
 - різниця у поглядах і цінностях;
 - критика;
 - різний соціальний статус;
 - індивідуальні особливості;
 - інші причини
6. Чи можете Ви вказати причину виникнення конфлікту?
 - так, завжди;
 - майже завжди;
 - іноді;

- не можу.
7. Які почуття викликають у Вас конфліктні відносини?
- бажання помститися;
 - озлобленість;
 - пригнічення;
 - бажання виправити недоліки.
8. Чи передбачаєте Ви загрозу виникнення конфлікту?
- так, завжди;
 - часто;
 - іноді;
 - не передбачаю.
9. Як Ви, зазвичай, вирішуєте конфлікти?
- самостійно;
 - звертаюсь за допомогою до друзів;
 - звертаюсь за допомогою до дорослих.
10. Чи усвідомлюєте Ви наслідки конфліктів?
- так, завжди;
 - іноді;
 - не усвідомлюю.
11. Чи знаєте Ви основні правила поведінки у конфліктах?
- так;
 - мені не вистачає таких знань;
 - ні, не знаю.
12. Чи продумуєте Ви шляхи виходу із конфліктів?
- так, завжди;
 - іноді;
 - не продумую.
13. Чи є у Вас якості, які допомагали би Вам успішно вирішувати конфлікти?
- так, є;
 - таких якостей у мене мало;
 - не маю таких якостей.
14. Чи знаєте Ви основні правила поведінки в конфлікті?
- так;
 - мені не вистачає таких знань;
 - ні, не знаю.
15. Чи хотіли б Ви більше дізнатися про конфлікти між людьми?
- так;
 - ні.

Навчальне видання

Чайковська О.М.

ПСИХОЛОГІЯ ПІДЛІТКОВОЇ КОНФЛІКТНОСТІ

Навчальний посібник

Підписано до друку 08.02.2016 р. Формат 60x84/16
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний
Ум.друк. арк. 7,3. Обл. вид. арк. 5,7 Тираж 300. Зам. 19

Підготовлено до друку та надруковано
у видавництві ПП «Медобори-2006»
32343, Хмельницька обл., Кам'янець-Подільський р-н,
с. Довжок, пров. Радянський, 6а. Тел./факс: (03849) 2-20-79
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №3025 від 09.11.2007 р.